

RECHTSSOCIOLOGIE IN VLAANDEREN¹

Daar wij de rechtssociologie opvatten als een deelwetenschap van de algemene sociologie, lijkt het aangewezen de ontwikkeling ervan te situeren tegen de achtergrond van de evolutie van de sociologie in België.

Sociologie in België²

Het werk van Quetelet kan in de eerste helft van de 19de eeuw beschouwd worden als een eerste inzet tot de sociologie. Volgens De Bie (De Bie, 1944) wordt de sociologie in België in 1885 definitief gelanceerd door Guillaume De Greef (De Greef, 1885-1886). Tot aan de Tweede Wereldoorlog blijft de sociologie een vrij sterk Brussel-geconcentreerde aangelegenheid uit het Francofone vrijzinnige milieu dat op het buitenland gericht is. Het vertoont een dualistisch karakter. Dit manifesteert zich enerzijds in maatschappijgerichte en bijna strijdvaardige studies en opstellen en anderzijds in abstract-theoretische beschouwingen in de systeembouw. In de Katholieke Universiteit van Leuven, waar studies in Politieke en Sociale Wetenschappen worden ingericht, verzette men zich uitdrukkelijk tegen de sociologie als een anti-religieuze positivistische wetenschap.

In de periode tussen de twee wereldoorlogen wordt de sociologie als universitaire discipline in de meeste universiteiten ingevoerd. De Belgische sociologie wordt ingekapseld tussen de andere «sociale» wetenschappen (recht, staathuishoudkunde, politieke wetenschappen, enz.). De academische beoefenaars ervan, degenen die de leerstoel sociologie bekleden, bedrijven dit vak naast andere disciplines. Daarenboven blijft deze sociologische bedrijvigheid een academische universitaire aangelegenheid die aanleiding geeft tot weinig onderzoek. Terloops wijzen wij erop dat de sociologische geschriften overwegend in het Frans, ook door Vlamingen werden gepubliceerd.

Na de Tweede Wereldoorlog stelt men een verzelfstandiging van de sociologie als wetenschap vast. Mede onder invloed van de Amerikaanse sociologie krijgt zij een sterk empirisch karakter. Hoofdzakelijk bedreven in universitaire onderzoeksinstituten, probeert zij toch aan te sluiten bij concrete sociale problemen. Dit heeft tot gevolg dat deelsociologieën voor bepaalde sociale problemen tot ontwikkeling komen: arbeidssociologie, gezinssociologie, medische sociologie, godsdienstsociologie, ...

En de rechtssociologie

Gelet op het voorgaande zal het geen verwondering wekken dat tot aan de Tweede Wereldoorlog geen sprake was in België van de rechtssociologie als een deelsociologie. Wel waren er juristen die sociologisch over het recht dachten en

schreven. Wij willen dit illustreren aan de hand van het oeuvre van J. Haesaert, jurist en socioloog, dat zich kenmerkt door een grote verscheidenheid: *Introduction à la Philosophie Expérimentale* (1920), *Didactique mineure* (1929), *Etiologie de la répression des outrages publics aux bonnes moeurs* (1931), *Schets van de algemene rechtsleer* (1935), *Théorie générale du droit* (1948), *Sociologie générale* (1956).

Wij menen dat J. Haesaert in zijn rechtstheorie een rechtssociologische theorie van het recht heeft opgebouwd, niettegenstaande het feit dat hij zelf de nadruk legt op het feit dat niet het sociale maar wel het individu de laatste verklaringsgrond is voor het rechtsgebeuren. Is Haesaert geen Tardiaan?

Het onderwijs in de rechtssociologie aan Vlaamse Universitaire instellingen na de Tweede Wereldoorlog³

In de kandidatuur Rechten is steeds, zoals de wet het voorschrijft, de materie sociologie opgenomen. Aan het doceren wordt meestal twee jaaruren (of vier semesteruren) gewijd. In één universiteit wordt in de tweede kandidatuur een vak rechtssociologie (15 uur) gegeven.

In de traditionele optiek van de Belgische kandidaatsopleiding wordt de cursus in de eerste plaats opgevat als een bijdrage tot de noodzakelijke algemene vorming van de toekomstige juristen. Bij nader toekijken blijkt dat de cursussen zo worden ingericht dat men ze op de problematiek van recht en maatschappij kan afstemmen. Op een uitzondering na worden de cursussen immers afzonderlijk voor rechtss Studenten gegeven. De docenten zijn sociologen. Slechts één van de docenten heeft zowel een juridische als een sociologische vorming genoten.

Op licentiaatsniveau komt uiteraard de volle juridische vorming aan bod. In de derde licentie komt in de verschillende universitaire instellingen een keuzevak rechtssociologie voor. Dit is niet het geval in de instelling waar een cursus rechtssociologie geprogrammeerd is in de tweede kandidatuur.

Is in de juridische opleiding ruimte gemaakt voor de rechtssociologie, dan is dat veel minder in de sociologieopleiding. Meestal beperkt men zich tot de mogelijkheid om de cursus rechtssociologie binnen de rechtsfaculteit te volgen.

Onderzoek in de rechtssociologie

Rechtssociologisch onderzoek kwam alleen binnen de universitaire instellingen tot ontwikkeling. De docenten zijn dus de initiatiefnemers, vandaar een grote verscheidenheid die zich moeilijk leent tot een benadering via de synthese in tendensen. Het lijkt ons dan ook aangewezen de bespreking van het onderzoek instelling per instelling te doen.

¹ Wij zijn K. Van den Brande dankbaar voor de hulp geboden bij het voorbereiden van deze bijdrage.

² Over de sociologie in België volgden wij het uitstekend exposé van W. Dumon (1981).

³ Deze materie hebben wij reeds behandeld (Van Houtte, 1975; 1976).

Vrije Universiteit van Brussel

In het kader van de School voor Criminologische Wetenschappen werd door S. Snacken onderzoek verricht naar toepassing en effectiviteit van de korte gevangenisstraf (1982, 1986a, b, c). Voor de drie beslissingsniveaus, strafvordering, straftoemeting en strafuitvoering, wordt de problematiek van de korte straf besproken: het structureel kader, de beleidsopties, de toepassing, de evaluatie. Op basis van een dossieronderzoek van een representatieve steekproef van kortgestrafte gedetineerden besluit S. Snacken dat de korte gevangenisstraf in België niet als «ultima ratio» wordt gebruikt en dat er geen sprake is van personalisering van de straf. Ook blijkt de huidige toepassing van de korte gevangenisstraf weinig efficiënt.

Rijksuniversiteit Gent

Vermeldenswaard zijn de studies van J. Blomme van het Seminarie voor Theoretische en Toegepaste Sociologie over Jeugdzaken. Hij bestudeerde de impact van «extralegale» variabelen in het besluitvormingsproces in het jeugdrechtsysteem. Uit statistische verwerking van empirische data blijken sociale en juridische factoren een differentieel effect te hebben naargelang van de sekse en de aard van het misdrijf (1981a, b, 1982).

De Katholieke Universiteit Leuven

In het kader van het Centrum voor de Sociologie van het Recht van de rechtsfaculteit wordt rechtssociologisch onderzoek gewijd aan een deelinstututie van het recht, namelijk rechtshulp. Het accent komt daarbij te liggen op de advocaten. Twee main topics kunnen worden onderscheiden: ten eerste de kwantitatieve evolutie van de juristen en in het bijzonder de advocaten⁴, ten tweede de situatie van de advocaten-stagiairs (Cuypers, Huyse, 1987).

Voornamelijk het Belgisch advocatenbestand tussen 1950 en 1980 werd uitgediept, op basis van de jaarlijkse tableaux en lijsten van de balie. Na een sterk verzwakte werfkracht tussen 1955 en 1970, te wijten aan het geslonken aantal juridisch gediplomeerden, het dalende aandeel juristen dat de stap naar de balie zet en de grotere uitval tijdens en kort na de stage, stijgt het aantal advocaten plotseling zeer snel: van ± 3700 in 1970 naar ± 6500 in 1980, dit door een kentering op de drie niveaus (aantal juristen, tot de balie toetredende stagiairs, blijvende stagiairs). Vooral het aantal afgestudeerde juristen is sterk de hoogte ingegaan: van 496 in 1969 tot 1188 in 1976. Dit levert in 1985 ± 28500 juristen op. Deze opmerkelijke groei is voor een groot gedeelte toe te schrijven aan de sterke stijging van het aantal vrouwelijke en Nederlandstalige juristen. De Belgische advocatuur kent aldus opmerkelijke structurele veranderingen, bestaande uit het groeiende aandeel van vroegere minderheidsgroepen. (Zo stegen de vrouwen van 1,7% in 1935-'36 naar 20,5% in 1977-'78.) De advocatuur zou, met haar snelle aangroei, het risico op overbevolking lopen. Het

meest prangende probleem ligt nu echter in de toevloed van de stagiairs, waardoor de opleiding bemoeilijkt wordt. Op deze situatie wordt onmiddellijk ingegaan.

Ook binnen de juristengroep heeft er, met betrekking tot de professionele samenstelling, een opmerkelijke verschuiving plaatsgehad. Terwijl voor Wereldoorlog II nog 75% een van de klassieke juridische beroepen uitoefende (advocaat, notaris, magistraat), is dit in 1984 slechts iets meer dan 40%. Ongeveer 40% werkt in de privé-sector — waarvan de meerderheid niet strikt als jurist werkzaam is. Een gevolg van deze verschuiving is dat meer dan de helft van de juristen werkt als gesalarieerde kracht in een nogal grote organisatie.

De situatie van de advocaten-stagiairs is problematisch. Dit werd nader bestudeerd aan de hand van een postenquête (1986) bij de tweede- en derdejaarsstagiairs aan de Vlaamse balie te Brussel. In 1977-'78 moesten in de Belgische advocatuur 1600 stagiairs worden opgeleid door 1750 patroons; in Brussel 1986 is er een zelfde omkaderingsprobleem: bijna 40% van de advocaten zijn stagiair. Zelden geeft de patroon een systematische opleiding. Naast een probleem voor de nieuwkomer is dit er ook een voor de beroepsgroep: de kwaliteitscontrole neemt af. Ondanks de hoge arbeidsbelasting, is het inkomen — dat vooral verdiend wordt uit het werk bij de patroon — laag. Er worden in dit verband weinig vaste afspraken gemaakt tussen patroon en stagiair; bijna 60% van de respondenten heeft tijdens de stage een beroep moeten doen op financiële steun.

De stagesituatie bestuderend, werd een dualiteit aan de Brusselse Balie opgemerkt. De eerste situatie werd vooral aangetroffen bij solopraktijken en kleine associaties. De opleiding is geschoeid op traditionele basis. Er is een informele relatie tussen patroon en — meestal vrouwelijke — stagiair. Deze krijgt een all-round opleiding. De arbeidsbelasting is van die aard dat er tijd is voor een eigen praktijk; de vergoeding vanwege de patroon is echter een precair punt. Anderzijds is er de stagesituatie in grote kantoren. De daar ver doorgedreven arbeidsverdeling wordt ook op de — voornamelijk mannelijke — stagiair toegepast, wat ten koste is van zijn vertrouwde met het advocatenwerk in zijn totaliteit. Door de hoge arbeidsbelasting is er geen gelegenheid voor een eigen praktijk: het loon is wel voldoende hoog. Universitaire uitslagen en voorafgaande juridische specialisatie (vaker door mannen gevolgd) zijn van belang bij de selectie.

De verschillen in de stagesituatie worden gezien als een mogelijke indicator voor een meer algemene dualiteit in de Brusselse advocatuur. In het traditionele balietype, voornamelijk bestaande uit solopraktijken en kleine associaties, zou autonomie (gesteund door een sterke Orde), confraterniteit en groepscohesie voorop staan. In het tweede type, waartoe vooral de grote kantoren behoren, worden concurrentie en arbeidsverdeling belangrijk.

In het kader van de School voor Criminologie kwamen tal van sociaal-wetenschappelijke studies over het justitieel beleid tot stand. Vormen van deviant en crimineel gedrag werden bestudeerd. Bijzondere aandacht werd bijvoorbeeld besteed aan het hold-up verschijnsel. Dit wordt bekeken, niet als een objectief gegeven maar als een kwalificatie van menselijk gedrag. Vanuit de constatering van een overdreven beeldvorming van de hold-up als een zware vorm van

⁴ CAMMAER, HUYSE, 1982; HUYSE, 1983, 1988; HUYSE, CAMMAER, 1982.

hedendaagse criminaliteit vloeit een nieuwe kijk op de problematiek: het primair probleem is de discrepantie tussen de werkelijke maatschappelijke relevantie van de hold-up en de te grote investering in de bestrijding ervan⁵.

In een historisch perspectief werd de maatschappelijke reactie tegenover zelfdoding geanalyseerd. Daarbij werd ingegaan op de betekenis van de justitiële bemoeienis bij zelfdoding. Interessant is de stelling dat deze op latente wijze een belangrijke maatschappelijke functie vervult. Deze bemoeienis is immers een institutioneel antwoord op de bij de overlevenden heersende behoefte te weten wat de doodsoorzaak is⁶.

Ook het gevangeniswezen werd sociaal-wetenschappelijk doorgelicht. Vanuit een keuze voor een reductionistisch opsluitingsbeleid wordt ruime aandacht besteed aan alternatieven. Daarvan, evenals van korte gevangenisstraffen, wordt zelden gebruik gemaakt. Eveneens werd de rechtspositie van de gedetineerden — die te wensen overlaat — bestudeerd⁷.

Ten slotte vermelden wij de studies van het politie-apparaat: organisatie van en controle over de politie worden onder de loupe genomen⁸.

Vermeldenswaard zijn ook de antropologische analyses van J. Broekman (1978, 1979, 1985), die peilt naar het mensbeeld in en achter het juridisch discours. Hierin meent de auteur de rechtssubjectiviteit als centraal begrip van het positief recht te onderkennen. Deze rechtssubjectiviteit verwijst naar een verborgen (geontologiseerd) antropologisch fundament: ook in recente ontwikkelingen van rechtsleer en rechtspraak blijft die figuur van de rechtssubjectiviteit doorwerken. In weerwil van voortschrijdende formalisering en abstrahering is een ontologisch verworteld mensbeeld nog steeds op de achtergrond aanwezig.

*Universiteit Antwerpen — Universitaire Faculteiten
St. Ignatius.*

Het Centrum voor Rechtssociologie verricht sinds 1972 onderzoek in het domein van de instituten van het familieright en in het domein van de rechtsbedeling.

De instituten van het familieright

Het onderzoek van de instituten van het familieright, met de steun van het FKFO verricht, nam steeds als vertrekpunt het sociaal-problematische ervan. Dit sociaal-problematische kan zeer verschillend zijn (Van Houtte, 1985d).

Achterhaald instituut van het familieright? De onderhoudsplicht.

De onderhoudsplicht probeert een minimum aan bestaansmiddelen te garanderen door een beroep te doen op familiale banden.

Behoeftige bejaarden en onderhoudsplichtige kinderen⁹.

Het onderzoek spitste zich toe op de problematische coërcitieve toepassing van de onderhoudsverplichting.

De eerste vraag die rijst, betreft de (in)effectiviteit van het wettelijk instituut. Waarborgt de onderhoudsplicht de bestaanszekerheid van behoeftige bejaarde ouders? De kinderen dragen slechts voor 10% bij in het onderhoud van hun ouders, terwijl de Commissie van Openbare Onderstand voor 30% moet bijdragen. De bejaarden kunnen met eigen inkomsten voor 70% in hun onderhoud voorzien. De bijdrage van descendenten lijkt dus marginaal¹⁰.

De tweede vraag, die wij trachten te beantwoorden, had betrekking op de (in)adequaatheid van het rechtsinstituut. Is het nog aangepast aan het huidige maatschappelijk cultureel systeem? Uit sociologisch onderzoek blijkt dat de familiesolidariteit heden ten dage nog reëel bestaat, doch regelmatige financiële hulp komt weinig voor. De uitbetaling van onderhoudsgelden lijkt niet meer gebruikelijk.

De onderhoudsplicht tussen ex-echtgenoten¹¹.

Het aantal echtscheidingen nam de laatste decennia toe en derhalve ook het aantal uit de echt gescheiden vrouwen die met de onderhoudsverplichting geconfronteerd worden. Een rechtssociologische studie van het instituut van de onderhoudsplicht na echtscheiding leek dan ook verantwoord¹². Ook hier werden de twee basisvragen gesteld.

Is het wettelijk instituut van de onderhoudsplicht efficiënt t.a.v. de onderhoudsgerechtigde ex-echtgenote?

Er zijn verscheidene aanwijzingen dat de uit de echt gescheiden vrouw, die in ons maatschappelijk bestel de onderhoudsgerechtigde is, weinig geholpen wordt. Allereerst stelt men vast dat de toegekende bedragen ontoereikend zijn. Ten tweede is de gerechtelijke beslechting van de onderhoudsconflicten problematisch. Ten slotte worden onderhoudsgelden onregelmatig uitbetaald.

Wordt de regeling van de onderhoudsplicht gecontesteerd?

Uit het publieke-opinieonderzoek blijkt dat er geen tegenstelling is tussen de fundamentele principes van de bestu-

⁹ VAN HOUTTE, BREDA, 1976, 1978.

¹⁰ De toepassing van de regeling van onderhoudsverplichting onderzochten wij via de analyse van de dossiers van de C(ommissie) van O(penbare) O(nderstand) van de stad Antwerpen (309 dossiers onderhoudsdossiers in 1969) en vonnissen van 13 vrederechters van het gerechtelijk arrondissement Antwerpen. Ook werden onderzocht: advocaten, commissieleden en sociale assistenten van de C.O.O.

¹¹ DE VOCHT, VERHOEVEN, VAN HOUTTE, 1978; VAN HOUTTE, DE VOCHT, 1981.

¹² Wij gebruikten drie onderzoeksmethodes om het nuttige empirische materiaal te verzamelen: de waarneming van rechtsgedingen in drie rechtbanken (62 zittingen werden waargenomen en 120 bevelschriften werden opgetekend in de maand mei 1976); een publieke-opinieonderzoek van een representatieve steekproef van de Belgische bevolking (1569 individuen); de ondervraging van gepriiviligieerde personen (niet representatieve steekproef van uit de echt gescheidenen, magistraten en advocaten).

⁵ Zie o.a. PETERS, DUPONT, 1974, 1975.

⁶ Zie o.a. VANDEKERCKHOVE, HUYSE, 1981.

⁷ Zie o.a. PETERS, 1983.

⁸ Zie o.a. FIJNAUT, VAN OUTHRIE, 1985.

deerde rechtsregeling en het normbesef van de overgrote meerderheid van de burgers.

Een succesvolle wetshervorming? Rechten en plichten tussen echtgenoten¹³.

De nieuwe Huwelijkswet van 14 juli 1976 betekent een radicale breuk met het traditionele sekserolpatroon waarbij de actieve en bepalende rol vooral het privilege van de man was en de echtgenote een meer passieve positie bekleedde. Zij opteert voor een volledige gelijkheid tussen de echtgenoten en waarborgt de vrouw juridisch hetzelfde statuut, dezelfde rechten en plichten als haar echtgenoot. Aldus hoopte de wetgever de evoluties binnen de sociale werkelijkheid in te halen. Op basis van empirische data lijkt de situatie niet zo eenvoudig en eenduidig¹⁴. Weliswaar benutten de meerderheid van de vrouwen de nieuwe autonomienormen, doch dit gebeurt veelal om praktische redenen en niet uit een bewust streven naar autonomie. Wanneer men naar een verklaring zoekt voor de verschillen binnen de groep gehuwde vrouwen, kan men vooropstellen dat het gelijkheidsmodel het meest gevolgd wordt door het «jonge of moderne echtpaar», waarbij man en vrouw de leeftijdsgrens van veertig jaar niet bereikt hebben, beiden beroepsactief zijn en een relatief hoog onderwijs- en beroepsniveau hebben. Dit type echtparen behoort tot de nieuwe weddetrekkende middenklasse. Voor de meerderheid der vrouwen echter die geen (of een laag) beroepsinkomen hebben, betekent de autonomie niet veel. Zij zijn financieel afhankelijk van hun man.

Social engineering? De adoptiewetgeving¹⁵.

In het kader van een nieuw jeugdbeschermingsperspectief wenste de wetgever dankzij de wet van 21 maart 1969 zoveel mogelijk verlaten en verwaarloosde Belgische kinderen in gezinnen te laten opnemen. Was het instituut adoptie de laatste jaren succesvol? Er is eerder sprake van het falen van de Adoptiewet t.o.v. de problematiek van de verwaarloosde jeugd. Een sociologische verklaring hiervoor probeerde men te vinden door de blokkering van de adoptiemarkt¹⁶.

Gezin en (Ge)recht¹⁷.

Nadat een aantal monografieën over particuliere instituten van het familierecht tot stand waren gekomen, leek het aangewezen op een meer globaliserende manier de verhouding tussen gezin en (ge)recht te bestuderen.

Zowel aan de verhouding tussen man en vrouw als aan

de verhouding tussen ouders en kinderen werd aandacht besteed. Topics waren: huwelijk en ongehuwd samenwonen, gelijkheid tussen man en vrouw, echtscheiding, de positie van de jongere, kind en echtscheiding. Systematisch werd het beschikbaar relevante sociologisch materiaal verzameld en gesynthetiseerd terwijl een status quaestionis van de juridische problematiek werd geformuleerd.

Sociologische en juridische gegevens werden op elkaar betrokken. Zo werd een theorie opgebouwd over de verhouding recht en gezinsrealiteit. Gestreefd werd om de complexiteit van deze verhouding te ontleden. Verschillende paradigma's kwamen aan bod: bv. niet alleen het paradigma «het recht hinkt de sociale werkelijkheid na», maar ook het paradigma van «social engineering» van het recht.

Alle besproken onderzoeken kunnen als afgerond beschouwd worden. Voor het ogenblik zijn nog twee onderzoeksprojecten lopend.

In het verlengde van het onderzoek over de alimentatieplicht werd door het Staatssecretariaat aan het Centrum voor Rechtsociologie een onderzoeksopdracht gegeven over «de socio-economische problematiek van de onderhoudsverplichting in België». In een eerste fase, die reeds afgerond is, werden de rechterlijke beslissingen en de overeenkomsten tussen echtgenoten geanalyseerd die onderhoudsgelden toekennen ten gunste van ex-echtgenoten en van onderhoudsgerechtigde kinderen (Maddens, 1988; Van Houtte, Bawin, 1988). In een tweede fase worden de moeilijkheden m.b.t. uitbetaling van die onderhoudsgelden onderzocht.

Aansluitend bij de studies over de instituten van het familierecht werd gestart met een project over de «devolutie van patrimoniale goederen». De wet voorziet in een «ab intestaat»-regeling, waarin de familiebanden een grote rol spelen. Rijst de vraag in welke mate, en waarom, burgers maatregelen (huwelijkscontract, schenkingen, testament) nemen om tegen het wettelijk aangeboden model in zelf de devolutie van goederen te organiseren. Twee databanken werden opgebouwd en worden geanalyseerd. De eerste bevat de gegevens uit een steekproef van aangiften van nalatenschappen (een fiscaal-administratief document waarin de successierechten bij een overlijden worden berekend). De tweede databank is opgebouwd uit de gegevens van een notarissenenquête (het notariaat is de bevoorrechte getuige en belangrijke actor in het devolutieproces).

De rechtsbedeling

Het tweede onderzoeksdomein van het Centrum voor Rechtsociologie is de «administration of justice». Enerzijds werd aandacht besteed aan de problematiek van de rechtshulp, anderzijds aan de activiteiten van de rechtbanken.

Naar meer sociale rechtshulp¹⁸.

In het kader van het Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen (1978-1981) werd aan het Centrum voor Rechtsociologie een onderzoeksopdracht

¹³ GYSELS, VOGELS, 1982; GYSELS, VAN HOUTTE, VOGELS, 1984, 1987.

¹⁴ 500 gehuwde vrouwen van Belgische nationaliteit, tussen 20 en 60 jaar, werden geïnterviewd.

¹⁵ BERCKMANS, DE VOCHT, VAN HOUTTE, 1981; VAN HOUTTE, 1982g.

¹⁶ Niet alleen werden de gerechtelijke dossiers in drie rechtbanken van eerste aanleg geanalyseerd, maar ook 201 adoptieve ouders werden geïnterviewd.

¹⁷ VAN HOUTTE, GYSELS, COOTJANS, VANDEWAERDE, 1988.

¹⁸ BRED, STEVENS, VAN HOUTTE, 1981 a, b, c, d, e.

toevertrouwd over de sociale rechtshulp die gratis aan minvermogenden wordt verstrekt.

In België bestaat er geen door de overheid gefinancierd systeem. Wel zijn er heel wat rechtshulpdiensten. Begin van de jaren zestig ontstonden een reeks eerder niet al te omvangrijke initiatieven. Deze hadden betrekking op eerstelijnsrechtshulp. Procesbijstand voor minvermogenden, tweedelijnsrechtshulp was sinds lang een wettelijke verplichting van de balie. In feite wordt aan jonge advocatenstagiairs opgedragen minvermogenden gratis bij te staan (Pro Deo).

In het kader van de onderzoeksopdracht werden gegevens verzameld over de eerstelijnsexperimenten van de algemene sociale rechtshulp. Drie types van eerstelijnsrechtshulp kunnen in België onderscheiden worden naar gelang van het type van personen die ingezet worden. Allereerst is er de Balie die consultaties organiseerde in het raam van de C(ommissies) van O(penbare) O(nderstand). Advocaten op basis van een wisselbeurt besteden daaraan een paar uur per week. Ten tweede waren er de C.O.O. die in hun sociale diensten full-time juristen tewerkstelden. En ten derde werden wetswinkels door rechtsstudenten en sociale werkers opgericht. In de belangrijkste steden functioneren zij een aantal uren per week.

In de onderzoeksopzet werd niet geprobeerd de vraag te beantwoorden: «Komen de experimenten de noden van de bevolking tegemoet?» Men trachtte te achterhalen of de verscheiden organisationeel opgevatte initiatieven in feite nieuwe en verscheiden soorten van wettelijke problemen en personen aantrokken en of zij de rechtzoekenden op een eigen manier hielpen. Men ging uit van de hypothese dat bij de balie het bij het traditionele bleef. De eerstelijnsrechtshulp verstrekt door de balie bleef beperkt en zou erin bestaan door te verwijzen naar de Pro Deo of een te betalen advocaat. De andere initiatieven zouden meer innoverend zijn: minder traditionele problemen (sociale zekerheid, huurzaken) kwamen aan bod, personen die tot nog toe niet aan juridische hulp toekwamen, werden geholpen.

De onderzoeksresultaten bevestigen voor een deel de vooraf gestelde hypothesen. Er was een beduidend verschil qua problemen en betrokken personen. Doch het verschil is niet zo uitgesproken als verwacht. Het verschil ligt eerder in de gepresteerde hulpverlening. Samenvattend kan men stellen dat de concrete organisatorische uitbouw van de eerstelijnsrechtshulp bepalend is voor de aangetrokken cliënteel en het soort zaken.

Adequate gerechtelijke statistieken.

Wie de rechtsbedeling, waarover heel wat klachten bestaan, wil verbeteren, heeft eerst en vooral behoefte aan gerechtelijke statistieken. Het leek ons dan ook aangewezen de bestaande statistieken te synthetiseren en te analyseren¹⁹. Er werd gepoogd een verklaring te vinden voor de gevonden trends²⁰. Doch de bestaande statistieken blijken

informatief interessant doch te weinig adequaat voor een echt beleid. Ze zijn immers vrij arm aan inhoud en weinig accuraat. Door het Ministerie van Justitie werd aan het Centrum voor Rechtssociologie de opdracht gegeven een gepast instrumentarium uit te werken. Na een studie van het Duitse en het Franse systeem bleek dit laatste, van recentere datum, meer adequaat. De produktie van statistieken vloeit als bijproduct voort uit het normale griffiewerk. Het leek noodzakelijk het Franse systeem toe te passen in een concrete rechtbank, nl. de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Niet alleen werden alle zaken van de algemene rol in 1975 geanalyseerd, maar er werd ook een representatieve steekproef van 1.000 dossiers uit de algemene rol getrokken en nader bestudeerd. Zo was het mogelijk een betrouwbare en genuanceerde beschrijving van de activiteiten van een rechtbank te maken. Vanuit de ervaring opgedaan in de studie van een rechtbank werd het Frans instrumentarium getest en waar nodig aangepast aan de Belgische situatie (Langerwerf, Van Houtte, Van Loon, 1986).

Naar een beter inzicht in de activiteiten van hoven en rechtbanken.

Na de verschillende monografieën gewijd aan verschillende rechtbanken²¹, werd sinds 1984 in verschillende studies gepoogd een statistisch profiel te schetsen van de burgerlijke zaken die tussen 1970 en 1984 behandeld werden door de Belgische hoven en rechtbanken. In de publikatie «Burgerlijke Rechtbanken» tracht men een totaalbeeld te vormen van de activiteiten (Langerwerf, Van Loon, 1987). Om organisatorische redenen werd de dataverzameling beperkt tot de rechtscolleges gevestigd in het gerechtelijk arrondissement Antwerpen: vier vredegerichten, de rechtbank van eerste aanleg, de arbeidsrechtbank, de rechtbank van koophandel, het hof van beroep en het arbeidshof. Verschillende topics kwamen aan bod: de aangroei van de zaken, de indeling «ratione materiae», de partijenconfiguratie, de bedragen van de eis, het voorkomen van tussenkomsten en verstekvonnissen, de procesduur. Bijzondere aandacht werd besteed aan het hoger beroep en cassatie.

De verzamelde gegevens maakten het mogelijk sociale en sociologische probleemstellingen nader toe te lichten. De theorie van Galanter over de partijenconfiguratie blijkt niet zo maar voor alle rechtbanken op te gaan. In overeenstemming met Galanter blijkt in de vredegerichten zowat twee derde van de eisen afkomstig van een «repeat player» en één derde van een «one shotter». Maar de rechtbank van eerste aanleg beslechtte in bijna twee derde van de zaken betwistingen tussen natuurlijke personen. In een relatieve meerderheid van de gevallen daagde een «one shotter» een «repeat player» voor de arbeidsrechtbank. Voor de rechtbank van koophandel gingen de meeste betwistingen tussen «repeat players» onderling. De aard van de behandelde zaken geeft uiteraard een verklaring voor de vastgestelde partijconfiguratie voor de verschillende rechtscolleges.

¹⁹ LANGERWERF, 1976; VAN HOUTTE, LANGERWERF, 1976, 1977a, 1977-1978, 1978-1979.

²⁰ LANGERWERF, 1978, 1986; LANGERWERF, VAN HOUTTE, 1979.

²¹ LANGERWERF, 1982; VAN HOUTTE, LANGERWERF, 1979-1980, 1981, 1983; LANGERWERF, VAN LOON, 1983-1984, 1984a, b, c.

In de publieke opinie en ook bij juridische publicisten wordt verlating van de rechtsgedingen aangeklaagd. De onderlinge studie maakte het mogelijk een genuanceerder beeld te schetsen, dat een realistisch beleid mogelijk zou maken. De procesduur (de tijd tussen de inschrijving op de rol en de eindbeslissing) blijkt bij de vredegerichten gemiddeld minder dan een week, en bij de arbeidsrechtbank minder dan twee maanden. De langste procesduur vond men bij de rechtbank van koophandel (bijna een jaar) en de rechtbank van eerste aanleg (een half jaar). Uitgesplitst naar rechtsterrein lag de mediane procesduur bij alle rechtbanken het laagst bij incasso's. Ook familiezaken werden in de regel snel beslecht, terwijl zaken over buitencontractuele aansprakelijkheid het langst aansleepten. Op het beroepsniveau gaat het slechter. De gemiddelde procesduur bedroeg in 1980 iets meer dan twee jaar in het hof van beroep en iets meer dan anderhalf jaar in het arbeidshof.

Voorgaande studie werd verricht op basis van de algemene rol. Om bepaalde bijzonder relevante topics diepgaander te analyseren werd een dossierstudie verricht. Zo werd bij vier vredegerichten in het arrondissement Antwerpen de behandeling van incasso's door de vrederechter bestudeerd. Hoewel de meeste incasso's wegens hun stereotiepe karakter weinig tijd van de vrederechter vergen, maken ze kwantitatief bekeken toch het hoofdbestanddeel uit van zijn menu (70%). Zoals te verwachten viel, is de partijenconstellatie erg eenzijdig. 95% van de aanleggers zijn «repeat players», terwijl 65 à 70% van de verweerders «one shotters» zijn. De focus werd gericht op de zwakte van de verweerder. Knelpunten werden onder de loupe genomen: bevoegdheidsclausules, schadebedingen, de onverstaanbare dagvaardingen, de inefficiëntie van de procedure.

De studies van de activiteiten van hoven en rechtbanken geven aanleiding tot «cross national» vergelijkende studies²².

Volledigheidshalve moet vermeld worden dat het bedrijven van sociologisch onderzoek gepaard ging met het bevragen van de rechtssociologie. Over de toedracht van het rechtssociologisch onderzoek werd met Jorion (Van Houtte, Dierickx, 1970, 1971) en Cain (Van Houtte, 1986, 1987) gedebatteerd. Tegen globaliserende visies werd de beperktheid van de rechtssociologische benadering geponeerd.

Naast het Centrum voor Rechtssociologie, dat als dusdanig zich op rechtssociologisch onderzoek toelegt, wordt in het Centrum Grondslagen van het Recht onderzoek verricht naar de achtergronden van de twee soorten grondrechten: de liberale en zogenaamde sociale, economische en culturele grondrechten. Tanghe voerde een historisch-sociologische analyse door van de ontstaansvoorwaarden van sociale gronden. Vandaaruit wordt aangetoond dat de verschijning van sociale grondrechten slechts te begrijpen is als een onvoorspelbare historische ontmoeting van diverse, autonome ontwikkelingslijnen, m.b.t. de opkomst en dynamiek van mensenrechten enerzijds, de transformatie van armoede tot sociaal probleem door het liberalisme anderzijds (Tanghe, 1986, 1987).

Slotbeschouwingen

De huidige bescheiden ontwikkeling van de rechtssociologie in Vlaanderen heeft uiteraard te maken met de beperkte omvang van de Vlaamse Gemeenschap. Daarenboven kan de sociologie in Vlaanderen niet bogen op een lange traditie daar zij tot de tweede wereldoorlog een Franstalige aangelegenheid was. Dit verklaart echter niet waarom na de tweede wereldoorlog in tegenstelling tot de andere deelsociologieën de rechtssociologie moeilijk van de grond kwam. Hiervoor moet o.i. een verklaring gezocht worden in het feit dat zij een bijna zuiver universitaire aangelegenheid was. Er kwamen zeer weinig aansporingen van het betrokken juridisch milieu. In het Ministerie van Justitie bestaat geen geïnstitutionaliseerde belangstelling voor rechtssociologisch onderzoek. Sociaal-wetenschappers zijn er niet werkzaam. Hoe zouden dan ook onderzoeksvragen kunnen worden geformuleerd? Die toestand heeft wellicht te maken met de opeenvolgende ministers die, op een uitzondering na, ook geen aandacht ervoor toonden. Het waren eminente praktijkjuristen, veelal advocaten, die strak juridisch dachten. Een goed gerecht — in hun hoofd — hangt af van goede magistraten. Structureel denken over «rechtsproblemen» is hun vreemd. Het is dan ook niet te verwonderen dat slechts één onderzoeksopdracht voor rechtssociologisch onderzoek uitgaande van het Ministerie van Justitie gegeven werd. Binnen de criminologische sfeer wordt door het Ministerie van Justitie wel sociaal-wetenschappelijk onderzoek gesponsord.

Rechtssociologie bleef duidelijk een universitaire aangelegenheid. Zoals de wet het voorschrijft, wordt sociologie in iedere rechtsfaculteit gedoceerd. Rechtssociologie komt meestal op een of andere manier aan bod.

Met rechtssociologisch onderzoek ligt het anders. Slechts in twee universiteiten op vier kwam het van de grond. In beide instellingen werd, zodra sociologie verplichte materie werd, een leeropdracht binnen de rechtsfaculteit aan een socioloog toevertrouwd en terzelfder tijd werd hem ruimte gegeven om aan rechtssociologisch onderzoek te doen. Aan UFSIA bv. werd zelfs van het begin af een kader en middelen ter beschikking gesteld. Dankzij ontwikkelde deskundigheid verkreeg men onderzoekskredieten van verschillende instanties: voornamelijk van het F(onds) voor K(ollektief) F(undamenteel) O(nderzoek), maar ook van het Ministerie voor Wetenschapsbeleid, het Staatssecretariaat voor Milieu en Sociale Emancipatie en zelfs het Ministerie van Justitie.

Terloops merkt men op dat de rechtssociologie tot ontwikkeling kwam in instellingen met katholieke signatuur, terwijl men tot aan de tweede wereldoorlog in het katholieke milieu wantrouwig stond tegenover de sociologie, die bekeken werd als een antigodsdienstige positivistische discipline.

Wanneer de institutionele uitbouw van onderwijs en onderzoek in de rechtssociologie bekeken wordt, staat men voor een paradoxale situatie. Het onderwijs in de rechtssociologie is ingericht in de faculteit Rechten binnen het curriculum voor rechtssstudenten en niet in de opleiding sociale wetenschappen, waar er bijna geen belangstelling voor is. Het onderzoek echter wordt hoofdzakelijk bedreven door sociologen, meestal zonder juridische opleiding, en staat

²² KAUPEN, LANGERWERF, 1983; JETTINGHOF, LANGERWERF, 1982.

los van of is marginaal tegenover het juridisch onderzoeksbijz.

Aangezien het rechtssociologisch onderzoek slechts in twee centra tot ontwikkeling kwam, heeft het weinig zintendensen te schetsen. Om een inzicht te krijgen in de aldaar heersende wetenschapsovervatting verwijzen wij naar de besproken publikaties. Misschien kunnen we wel stellen dat in beide centra belang wordt gehecht aan het empirisch moment. Ook zal het vertrekpunt voor een onderzoek steeds een sociaal probleem of een beleidsvraag zijn. De keuze van de concrete onderzoeksonderwerpen heeft te maken met persoonlijke voorkeur en voorgeschiedenis van de onderzoekers.

J. VAN HOUTTE

Bibliografie rechtssociologie (*)

BERCKMANS, P., C. de VOCHT, J. van HOUTTE, *Adoptie, een rechtssociologische benadering*. De Sikkel / De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen/Amsterdam, 1981.

BLOMME, J., *Het seponerings- en vervolgingsbeleid in jeugdzaken van het Openbaar Ministerie*. Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen (1981a) 26, 42-49.

BLOMME, J., Het vervolgings- en afhandelingsbeleid in jeugdzaken. Een multivariate analyse. Tijdschrift voor Criminologie (1981b) 23, 87-100.

BLOMME, J., Het besluitvormingsproces in jeugdzaken. Een analyse van verschillen naar geslacht en delicttype. Panopticon (1982) 3, 422-434.

BLOMME, J., De seksuele stratificatie van justitiële sociale controle. Een voorbeeld uit de gerechtelijke jeugdbescherming. Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen (1986) 31, 273-284.

BREDA, J., Legal aid in Belgium, N.N.R. (1983) 2, 360-361.

BREDA, J., A. STEVENS, J. van HOUTTE, *Rechtshulp aan marginales*, Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen, Diensten van de Eerste Minister, Programmatie van het Wetenschapsbeleid, Brussel, 1981a.

BREDA, J., A. STEVENS, J. van HOUTTE, *Algemene sociale rechtshulp: de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn*. Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen, Diensten van de Eerste Minister, Programmatie van het Wetenschapsbeleid, Brussel, 1981b.

BREDA, J., A. STEVENS, J. van HOUTTE, *Algemene sociale rechtshulp: de Balie*. Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen, Diensten van de Eerste Minister, Programmatie van het Wetenschapsbeleid, Brussel, 1981c.

BREDA, J., A. STEVENS, J. van HOUTTE, *Algemene sociale rechtshulp: de Wetswinkels*. Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen, Diensten van de Eerste Minister, Programmatie van het Wetenschapsbeleid, Brussel, 1981d.

BREDA, J., A. STEVENS, J. van HOUTTE, *Rechtshulp aan marginales. Syntheserapport*. Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen, Diensten van de Eerste Minister, Programmatie van het Wetenschapsbeleid, Brussel, 1981e.

BROEKMAN, J., *Recht und Anthropologie*. Verlag Karl Alber, Freiburg-München, 1978.

BROEKMAN, J., *Recht en antropologie*. S.W.U., Antwerpen, Serie Rechtstheorie, 1979.

BROEKMAN, J., Die motivationale Grundlage des Rechts. Lampe, E.J. (ed.), Beiträge zur Rechtsanthropologie, ARSP, XXII (1985) 60-68.

CAMMAER, H., L. HUYSE, Recruitering en selectie in de Belgische advocatuur. Hoekema, A., J. van Houtte (ed.), *De rechtssociologische werkkamer*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982, 41-63.

CUYPERS, C., L. HUYSE, *De situatie van de stagiairs aan de Vlaamse Balie te Brussel*. Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel (1987) 3, 3-8.

FIJNAUT, C., L. VAN OUYTRIVE, *De gemeentepolitie*. Kluwer Rechtswetenschappen, Antwerpen, 1985.

GYSELS, M., *Bibliography: The sociology of law in Dutch-speaking countries*. Van Houtte, J., 1985c, 67-102.

GYSELS, M., J. van HOUTTE, M. VOGELS, *Het echtpaar op weg naar gelijkheid? Een confrontatie van huwelijkswetgeving en gezinsrealiteit*. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1984.

GYSELS, M., J. van HOUTTE, M. VOGELS, (In)equality of husband and wife in patrimonial matters: an empirical investigation of the effects of a progressive matrimonial law in Belgium. A research note. *International Journal of the Sociology of Law* (1987) 15, 29-38.

GYSELS, M., M. VOGELS, Belgian husbands and wives: equal in patrimonial matters? *International Journal of Sociology of Law* (1982) 10, 205-216.

GYSELS, M., M. VOGELS, Echtelijke gelijkheid: een interpretatie. *Sociologisch Jaarboek 1985*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1985, 251-265.

HOEKEMA, A.J., J. van HOUTTE, *De rechtssociologische werkkamer*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982.

HOUTTE, J. van, *Perspectieven van de rechtssociologie. Rechts-sociologie en jurisprudentie*. Kluwer, Deventer, 1970a, 57-71.

HOUTTE, J. van, Les travaux du Centre de Recherches Economiques et Sociales — Facultés Universitaires Saint-Ignace à Anvers. Actes du Colloque International de Sociologie du Droit et de la Justice. *Review de l'Institut de Sociologie* (1970b) 2, 235-344.

HOUTTE, J. van, *Socialization of the law. Sociological Contributions from Flanders 1969-1970*. Antwerpen, 1971, 100-111.

HOUTTE, J. van, Rechtsbewustzijn, een rechtstheoretisch begrip, publieke opinie, een sociologisch begrip. *Recht in Beweging*, opstellen aangeboden aan prof. mr. ridder R. Victor. Deurne/Antwerpen, 1973, 1241-1250.

HOUTTE, J. van, De plaats van de jurist in de komende samenleving. *Rechtskundig Weekblad*, 37 (1974), 2352-2360.

HOUTTE, J. van, Het probleem van het onderwijs in de rechtssociologie in België. *Actori Incumbit Probatio*. Maarten Kluwer's, Antwerpen/Amsterdam, 1975, 203-211.

HOUTTE, J. van, L'insegnamento sociologico del diritto in Belgio. Treves, R., V. Ferrari, *L'insegnamento sociologico del diritto*. Edizioni di comunità, Milano, 1976.

HOUTTE, J. van, Familiesolidariteit versus gemeenschapssolidariteit. *Tijdschrift voor Sociaal Welzijn en Maatschappelijk Werk*, 4 (1977) 6, 194-199.

HOUTTE, J. van, Het huwelijk in rechtssociologisch perspectief. *Rechtskundig Weekblad*, 44 (1980) 5, 295-309.

HOUTTE, J. van, Gezinswerkelijkheid en recht. Een problematische verhouding. Hoekema, A.J., J. van Houtte (red.), *De rechts-sociologische werkkamer*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982a, 178-208.

HOUTTE, J. van, Adoption et protection de la jeunesse. *Recherches Sociologiques*, Université Catholique de Louvain (1982b) 3, 285-309.

HOUTTE, J. van, Der Beitrag der Rechtssoziologie zur Reform des Prozessrecht in Belgien. Roth, G.H. (herausgeber), *Rechtssoziologie und Prozessrecht*, Orac, Wien, 1983a, 1-14.

HOUTTE, J. van, De mogelijke bijdrage van de rechtssociologie tot de hervorming van het gerechtelijk recht. *Rechtskundig Weekblad*, 46 (1983b) 34, 2231-2242.

HOUTTE, J. van, A socio-legal approach of the problems of Administration of Justice in Belgium. Effectiveness of judicial protection on constitutional order, *Belgian report at the II International Congress of Procedural Law*. Kluwer, Deventer, 1983c, 1-13.

HOUTTE, J. van, Inaction of law: the Belgian adoption law. N.N.R. (1983d) 2, 296-298.

HOUTTE, J. van, Who should commission socio-legal research? Plett, K., A. Ziegert, *Empirische Rechtsforschung zwischen Wissenschaft und Politik, sur Problemlage rechtssoziologischen Auftragsforschung*. Mohr Tübingen, 1984, 199-209.

HOUTTE, J. van, Rechtssociologische vergelijking van de echtscheidingswetgeving in België en Nederland. *Rechtskundig Weekblad*, 48 (1985a) 19, 1283-1290.

HOUTTE, J. van, Gezinswerkelijkheid en recht: een problematische verhouding. *Nieuwe Tijdingen* 15 (1985b) maart, 11-23.

HOUTTE, J. van (red.), *Sociology of law and legal anthropology in Dutch speaking countries*. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1985c.

HOUTTE, J. van, Sociological research on family law. Van Houtte, J., *Sociology of law and legal anthropology in Dutch speaking countries*. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1985d.

HOUTTE, J., van, Pour une sociologie des institutions du droit de la famille. *Revue de l'Institut de Sociologie* (1985e) 1-2, 147-178.

HOUTTE, J. van, La sociologie du droit ou les limites d'une science. *Droit et Société* (1986) 3, 171-193.

HOUTTE, J., van, Bepalingen van de wetenschap. De rechtssociologie als voorbeeld. *Sociologie als engagement: in dialoog met Harry Hoefnagels*. Kerckebosch, Zeist, 1987, 62-75.

HOUTTE, J. van, Adoptie. *Nieuwe Tijdingen* (1988) 27, 37-40.

HOUTTE, J. van, B. BAWIN, *De socio-economische problematiek van de onderhoudsverplichting in België (synthese)*. Staatssecretariaat voor Leefmilieu en Maatschappelijke Emancipatie. De socio-economische problematiek van de onderhoudsverplichtingen in België. Brussel, 1987, 1-10.

HOUTTE, J. van, M. BAX, La famiglia e l'evoluzione del diritto in Belgio. Pocar, V., P. Ronfani, *Famiglia, diritto, mutamento social in Europe*. Edizioni di Comunità, Milano, 1979, 47-63.

HOUTTE, J. van, J. BRED, *Behoeftige bejaarden en onderhoudsplichtige kinderen. Een rechtssociologisch onderzoek in Commissie van Openbare Onderstand en Vrederecht*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1976.

HOUTTE, J. van, J. BRED, Maintenance between aged persons and their adult children. Family and state as agencies in the solution of poverty. *Law and Society Review*, 12 (1978) 4, 654-664.

HOUTTE, J. van, I. CALLENS, Acceptance of fiscal legal norms. *Sociological contributions from Flanders 1975*. Kluwer, Deurne, 1975, 49-60.

HOUTTE, J. van, I. CALLENS, *Acceptance of fiscal legal norms in sociology of law and legal sciences. Proceedings of a conference on the sociology of law*, Balatonszéplak, Hungary, September 21-25, 1976. Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1977, 237-247.

HOUTTE, J. van, I. CALLENS, R. LAFAILLE, S. LEFEVERE, *Aanvaarding van de rechtsnorm. Houdingen en opinies t.a.v. fiscaliteit en regels in de sociale biosfeer*. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1973.

HOUTTE, J. van, C. de VOCHT, *Rechtssociologische analyse van de onderhoudsplicht tussen echtgenoten. Onderhoudsgeld, juridische uitgaven*, Universiteit Antwerpen, Departement Rechten, Ced-Samson, Brussel, 1978, 259-261.

HOUTTE, J. van, C. de VOCHT, The obligation to provide maintenance between divorced husband and wife. A social problem? *Law and Society Review*, 16 (1981-1982) 2, 501-514.

HOUTTE, J. van, G. DIERICKX, De rechtssociologie: haar ambities en beperkingen. *Tijdschrift voor Privaatrecht* (1970) 4, 419-442.

HOUTTE, J. van, G. DIERICKX, La sociologie du droit, une science globalisante? *Revue de l'Institut de Sociologie*, Université Libre de Bruxelles (1971) 4, 615-638.

HOUTTE, J. van, M. GYSELS, A.M. COOTJANS, S. VANDEWAERDE, *Gezin en (ge)recht*. Pelckmans, Antwerpen, 1988.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, Juristen. Enkele basisstatistieken. *Tijdschrift voor Privaatrecht*, 13 (1976) 1, 1-40.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, Activiteiten van hoven en

rechtbanken. Enige sociografische gegevens. *Tijdschrift voor Privaatrecht*, 14 (1977a) 1, 1-56.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, *Sociografische gegevens voor een studie van het gerechtelijk systeem. Juristen-activiteiten van hoven en rechtbanken*. Kluwer, Antwerpen, 1977b.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, Recente trends in de evolutie van de activiteiten van de burgerlijke rechtbanken 1969-1972. *Rechtskundig Weekblad* (1977-1978), 1601-1606.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, Trends in de evolutie van de activiteit van de burgerlijke rechtbanken 1972-1977. *Rechtskundig Weekblad* (1978-1979), 707-712.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, De fiscale rechtspraak van het Hof van Beroep te Antwerpen. Elementen van een rechtssociologische analyse. *Rechtskundig Weekblad* (1979-1980), 1265-1290.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, La justice en matière fiscal: le cas de la Court d'Appel d'Anvers. *Sociologie du Travail, Sociologie et Justice* (1981) 1, 50-56.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, The administration of justice by the fiscal affairs chamber of the Court of Appeal of Antwerp. Cain, M., K. Kulcsar (ed.), *Disputes and the law*. Akademiai Kiado, Budapest, 1983, 135-143.

HOUTTE, J. van, E. LANGERWERF, Het gebruik van de computer in de gerechtelijke organisatie. Storme, M. (red.), *Reeks Informatica en Recht, Deel 3: Inleiding tot het computergebruik en zijn toepassingsproblemen in het recht*. Kluwer Rechtswetenschappen, Antwerpen/Deventer, 1985.

HOUTTE, J. van, F. REYNTJENS, A. BASOMINGERA, Litiges et besoins juridiques au Rwanda. *Revue Juridique du Rwanda* (1981) 2, 188-203.

HOUTTE, J. van, P. VINKE, Attitudes governing the acceptance of legislation among various social groups. Podgorecki, A. (red.), *Knowledge and opinions about law*. London, 1973, 13-42.

HUYSE, L., *75 miljard, om wat te doen? De justitiebegrotingen van 1966 tot 1975*. Acco, Leuven, 1975.

HUYSE, L., Rechtshulp en advocatuur in België. Verkenning van een moeilijke relatie. *Jura Falconis*, 12 (1976) 4, 455-458.

HUYSE, L., et al., Justitiebeleid in de jaren zeventig. *Res Publica*, 21 (1979) 2, 343-369.

HUYSE, L., Sociologie van de advocatuur. *N.N.R.*, 3 (1980) 2, 12-29.

HUYSE, L., De democratisering van de rechtshulp. *Cahiers voor Rechtshulp I*. Kluwer, Antwerpen, 1981a, 17-23.

HUYSE, L., Studentenbevolking, slagen/mislukken en studiebelasting aan de faculteit Rechtsgeleerdheid te Leuven: enkele cijfers. *Jura Falconis*, 18 (1981b) 1, 47-56.

HUYSE, L., Beroepsperspectieven voor juristen. *Rechtskundig Weekblad*, 46 (1983) 42, 2859-2866.

HUYSE, L., Politieke benoemingen in de magistratuur. Een probleemformulering. *Panopticon*, 6 (1985a) 2, 122-128.

HUYSE, L., Dertigduizend juristen: om wat te doen. *Rechtskundig Weekblad*, 49 (1985b) 11, 721-726.

HUYSE, L., *Deregulering als maatschappelijke reconstructie*. Referatenboek van het 18de Vlaams Wetenschappelijk Economisch Congres, 1987a, 123-140.

HUYSE, L., Deregulering als maatschappijhervorming. Een rechtssociologische probleemformulering. *Rechtskundig Weekblad*, 50 (1987b) 40, 2674-2690.

HUYSE, L., Legal experts in Belgium. Abel, R., P. Lewis, *Lawyers in their Society II*. University of California Press, Berkeley, 1988.

HUYSE, L., H. CAMMAER, Recruitering in de Belgische advocatuur. *Panopticon*, 3 (1982) 1, 34-41.

HUYSE, L., L. VANDEKERCKHOVE, Enkele knelpunten in de vorming van de Belgische zelfmoordstatistiek. *Panopticon*, 3 (1982) 4, 317-328.

JACOBS, T., J. van HOUTTE, Instelling, pleeggezin, gezinsbegeleiding: over opvangsystemen in de bijzondere jeugdzorg. Coene, M.

et al., *Het statuut van het kind*. Ced Samson, Brussel, 1980, 391-407.

JETTINGHOFF, A., E. LANGERWERF, Over rechters en rechtbanken. Hoekema, A.J., J. van HOUTTE, *De rechtssociologische werkkamer*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982.

KAUPEN, W., E. LANGERWERF, The comparative analysis of litigation rates. Cain, M., K. Kulcsar (red.), *Disputes and the law*. Budapest, Akademiai Kiado, 1983, 147-164.

KERCKVOORDE, J. van, Beleidsvoering door parketmagistraten. Een onderzoek naar OM-beslissingen en naar de daaraan ten grondslag liggende criteria. HOEKEMA, A.J., J. Van HOUTTE, *De rechtssociologische werkkamer*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982, 104-132.

LANGERWERF, E., *Basisstatistieken over de activiteiten van hoven en rechtbanken*. UFSIA, 1976.

LANGERWERF, E., De invloed van de industrialisatie op de activiteiten van hoven en rechtbanken. *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, (1978) 2, 215-232.

LANGERWERF, E., De vestiging van de advocaten. *Interuniversitair Studententijdschrift*, 1979.

LANGERWERF, E., *De werkrechtsheden. Evolutie van hun werking*. Universiteit Antwerpen, 1982.

LANGERWERF, E., Socio-economische ontwikkeling en procesvoeringsratio's van de burgerlijke rechtbanken van 1950 tot 1980. *Sociaal en Economisch Tijdschrift* (1981) 1, 87-102.

LANGERWERF, E., J. VAN HOUTTE, Een verklaringsmodel voor de verschillen in procesvoeringsratio van de burgerlijke rechtbanken van eerste aanleg. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen* (1979) 1, 74-81.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, De opzeggingstermijnen voor bedienden in de praktijk: de rechtspraak van de Arbeidsrechtbank te Antwerpen van 1980 tot 1982. *Rechtskundig Weekblad* (1983-1984), 1377-1394.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, De opzeggingstermijnen voor bedienden in de praktijk: de rechtspraak van de Arbeidsrechtbank van Antwerpen van 1980 tot 1982. *Arbeidsblad*, (1984a), 1-50.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Les délais de préavis pour employés dans le pratique. La jurisprudence au tribunal du travail d'Anvers de 1980 à 1982. *Revue du Travail* (1984b), 1-47.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, De opzeggingstermijnen voor bedienden toegekend door de Arbeidsrechtbank en het Arbeidshof te Brussel. *Tijdschrift voor Sociaal Recht*, (1984c) 6, 361-376.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, De rechtbanken in de jaren zeventig: een explosie van zaken? *Rechtskundig Weekblad*, 48 (1984-1985a), 369-386.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Het profiel van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen. Evolutie tussen 1970 en 1980. *Rechtskundig Weekblad*, 48 (1984-1985b), 2369-2382.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Landesbericht Belgien. Gilles, P., K. Roehl, P. Schuster, D. Stempel (red.), *Rechtsmittel im Zivilprozess — unter besonderer Berücksichtigung der Berufung*. Bundesanzeiger, 1985.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Advocaat een beroep met toekomst? Een onderzoek bij de advocaten-stagiairs aan de Balie te Antwerpen. *Rechtskundig Weekblad*, 49 (1985a-1986a), 2251-2266.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Wat na de stage? Een onderzoek naar de advocaten met minder dan vijf jaar tableau aan de Balie te Antwerpen. *Rechtskundig Weekblad*, 49 (1985-1986b), 2379-2390.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Het hoger beroep als rechtsmiddel. Enkele statistische gegevens. *Rechtskundig Weekblad*, 50 (1986-1987a), 417-436.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Het profiel van enkele vrederechten in het gerechtelijk arrondissement Antwerpen — Evolutie tussen 1971 en 1984. *Rechtskundig Weekblad*, 50 (1986-1987b), 1585-1602.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, Het profiel van de Arbeids-

rechtbank te Antwerpen. Evolutie tussen 1975 en 1984. *Arbeidsblad*, 1987a.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, *Burgerlijke rechtbanken: wie, wat, hoe*. Kluwer, Antwerpen, 1987b.

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, *Prozesshäufigkeiten und Prozessmuster in Belgien*. (in druk).

LANGERWERF, E., F. VAN LOON, J. VAN HOUTTE, *(Betere) gerechtelijke statistieken en (efficiënter) beheer van de rechtbank*. Kluwer, Antwerpen, 1986.

MADDENS, K., *De socio-economische problematiek van de onderhoudsverplichtingen in België*. Staatssecretariaat voor Leefmilieu en Maatschappelijke Emancipatie, Brussel, 1987.

OUTRIVE, L. van, Le système pénitentiaire en Belgique: un système bloqué. *Revue Interdisciplinaire d'Etudes Juridiques* (1979a) 3, 1-34.

OUTRIVE, L., van, Le système pénitentiaire en Belgique: un système bloqué. CNRS, *Le fonctionnement de la justice pénale; perspectives sociologiques et criminologiques*. CNRS, Paris, 1979b, 337-367.

OUTRIVE, L. van, Efficiënte controle over de politie vergt een relevante analyse. *Actualités Criminologiques de l'ULB, U.L.B., Ecole des Sciences Criminologiques «Leon Cornil», Faculté de Droit, Bruxelles, s.d.*, 51-75.

PETERS, T., *Ongelijke levensvoorwaarden in de Centrale Gevangenis te Leuven*. Acco, 1976.

PETERS, T., L'allocation sélective du régime au cours de l'exécution de longues peines. *Déviance et Société*, 1977a.

PETERS, T., *Attribution différentielle du régime au cours de l'exécution de longues peines*. Séminaire International sur les Longues Peines d'Emprisonnement. Centre International de Criminologie Comparé, Université de Montréal, 1977b, 367-386.

PETERS, T., Het gevangeniswezen: ontwikkeling, organisatie en beleid. *Welzijnsgids*, juli 1983, organisatie II.A.2.5.

PETERS, T., L. DUPONT, L'image de marque du hold-up et ses implications pour une politique criminelle. *Revue de Droit Pénal et de Criminologie* (1974) 2, 93-135.

PETERS, T., L. DUPONT, *Hold-up: beeldvorming en beleid*. Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van de Strafrechtsbedeling, Acco, 1975.

SNACKEN, S., *De korte gevangenisstraf. Een onderzoek naar toepassing en effectiviteit*. Kluwer, Antwerpen, 1986a.

SNACKEN, S., L'application de la courte peine de prison en Belgique. *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, (1986b), 555-575.

SNACKEN, S., *A aplicação da pena curta de prisão na Bélgica. Infancia e Juventude*, (Lisboa), (1986c) 4, 21-42.

SNACKEN, S., C. ELIAERTS, De toepassing van de korte gevangenisstraf: een straatje zonder eind? *Panopticon*, (1982) 1, 4-20.

TANGHE, F., *Sociale grondrechten tussen armoede en mensenrechten van de Middeleeuwen tot de Franse Revolutie*. Kluwer, Antwerpen, 1986.

TANGHE, F., *Sociale grondrechten tussen armoede en mensenrechten. Recht op leven, recht op arbeid (1789-1850)*. Kluwer, Antwerpen, 1987.

VANDEKERCKHOVE, L., Het peterschap. Sociogenese van een kerkrechtelijk instituut. *Politica*, 28 (1978) 4, 371-387.

VANDEKERCKHOVE, L., Over de veroordeling van zelfmoordgedrag. *Onze Alma Mater*, 37 (1983) 2, 155-164.

VANDEKERCKHOVE, L., *Van straffen gesproken. De bestraffing van zelfdoding in het Oude Europa*. Lannoo, Tielt, 1985.

VANDEKERCKHOVE, L., L. HUYSE, Stateways cannot change folkways. Summer and Myrdal over de werkgever als inleider van sociale verandering. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 22 (1977) 2, 103-118.

VANDEKERCKHOVE, L., L. HUYSE, De sociale ingenieur. *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 23 (1978) 3, 219-236.

VANDEKERCKHOVE, L., L. HUYSE, Het gerechtelijk onderzoek naar de zelfdoding. *Panopticon*, 2 (1981) 6, 533-548.

VOCHT, C. de, R. VERHOEVEN, J. van HOUTTE, *Onderhouds-*

plichtige mannen en onderhoudsgerechtigde vrouwen. Kluwer, Deventer, 1978.

Algemene bibliografie

BIE, P. de, *Les premiers essais de sociologie en Belgique à la fin du XIXe siècle*. Warny, Louvain, 1944.

DUMON, W., *Sociologie in België*. RADEMAKER, *Sociologische grondbegrippen*. Aula, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1981, 166-198.

GREEF, G. de, *Introduction à la sociologie, I. Eléments, II. Fonctions et organes*. Mayoley, Bruxelles (1886-1889), (2 vol.).

HAESAERT, J., *Introduction à la philosophie expérimentale*. Volksdrukkerij, Gand, 1920.

HAESAERT, J., *Didactique mineure*. Union des Imprimeurs, Bruxelles, 1924.

HAESAERT, J., *Etiologie de la répression des outrages publics aux bonnes mœurs*. Alcan, Paris, 1931.

HAESAERT, J., *Schets van een algemeene rechtsleer*. De Sikkel, Antwerpen, 1935.

HAESAERT, J., *Théorie générale du droit*. Bruylant, Bruxelles, 1948.

HAESAERT, J., *Sociologie générale*. Editions Erasme, Bruxelles/Paris, 1956.

NAAR EEN AFSCHAFFING VAN HET VERBOD VAN NACHTARBEID VOOR VROUWEN: EEN STAP VOORWAARTS OF TWEE STAPPEN TERUG?

1. In een recente mededeling maant de Europese Commissie de Lid-Staten aan de beschermende bepalingen m.b.t. de nachtarbeid voor mannen en vrouwen eenvormig te maken¹. Zij meent dat een verbod slechts kan worden getolereerd als personen van een verschillend geslacht het op een gelijke wijze ondergaan. Ook de Belgische staat wordt geïnviteerd daar onze desbetreffende normen nog steeds niet uniform zijn.

Wegens de complexiteit van de problematiek zal men, bij het overwegen van een wetswijziging, rekening moeten houden met de medische, de economisch-sociale, alsook de juridische aspecten. Het is dit laatste aspect dat wij in kort bestek wensen te behandelen.

I. Terugblik op het fenomeen «nachtarbeid van vrouwen» in het nationale recht

2. Ondanks de onophoudelijke stroom van verslagen, congressen en smeebeden² die vanaf 1843 de wanoetoestanden³ m.b.t. de arbeidsomstandigheden aan de kaak stelde, bleef elk ernstig wetgevend initiatief op het gebied van de werknemersbescherming uit. In 1887 werd uiteindelijk toch een wetsontwerp ingediend⁴ dat, wat de nachtarbeid betreft, alleen de kinderen jonger dan zestien jaar op het oog had. Het voorstel van de centrale sectie van de Kamer hield

echter een uitbreiding in tot mannen jonger dan achttien jaar en vrouwen ongeacht de leeftijd⁵. Ondanks de soms woelige debatten kwam de wet betreffende «den arbeid van vrouwen, jongelingen en kinderen in de nijverheidsgestichten»⁶ in 1889 tot stand. Het toepassingsgebied ervan bleef evenwel beperkt tot vrouwen beneden de 21 jaar.

3. In het laatste decennium van de 19e eeuw maakten de ondernemers steeds minder gebruik van vrouwen om 's nachts te werken, behalve in sommige sectoren⁷. Door het verbod van nachtarbeid te beperken tot minderjarige vrouwen, verwierf België, o.a. in de textiel, een gunstiger concurrentiepositie dan de meeste omliggende landen waar het verbod strenger was geformuleerd. In Engeland, Zwitserland en Nederland gold het immers voor vrouwen, ongeacht de leeftijd, en was men verplicht «duurdere» mannen in te schakelen zodat de kostprijs van de afgewerkte producten steeg⁸. Om o.a. aan deze situatie een einde te maken, werden in Zwitserland twee conferenties gehouden die resulteerden in de Conventie van Bern⁹ van 1906. De wet van 10 augustus 1911¹⁰ bracht de nationale reglementering in overeenstemming met deze Conventie.

4. Na de Eerste Wereldoorlog werden nieuwe verdra-

⁵ *Gedr. St., Kamer*, 1888-89, nr. 193.

⁶ *B.S.*, 22 december 1889.

⁷ Zie o.a. VARLEZ, L., «Le travail de nuit des femmes en Belgique», in *Le travail de nuit des femmes dans l'industrie*, BAUER, E. (red.), Jena, Fischer, 1903, 109-110.

⁸ Zie MAHAIM, E., *Le droit international ouvrier*, Parijs, Sirey, 1913, 263 e.v.

⁹ Zie CATE, M., *La convention de Berne de 1906 sur l'interdiction du travail de nuit des femmes employées dans l'industrie*, Parijs, Larose, 1911, 134 p.

¹⁰ Wet 10 augustus 1911 op het verbod van den nachtarbeid der vrouwen werkzaam in de nijverheid, *B.S.*, 31 augustus 1911.

¹ COM(87) 105 def., 23 maart 1987, 12.

² Voor een overzicht zie o.a. *Gedr. St., Kamer*, 1886-87, nr. 234.

³ zie o.a. DUCPÉTIAUX, E., *La paupérisme en Belgique*, Brussel, Librairie d'Aug. Decq, 1844, 86 p.; NEUVILLE, J., «La condition ouvrière au XIXième siècle en Belgique», 2 dln., in *Histoire du mouvement ouvrier en Belgique*, Brussel, Vie Ouvrière, 1977, 240 en 271 p.

⁴ *Gedr. St., Kamer*, 1886-87, nr. 234.

gen¹¹ m.b.t. het verbod van nachtarbeid gesloten in het kader van de Internationale Arbeidsorganisatie (hierna afgekort als I.A.O.). Het betrof echter steeds variaties op het thema van 1906. België onderschreef de nieuwe versies¹² en paste telkens zijn nationale wetgeving aan.

II. Huidige regeling

5. In 1948 werd te San Francisco het Verdrag nr. 89 ondertekend¹³ dat nog steeds van kracht is. Dit verbiedt alle nachtelijke arbeid van vrouwen in nijverheidsondernemingen. Onder nacht verstaat men een tijdsruimte van ten minste elf achtereenvolgende uren waarin een tijdsverloop van ten minste zeven achtereenvolgende uren, liggende tussen 10 uur 's avonds en 7 uur 's ochtends moet vallen; i.e. de uiterste grens om de arbeid te beëindigen is dus middernacht.

Men kan het verdrag om de tien jaar opzeggen d.m.v. een verklaring toegezonden aan de directeur-generaal van het Internationaal Arbeidsbureau. De opzegging wordt pas van kracht een jaar nadat ze is ingeschreven. In 1972 werd het Verdrag nr. 89 opgezegd door Nederland; tien jaar later waren Ierland en Luxemburg aan de beurt¹⁴. België heeft dit toen verzuimd¹⁵ zodat het nationale verbod, geldend voor vrouwen werkzaam in de industrie (infra), niet kan worden opgeheven vóór 1991-1992 zonder het verdrag te schenden.

6. Op nationaal vlak wordt nachtarbeid hoofdzakelijk geregeld door de Arbeidswet van 16 maart 1971¹⁶. Artikel 35 van deze wet bepaalt dat nachtarbeid prestaties veronderstelt tussen 20 uur 's avonds en 6 uur 's ochtends en in principe verboden is voor *alle* werknemers. In bijzondere omstandigheden mag van dit verbod worden afgeweken voor *beide* geslachten¹⁷. Per sekse worden daarenboven een aantal verschillende mogelijkheden tot vrijstelling geformuleerd.

Artikel 37 regelt 19 uitzonderingen voor de mannen tewerkgesteld in de particuliere sector. Daarnaast zijn ook mannen die met één van de taken worden belast opgesomd in het K.B. van 10 februari 1965¹⁸, waarin de Koning werk-

nemers aanwijst die een leidende functie uitoefenen of een vertrouwenspost bekleden, niet aan het verbod onderworpen. Hieraan moeten we, wat de publieke sector betreft, nog eens alle mannen toevoegen, behoudens enkele onbelangrijke uitzonderingen, tewerkgesteld door het Rijk, de provincieën, de gemeenten en sommige openbare instellingen die hieronder ressorteren.

Samenvattend kunnen we stellen dat het verbod door deze ontsnappingsclausules dermate wordt uitgehold dat het voor mannen *de facto* niet meer bestaat.

7. Voor vrouwen mag, indien ploegenarbeid wordt verricht of arbeid die uiteraard niet mag worden onderbroken of uitgesteld, het moment van het beëindigen van de dagtaak worden verlegd tot ten laatste 24 uur¹⁹. Artikel 36 Arbeidswet bepaalt daarenboven dat de Koning uitzonderingen kan toestaan. Deze zijn voornamelijk terug te vinden in het K.B. van 24 december 1968²⁰. De uitzonderingen worden onderverdeeld in categorieën. Al naar gelang van de uitgeoefende activiteit mogen vrouwen werken tot 22 uur, tot 23 of tot 24 uur. In een beperkt aantal gevallen, die buiten het toepassingsgebied van het Verdrag nr. 89 vallen, mag later worden gewerkt of geldt zelfs geen beperking.

Deze juridische regeling is evenwel niet coherent. Zo mogen bv. werknemers die tewerkgesteld zijn «aan schoonmaakwerken» (sic) in de particuliere sector tot 23 uur werken²¹ en in de publieke sector slechts tot 22 uur²². Vrouwen genieten dus niet alleen een verschillende behandeling als mannen, maar daarenboven worden zij ook onderling niet gelijk behandeld. Hoe konden dergelijke tegenstrijdigheden ontstaan?

8. Mannen en vrouwen stonden (en staan) niet op dezelfde wijze in het arbeidsproces. Op enkele beschermende bepalingen na, is dit nooit tot uiting gekomen in het sociaal recht. Na 1960 is er verandering in deze toestand gekomen. Het principe van de gelijke beloning, de gelijke behandeling en de positieve actie, maken nu het voorwerp uit van een uitgebreide nationale en internationale normering. Daar al deze normen niet op één zelfde tijdstip werden geformuleerd en dus beantwoorden aan verschillende sociaal-economische realiteiten, zijn tegenstrijdigheden mogelijk. Zo ook bij het verbod van nachtarbeid. Het invoeren ervan betekende op het humanitaire vlak waarschijnlijk een vooruitgang; men werkte in het begin van deze eeuw immers in weinig interessante omstandigheden. De industrie heeft sedertdien evenwel een zekere ontwikkeling gekend zodat sommige vrouwen er dan ook geen bezwaar meer in zien om nachtwerk te verrichten²³. Dit wordt hun echter verhinderd, zodat ze in sommige bedrijfstakken niet voor tewerkstelling in aanmerking komen. Vrouwelijke licentiaten in de scheikunde, fysici en ingenieurs worden systematisch geweerd omdat ze 's nachts zouden kunnen worden opgeroepen, wat verboden is tenzij men een leidinggevende functie

¹¹ Voor een overzicht zie o.a. BRANDES-LEDUR, M., «L'interdiction du travail de nuit des femmes», *Arbbl.*, 1950, 360-374; zie vooral DAENEN, N., *De betekenis van de konventies van de Internationale Arbeidsorganisatie in de Belgische rechtssfeer (1919-1969)*, I, Brussel, V.U.B., 1975, 147 p.

¹² Conventie nr. 4: geratificeerd op 12 juli 1924; tekst: zie wet van 11 april 1924, *B.S.*, 3 september 1924; Conventie nr. 41: geratificeerd op 4 augustus 1937; tekst: zie wet van 18 juni 1937, *B.S.*, 2 maart 1938.

¹³ Zie wet 21 maart 1952, *B.S.*, 22 juni 1952.

¹⁴ Zie VALTICOS, N., *Droit international du travail*, Paris, Dalloz, 1983, 442.

¹⁵ Ook Frankrijk, Italië, Griekenland en het Verenigd Koninkrijk hebben van deze mogelijkheid geen gebruik gemaakt (Van de E.E.G.-partners hebben alleen Denemarken en de Bondsrepubliek Duitsland het verdrag nooit geratificeerd).

¹⁶ *B.S.*, 30 maart 1971.

¹⁷ Zie artikel 26 Arbeidswet.

¹⁸ K.B. van 10 februari 1965 tot aanduiding van de met een leidende functie of vertrouwenspost beklede personen in de parti-

culiere sector van 's lands bedrijfsleven voor de toepassing van de wet betreffende de arbeidsduur, *B.S.*, 12 februari 1965.

¹⁹ Artikel 36 Arbeidswet.

²⁰ K.B. 24 december 1968 betreffende de vrouwenarbeid, *B.S.*, 31 december 1968.

²¹ Artikel 5, B, 2, K.B., 24 december 1968.

²² Art. 6, A, K.B., 24 december 1968.

²³ Zie *Nachtarbeid door vrouwen*, Brussel, Inbel, 1988, 278.

heeft²⁴. Het principe van de bescherming botst hier met het principe van de gelijkheid. Deze inconsistentie wordt in parlementaire kringen aangevoeld en heeft dan ook reeds ten grondslag gelegen aan de nodige wetgevende initiatieven²⁵, die tot op heden weinig resultaat hebben opgeleverd. De vraag is of in de huidige stand van zaken, de wetgeving kan, mag of moet gewijzigd worden.

III. Collisie van de normen

A. Verplichting tot handhaving van het verbod?

a. Verdragen gesloten in het kader van de I.A.O.

9. Sommige leden van de I.A.O.²⁶ zijn van mening dat beschermende arbeidsverboden, zoals het verbod van nachtarbeid, discriminerend zijn voor vrouwen. Men zou evenwel het Verdrag nr. 89 kunnen aanpassen en het toepassingsgebied ervan uitbreiden tot mannelijke werknemers. Hierdoor blijft het verbod gehandhaafd, maar wordt de discriminatie opgeheven. De controverse heeft geleid tot de «Tripartite advisory meeting on night work» gehouden te Genève van 26 september tot 3 oktober 1978. Men slaagde er echter niet in een eensgezind standpunt te bereiken²⁷. De werkgeversafgevaardigden wensten een herziening van de wetgeving omtrent de arbeid in globo, d.i. zonder rekening te houden met het geslacht van de werknemers. De werknemersafgevaardigden stuurden dan weer aan op een status-quo. Daarenboven bleken de vertegenwoordigers van de ontwikkelingslanden bepaalde fundamentele bezwaren te hebben. Door de slechte infrastructuur is er in bepaalde delen van de derde wereld overdag geregeld een tekort aan elektriciteit zodat nachtarbeid een economische noodzaak is²⁸. Maar ook in het Westen is een uitbreiding van het verbod, naar mannen toe, niet haalbaar; de organisatie van de economie staat dit immers in de weg²⁹. Een

(gedeeltelijke) beperking, eventueel voor beide geslachten, is misschien realistischer³⁰. Het Internationaal Arbeidsbureau stelt in elk geval een versoepeling voor van de bestaande regeling en heeft dit dan ook op de agenda geplaatst van de Internationale Arbeidsconferentie van 1989³¹.

De belangrijkheid van Verdrag nr. 89 mag nochtans niet worden overdreven. Zoals we reeds eerder hebben gezien, is het toepassingsgebied ervan beperkt tot de nijverheidsondernemingen, zodat men nu al van het verbod mag afwijken in de primaire en tertiaire sector. Daarenboven kan België reeds in de nabije toekomst het verdrag opzeggen.

10. Het is echter de vraag of het zin heeft om het Verdrag nr. 89 op te zeggen indien men het Verdrag nr. 156³² zou ratificeren³³.

Is het laten presteren van nachtarbeid door vrouwen in bepaalde gevallen niet strijdig met dit verdrag en met de daaraan verbonden Aanbeveling 165³⁴?

Het Verdrag nr. 156 beschermt de werknemers met verantwoordelijkheden t.o.v. «dependent children» (artikel 1.1) en «members of their immediate family who clearly need their care or support» (art. 1.2) en heeft als doel te verhinderen dat de familiale verplichtingen een hinderpaal zouden vormen bij het «preparing for, entering, participating or advancing in economic activity» (art. 1.1 en art. 1.2). M.b.t. nachtarbeid stelt artikel 19 van de aanbeveling: «Whenever practicable and appropriate, the special need of workers, including those arising from family responsibilities, should be taken into account in shiftwork arrangements and assignments to night work». Wanneer men *alleenstaande* vrouwen³⁵ met familiale verplichtingen nachtarbeid laat uitvoeren, nadat men het Verdrag nr. 89 heeft opgezegd, lijkt ons dit strijdig met de geest van het Verdrag nr. 156 en de Aanbeveling nr. 165. Een correcte toepassing veronderstelt o.i. een handhaving van het verbod en zelfs een uitbreiding naar alle werknemers, ongeacht de sector waarin ze werkzaam zijn³⁶. Na een herfor-

²⁴ Zie *Vr. en Antw.*, Senaat, 1983-84, 2 oktober 1984, 1952 (Vr. nr. 129 VAN OOTHEGEM) en *Vr. en Antw.*, Senaat, 1984-85, 690 (Vr. nr. 42 VAN OOTHEGEM).

²⁵ Zie voorstel tot opheffing van hoofdstuk II — Nachtarbeid — van het koninklijk besluit nr. 40 van 24 oktober 1967 betreffende de vrouwenarbeid, *Gedr. St., Senaat*, 1972-73, nr. 207, en voorstel van wet tot opheffing van de wet van 21 maart 1952 houdende goedkeuring van het Internationaal Verdrag (nr. 89), betreffende de nachtarbeid der vrouwen werkzaam in de nijverheid, aangenomen door de Algemene Conferentie der Internationale Arbeidsorganisatie in de loop van haar eenendertigste zitting te San Francisco, op 9 juli 1948, *Gedr. St., Senaat*, 1972-73, nr. 208; voor een juridische kritiek op beide wetsvoorstellen zie TAQUET, M., WANTIEZ, G. en LEROY, J., «La femme dans le droit du travail belge», in *Famille, droit et changement social dans les sociétés contemporaines*, Brussel, Bruylant, 1978, 435-437.

²⁶ X., *L'égalité de chances et de traitement entre les hommes et les femmes en matière d'emploi — Conférence internationale du travail — 71 session — 1985 — rapport VII*, Genève, B.I.T., 1985, 73.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Proces-verbaal van de 208e sessie van de raad van bestuur van het I.A.B.*, GB 208/PV VII.

²⁹ Zie o.a. X., *Le travail de nuit*, Strasbourg, Conseil de l'Europe, 1981, 47.

³⁰ Zie SLOANE, P., «La travail par équipes et le travail de nuit dans les pays industrialisés à économie de marché — aspects économiques», *Rev. Int. du Travail*, 1978, 154.

³¹ Zie PETITI, C., «Le travail de nuit des femmes. Aspects nationaux et internationaux», *Droit Social*, 1988, 306.

³² «Convention concerning equal opportunities and equal treatment for men and women workers: workers with family responsibilities», *I.L.O. Official Bulletin*, vol. LXIV, 1981, A, 118-123.

³³ De Kamers hebben hun goedkeuring reeds gegeven; men wacht alleen nog op ratificatie. Zie TEMPELS, J., «La place et le rôle des normes internationales et européennes dans le droit interne belge», *T.S.R.*, 1987, 237-238.

³⁴ X., «Recommendation concerning equal opportunities and equal treatment for men and woman workers: workers with family responsibilities», *I.L.O. Official Bulletin*, vol. LXIV, 1981, A, 132-138.

³⁵ Aangezien de aanbeveling tot doel heeft de gelijkheid van man en vrouw te bevorderen, menen we dat beiden 's nachts mogen werken in zoverre dit hun kinderen of afhankelijke familieleden niet schaadt. Dit is bv. mogelijk wanneer de vrouw 's nachts werkt en de man bij de kinderen blijft, maar niet wanneer de kinderen een gezin vormen met één ouder en een oppasmogelijkheid ontbreekt.

³⁶ De I.A.O.-Conventie nr. 89 richt zich immers alleen op de secundaire sector; deze beperking werd niet gemaakt in het geval van de Conventie nr. 156 en de Aanbeveling 165.

mulering zouden enkel de alleenstaanden met kinderlast (of soortgelijke verplichtingen) nog tot het toepassingsgebied mogen behoren. Dit biedt het voordeel dat het verbod nu ook mannen zou treffen, maar heeft als nadeel dat een bepaalde vorm van discriminatie blijft bestaan. De Oostenrijkse delegatie heeft dit opgemerkt. Zij stelde voor om artikel 19 zo te formuleren dat hieruit een vermindering van de nachtarbeid voor *alle* werknemers zou kunnen voortvloeien³⁷.

Voor de Belgische regering rijzen op korte termijn weinig problemen. Het Verdrag nr. 156 werd immers toch niet geratificeerd.

b. Het Europees Sociaal Handvest³⁸

10. Artikel 8 van het E.S.H. bevat een aantal, qua filosofie verouderde³⁹, bepalingen die tot doel hebben de vrouw te beschermen. Artikel 8, §4, sub a, bepaalt: «... om de onbelemmerde uitoefening van het recht van vrouwelijke werknemers op bescherming te waarborgen, verplichten de overeenkomstsluitende partijen zich (...) de tewerkstelling van vrouwelijke werknemers die des nachts industriële werkzaamheden verrichten, te regelen.» Deze bepaling van het E.S.H. is minder streng dan de bepalingen van het Verdrag nr. 89 en de geldende Belgische wetgeving⁴⁰; er wordt immers geen verbod geformuleerd⁴¹. Wel wordt aan de partijen gevraagd deze materie te reglementeren⁴². In hoeverre wordt België door bepalingen van dit verdrag verplicht het verbod van nachtarbeid te handhaven?

Hoewel wij het Handvest hebben ondertekend, werd het alleen nog maar goedgekeurd door de Raad van de Franse Gemeenschap⁴³. Maar, zelfs indien het ook zou worden goedgekeurd door de Kamers, de Vlaamse Gemeenschapsraad en geratificeerd, dan nog blijft men o.i. binnen de perken ervan indien men zich zou beperken bv. tot het inlassen van een verbod inzake nachtarbeid in het hoofdstuk «Moederschapsbescherming» van de Arbeidswet.

³⁷ X., *Conférence Internationale du Travail — 67 session- 1981 rapport V(2) — Egalité des chances et de traitement par les travailleurs des deux sexes, travailleurs ayant des responsabilités familiales*, B.I.T., Genève, 1981, 47.

³⁸ Ondertekend te Turijn op 18 oktober 1961; hierna afgekort als E.S.H.

³⁹ Zie SCHOETTER, P., «La Charte Sociale européenne. Considérations critiques», *Rev. de l'inst. de sociologie*, 1966, 113. Zie ook VOGEL-POLSKY, E., «Article 8 — Droit des travailleuses à la protection», in *La Charte Sociale européenne — dix années d'application*, Brussel, Ed. de l'univ. de Bruxelles, 1978, 224.

⁴⁰ FUKS, F., «Les dispositions de la Charte européenne à la lumière des syndicats belges», *Rev. de l'inst. de sociologie*, 1966, 49.

⁴¹ DE POOTER, A., «Arbeid», in *Internationaal recht en vrouwen*, I, VAN MAARSEVEEN, H., PESSERS, D. en GUNNING, M. (red.), Zwolle, Tjeenk Willink, 1987, 313.

⁴² Zie PETITI, C., *l.c.*, 1988, 308.

⁴³ Decreet van 8 juli 1983 houdende de toestemming tot het Sociale Europese Handvest, *B.S.*, 18 augustus 1983.

⁴⁴ Zie wet houdende goedkeuring van het Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen, opge maakt te New York op 18 december 1979, *B.S.*, 5 november 1985.

B. Verplichting tot opheffing van het verbod?

12. Naast de bepalingen die de bescherming centraal stellen, zijn er een aantal supranationale normen die de verwezenlijking van de gelijkheid van de geslachten beogen. Zij zouden eventueel kunnen verplichten om het verbod op te heffen.

a. Verdrag inzake de uitbanning van alle discriminatie van vrouwen, opge maakt te New York op 18 december 1979⁴⁴

13. Artikel 11 van dit verdrag legt de verdragsstaten de verplichting op om alle passende maatregelen te nemen om de discriminatie van de vrouw in het arbeidsproces uit te bannen. Gelijkheid is dus de boodschap. De bepalingen die betrekking hebben op de bescherming van het moederschap, worden echter als niet discriminerend beschouwd. Uit de bewoordingen van het laatste lid van artikel 11, § 3, in samenhang met artikel 4 en artikel 11.2 zou men kunnen besluiten dat alleen de beschermende bepalingen m.b.t. het moederschap kunnen worden getolereerd. De Nederlandse regering⁴⁵ heeft dan ook gewezen op het feit dat een dergelijke interpretatie een onverenigbaarheid veronderstelt tussen het Verdrag nr. 89 en het Verdrag inzake de uitbanning van alle discriminatie van vrouwen. Na bestudering van de onderscheiden tekstontwerpen is men tot de slotsom gekomen dat het onderschrijven van artikel 11, § 3, door staten die reeds het verdrag nr. 89 hebben geratificeerd niet de verplichting impliceert om deze op te zeggen⁴⁶. De staten nemen wel de verplichting op zich om de beschermende discriminatie weg te werken indien de toepassing ervan door de gewijzigde sociaal-economische omstandigheden zinloos wordt.

b. Richtlijn E.E.G. 76/207⁴⁷

14. In het Verdrag van Rome werd reeds in artikel 119 de gelijke beloning van mannen en vrouwen onderschreven. In 1976 gaat richtlijn 76/207 dan verder en formuleert het principe van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen ten aanzien van de toegang tot het arbeidsproces. Artikel 3, lid 2, sub c, en artikel 5, lid 2, sub c, van de richtlijn bepalen dat de Lid-Staten de nationale wettelijke of bestuursrechtelijke bepalingen die aanvankelijk berustten op beschermende motieven, maar nu niet meer gefundeerd zijn, moeten herzien.

15. Het beginsel van de gelijke behandeling werd in de Belgische wetgeving door de Wet Economische Heroriëntering (titel V)⁴⁸ van 4 september 1978 ingevoerd. Artikel 116

⁴⁵ X., «Note on the question of compatibility between the UN Convention on the elimination of all forms of discrimination against women and certain ILO conventions of the protection of women», *I.L.O. Official Bulletin*, vol. LXVIII, 1985, A, 40.

⁴⁶ *Ibid.*, 41.

⁴⁷ Richtlijn van de Raad van 9 februari 1976 betreffende de tenuitvoerlegging van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen ten aanzien van de toegang tot het arbeidsproces, de beroepsopleiding en de promotiekansen en ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden, *PBL*, 14 februari 1976, 39/41.

⁴⁸ Wet 4 augustus 1978 tot economische heroriëntering, *B.S.*, 17 augustus 1978.

van deze wet bepaalt, verwijzend naar artikel 6 Gw., dat de gelijke behandeling toepasselijk is op de arbeidsvoorwaarden. Artikel 128 omschrijft deze arbeidsvoorwaarden en uit de opsomming blijkt dat nachtarbeid hieronder ressorteert. Het verbod zou derhalve moeten worden opgeheven, ware het niet dat artikel 129 de artikelen 35 en 36 van de Arbeidswet voorlopig als niet strijdig beschouwt. Ter verantwoording van deze uitzondering beroept men zich op het reeds geciteerde artikel 3, lid 2, sub c, en artikel 5, lid 2, sub c, van richtlijn 76/207. M.a.w. België meent dat het verbod als een beschermende bepaling gefundeerd is.

Reeds bij de eerste follow-up van de richtlijn⁴⁹ in 1981 stelde de Commissie dat de formulering van de desbetreffende artikelen praktisch alleen op zwangerschap en moederschap sloeg. Een aantal Lid-Staten handhaafden desondanks het verbod. Daarom nam de Commissie in haar programma 82-85 een bijzonder actiepunten op, namelijk de «opheffing van de beschermende rechtsvoorschriften (op het gebied van de toegang tot betrekkingen en arbeidsvoorwaarden) die niet gefundeerd zijn volgens richtlijn 76/207, en bevordering van gelijk niveau van bescherming voor mannen en vrouwen»⁵⁰. Dit item wordt herhaald in programma 86-90. Het standpunt van de Commissie laat nu evenwel niets meer aan duidelijkheid te wensen over. Het verbod van nachtarbeid wordt uitdrukkelijk op de korrel genomen⁵¹. De opzegging van het Verdrag nr. 89 wordt aanbevolen⁵².

IV. Flexibiliteit gevraagd

16. Samenvattend kunnen we stellen dat enerzijds het Verdrag nr. 89 België verbiedt vrouwen 's nachts tewerk te stellen en er anderzijds aanwijzingen bestaan dat richtlijn 76/207 verplicht om dit verbod op te heffen. De situatie wordt nog verder bemoeilijkt door de toenemende druk op de werknemers om zich flexibeler op te stellen. Deze flexibiliteit staat haaks op de arbeidsverboden.

De overheid heeft zich de laatste jaren ingespannen om de regelingen vervat in de Arbeidswet te versoepelen. Zo bepaalt artikel 2, § 1, van het K.B. nr. 179 van 30 december 1982⁵³ dat de Koning de werkgevers toestemming kan geven om af te wijken van de artikelen 11 tot 38bis van de Arbeidswet. Dit impliceert in principe dat vrouwen op basis van deze tekst nachtarbeid zouden mogen verrichten. Hierover ondervraagd⁵⁴, verklaarde minister Hansenne, verwijzend naar het Verdrag nr. 89, dat hij onmogelijk een op-

heffing van het verbod kon toestaan. Art. 2.2 van de wet van 17 maart 1987⁵⁵ betreffende de invoering van nieuwe arbeidsregelingen in de ondernemingen zegt daarentegen uitdrukkelijk dat men alleen kan afwijken van het verbod om *mannelijke* werknemers 's nachts tewerk te stellen. In de commentaar bij artikel 2 van de C.A.O. nr. 42⁵⁶ wordt dit eveneens vermeld.

Verder werd er ook gesleuteld aan de tijdsspanne tussen de beëindiging en de hervatting van de arbeid die minstens elf uur moet bedragen⁵⁷. Deze norm is een transpositie van artikel 2 van het Verdrag nr. 89 en werd ingelast in de Arbeidswet, zonder dat de beperking tot de secundaire sector mee werd ingevoerd. In de praktijk heeft deze regeling geregeld voor problemen gezorgd. Zo verloopt er dikwijls minder dan elf uur tussen aankomst en vertrek van een SABENA-vlucht. Het naleven van de wet zou gebieden om alleen mannelijk personeel op dergelijke lijnen in te zetten. De Commissie Vrouwenarbeid⁵⁸ reageerde gunstig op een verzoek om de tijdsspanne te reduceren tot tien uur. Juridisch is dit mogelijk omdat de transportsector tot de tertiaire sector behoort en dus niet binnen het toepassingsgebied van het verdrag valt. Door de wet van 4 februari 1987⁵⁹ werd aan de Koning de bevoegdheid gegeven om de tijdsruimte zoals geformuleerd in artikel 36, § 2, Arbeidswet te verminderen «voor werknemers tewerkgesteld aan werken van vervoer» (sic). Van deze mogelijkheid werd tot op heden geen gebruik gemaakt.

17. Ondanks de onverzoenlijke houding die de werknemersorganisaties aannemen t.o.v. afschaffing van de bestaande regeling⁶⁰, heeft minister Hansenne, na advies van het bevoegde paritaire comité, werknemers van een Antwerps autoconstructiebedrijf de toelating gegeven om gedurende de periode van één jaar 's nachts tot 1.30 uur te werken⁶¹. Dit K.B. is strijdig met artikel 2 van het Verdrag nr. 89, dat nachtwerk verbiedt na 24.00 uur. Uitzonderingen worden alleen toegestaan in geval van overmacht, om bederf te verhinderen of wanneer het nationaal belang dit vereist. Het is nochtans weinig waarschijnlijk dat deze verdragsschending enig effect zal sorteren, rekening houdende met de specifieke procedure van de I.A.O. die het klachtrecht alleen aan de verdragsstaten, de werknemers- en de werkgeversorganisaties toekent.

V. Besluit: cherchez la femme

18. Juridisch-technisch gezien schept het afschaffen van het verbod van nachtarbeid voor vrouwen weinig problemen. Voldoende is de I.A.O.-Conventie nr. 89 op te zeggen

⁴⁹ Zie COM(87) 105 def., 23 maart 1987, 3-4.

⁵⁰ X., «Nieuw actieprogramma van de Gemeenschap inzake de bevordering van gelijke kansen voor de vrouw», *Bull. EG*, suppl. 1/82, 16.

⁵¹ X., «New technology and social change — ten years of community policy on equal opportunities for women», *Social Europe*, supplement 2/86, 63.

⁵² X., «Gelijke kansen voor de vrouw — communautair programma op middellange termijn 1986-1990», *Bull. EG*, supplement 3/86, 14.

⁵³ B.S., 20 januari 1983.

⁵⁴ *Vr. en Antw., Kamer*, 1983-84, 6 maart 1984, 1696, (Vr. nr. 122 SMET).

⁵⁵ B.S., 12 juni 1987.

⁵⁶ B.S., 26 juni 1987.

⁵⁷ Artikel 36, § 2, Arbeidswet.

⁵⁸ Zie advies C.V.A. nr. 22 van 29 april 1980, advies N.A.R. nr. 693 van 5 mei 1981 en advies C.V.A. nr. 22bis van 24 juli 1981.

⁵⁹ Wet 4 februari 1987 tot wijziging van artikel 36, § 2, van de Arbeidswet van 16 maart 1971, B.S., 21 maart 1987.

⁶⁰ Zie *Advies N.A.R. nr. 692*, 5 mei 1981, 28.

⁶¹ K.B. betreffende het 's nachts tewerkstellen van werknemers in een onderneming die ressorteert onder het paritair comité voor de metaal-, machine- en elektrische bouw, B.S., 12 mei 1988.

en de Arbeidswet aan te passen, zodat de uitzonderingen op het algemeen verbod voor mannen en vrouwen dezelfde zijn. Voor zwangere werknemers en zogende moeders zou dan eventueel een uitzondering kunnen worden ingebouwd. Maar zelfs met behoud van de conventie kan men door middel van zekere kunstgrepen de nodige uitzonderingen toestaan (supra nr. 17).

19. Maatschappelijk gezien heeft een wijziging van de bestaande toestand minder prettige bijwerkingen, zodat de wenselijkheid hiervan ernstig moet worden overwogen. Door de relatieve schaarste van beschikbare arbeidskrachten voor nachtwerk werden de nadelige gevolgen⁶² ervan tot op heden gedeeltelijk gecompenseerd door betere loonsvoorwaarden. In hoeverre zal dit correctief behouden blijven wanneer vrouwen op deze arbeidsmarkt worden geïntegreerd⁶³? Een wetswijziging kan echter niet alleen financiële gevolgen hebben maar bv. ook op het vlak van de werkloosheidsreglementering: art. 133 van het K.B. van 20 december 1963⁶⁴ bepaalt dat een werkloze elke passende dienstbetrekking moet aanvaarden. Zal een vrouw dan ver-

plicht worden om 's nachts te werken indien haar dit wordt aangeboden of kan zij zich beroepen op artikel 47 van het M.B. van 4 juni 1964⁶⁵ dat zegt dat een dienstbetrekking voor vrouwen niet passend is wanneer het vertrek uit, en de terugkeer naar, de verblijfplaats moet geschieden in omstandigheden en op uren waaraan hetzij in sociaal opzicht, hetzij in moreel opzicht ernstige bezwaren verbonden zijn? Is het feit dat vrouwen — zeker 's nachts⁶⁶ — gemakkelijk het slachtoffer worden van criminelen of het feit dat nachtelijk openbaar vervoer of kinderopvang ontbreekt⁶⁷, een argument in het debat?

20. Het afschaffen van het verbod betekent ogenschijnlijk een stap op de weg naar de realisering van de gelijk(waardig)heid van man en vrouw. Door de biologische, maar vooral door de maatschappelijke verschillen tussen de geslachten, betekent een wetswijziging zonder positieve correcties die de nadelen ervan compenseren, een stap achteruit en komt dit alleen zekere belangengroepen ten goede.

P. HUMBLET

⁶² Zie o.a. CARPENTIER, J. en CAZAMIAN, P., *Night work. Its effects on the health and welfare of the worker*, Genève I.L.O., 1978, 82 p.

⁶³ *Advies N.A.R. nr. 692*, 26.

⁶⁴ B.S., 18 januari 1964.

⁶⁵ B.S., 6 juni 1964.

⁶⁶ Zie o.a. WEDDERBURN, W., *The worker and the law*, s.l., Penguin Books, 1986, 408.

⁶⁷ Zie WENTHOLT, K., «Nachtarbeid voor mannen en vrouwen: gelijke behandeling?», *S.M.A.*, 1985, 200.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER — 25 APRIL 1988

Eerste voorzitter: de h. Châtel

Raadsheer-rapporteur: de h. Rauws

Advocaat-generaal: de h. Lenaerts

Advocaten: mrs. Bützler en De Gryse

Burgerlijke rechtspleging — Arbeidsrechtbank — Geschil — Aard — Vakantiegeld — Bedienden — Openbaar ministerie — Mededeling

Aangezien de vordering van een bediende tegen zijn werkgever tot betaling van vakantiegeld een geschil betreft inzake arbeidsovereenkomsten, is de mededeling aan het openbaar ministerie bedoeld door art. 764, eerste lid, 12°, Ger. W. niet vereist.

Van M. t/ Van T.

Conclusie van de advocaat-generaal Lenaerts

Het eerste middel stelt de vraag aan de orde of vorderingen tot betaling van vakantiegeld, ingesteld door bedienden tegen hun werkgever, verplicht mededeelbaar zijn aan het openbaar ministerie.

Ogenschijnlijk laat artikel 764, eerste lid, 12°, van het Gerechtelijk Wetboek er geen twijfel over bestaan dat het antwoord op deze vraag bevestigend is. Volgens deze bepaling moeten immers worden meegedeeld de vorderingen bedoeld in o.m. artikel 580. En dit artikel maakt ook melding van de geschillen betreffende de rechten van de werknemers die voortvloeien uit de wetgeving inzake jaarlijkse vakantie.

Deze bepaling heeft naar mijn mening evenwel een beperktere draagwijdte dan de tekst doet vermoeden.

Zoals het senaatsverslag opmerkt¹, betreft artikel 580 «alle betwistingen die (...) kunnen voortkomen uit de toepassing van de wetbepalingen betreffende de maatschappelijke zekerheid in haar ruimste betekenis».

Nu behoort de vakantiewetgeving eigenlijk niet tot de sociale zekerheid. In het Belgisch positief recht is zij echter wel ingeschakeld in het systeem van sociale zekerheid zoals het door de besluitwet van 28 december 1944 is georganiseerd. Doch deze inschakeling geldt alleen ten aanzien van het vakantiegeld van de arbeiders. Voor hen betaalt de werkgever bijdragen aan de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid die deze doorstort naar de Rijksdienst voor Jaarlijkse

¹ *Senaat*, 1964-1965, *Gedr. St.*, nr. 170, blz. 100.

Vakantie². Deze betaalt, ofwel rechtstreeks ofwel via de bijzondere vakantiefondsen, het vakantiegeld aan de arbeiders uit³.

Het is dus ten volle verantwoord dat de vakantieregeling van de arbeiders in de bevoegdheidsregeling wordt ondergebracht bij de sociale-zekerheidsgeschillen. Hierbij gaat het steeds om geschillen over de rechten en verplichtingen van gerechtigden of bijdrageplichtigen tegenover een met een openbare dienst belaste instelling, zij het een overheidsinstelling, zoals de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid en de Rijksdienst voor Jaarlijkse Vakantie, of een daartoe gemachtigde particuliere instelling, zoals de bijzondere vakantiefondsen.

Heel anders is het met de vakantieregeling van de bedienden. Hier komen geen openbare diensten of bijdrageplicht aan te pas. De verplichting tot betaling rust uitsluitend op de werkgever en de bediende kan zijn recht op vakantiegeld alleen rechtstreeks tegenover zijn werkgever doen gelden. Dit wordt uitdrukkelijk gezegd in artikel 12 van de Vakantiewet en nader geregeld in titel III van het koninklijk besluit van 30 maart 1967. Ten dele bestaat het vakantiegeld overigens in het loon dat tijdens de vakantie van de bediende gewoon wordt doorbetaald.

Het recht op vakantiegeld ontstaat dus uit de arbeidsrechtelijke verhouding tussen werkgever en bediende. Het vakantiegeld behoort tot de voordelen waarop de bediende ingevolge zijn dienstbetrekking wettelijk recht heeft ten laste van zijn werkgever.

De vordering van de bediende tot betaling van vakantiegeld is dus gegrond op de arbeidsovereenkomst en de desbetreffende geschillen zijn geschillen inzake arbeidsovereenkomsten in de zin van artikel 578, 1°, van het Gerechtelijk Wetboek, evengoed als geschillen over loon, opzeggingsvergoeding, uitwinningsvergoeding of onverschillig welk ander voordeel waarop de bediende tegenover zijn werkgever aanspraak heeft, ongeacht of het recht op dit voordeel hem verleend is door de wet, een c.a.o. of zijn individuele overeenkomst.

Er is geen reden om het geschil over het recht op vakantiegeld uit de geschillen inzake arbeidsovereenkomsten en dus uit het toepassingsgebied van artikel 578 te sluiten. De Koninklijke Commissaris merkt in zijn verslag overigens op dat dit artikel 578 de hoeksteen is van de bevoegdheid van de arbeidsrechtbank. «Zij strekt zich uit tot alle betwistingen waarbij werknemers en werkgevers tegenover elkaar staan, op grond van een arbeidsovereenkomst⁴». Ook het geschil over het recht op vakantiegeld valt daaronder.

Hieruit volgt dat het desbetreffende geschil niet verplicht mededeelbaar is aan het openbaar ministerie. Dat is zeker niet in strijd met de bedoeling van de wetgever. Het bepaalt in artikel 764, 12°, dat de verplichte mededeling van bepaalde sociale geschillen voorschrijft, werd door de senaatscommissie ingevoegd. In het senaatsverslag wordt daarbij onderstreept dat de aanvulling erin bestaat «dat de zaken betreffende de sociale zekerheid (...) aan het open-

baar ministerie medegedeeld moeten worden»⁵. Hierbij heeft de wetgever dus zeker niet gedacht aan de geschillen tussen bediende en werkgever over het recht op vakantiegeld.

Hetzelfde kan overigens worden gezegd van de andere bepalingen van het Gerechtelijk Wetboek waar een bijzondere regeling wordt uitgevaardigd voor de geschillen bedoeld in artikel 580; bijvoorbeeld de mogelijkheid om de zaak in te leiden bij verzoekschrift (art. 704) en om hoger beroep in te stellen bij aangetekende brief (art. 1056), evenals het recht van het openbaar ministerie om hoger beroep in te stellen (art. 1052) en herroeping van gewijsde te vragen (art. 1134). De bijzondere kostenregeling voorgescreven door artikel 1017, tweede lid, kan zelfs niet worden toegepast op geschillen tussen werkgever en werknemer. Want zij legt de kosten ten laste van «de overheid of de instelling, belast met het toepassen van de wetten en verordeningen bedoeld in de artikelen 580, 581 en 582, 1° en 2°, ter zake van vorderingen ingesteld door of tegen de gerechtigden». Van de werkgever is hier geen sprake.

Volledigheidshalve moge nog worden opgemerkt dat het Hof in het arrest van 4 mei 1981⁶ als geschil inzake arbeidsovereenkomsten in de zin van artikel 578, 1°, aanmerkt een vordering tot betaling van o.m. loon, vakantiegeld en loon voor feestdagen en overuren; ook hier betrof het uiteraard een geschil tussen werkgever en werknemer over hun wederzijdse rechten en plichten.

In onderhavige zaak doet het arbeidshof eveneens uitspraak over een vordering van de werknemer tot betaling van vakantiegeld door de werkgever. Het diende deze derhalve niet aan het openbaar ministerie mede te delen.

Het middel faalt naar recht.

Arrest

Gelet op het bestreden arrest, op 19 juni 1987 door het Arbeidshof te Gent, afdeling Brugge, gewezen ;
(...)

Overwegende dat het arrest uitspraak doet over een vordering waarbij verweerder van eiseres betaling van lonen en vergoedingen vordert op grond van de arbeidsovereenkomst voor handelsvertegenwoordigers waardoor zij met eiseres verbonden was; dat de vordering onder meer strekt tot betaling van vakantiegeld;

Overwegende dat, krachtens artikel 13 van de wetten betreffende de jaarlijkse vakantie van de werknemers, gecoördineerd op 28 juni 1971, het vakantiegeld van de andere werknemers dan de handarbeiders rechtstreeks door de werkgever wordt betaald;

Dat, ter uitvoering van de artikelen 9, 11 en 16 van de gecoördineerde wetten, titel III van het koninklijk besluit van 30 maart 1967 tot bepaling van de algemene uitvoeringsmodaliteiten van de wetten betreffende de jaarlijkse vakantie der loonarbeiders, de betaling van het vakantiegeld van de bedienden regelt; dat deze titel eveneens toepasselijk is op de handelsvertegenwoordigers; dat, krachtens

² Sociale-zekerheidswet Werknemers 1969, artt. 5, 17, § 2, f, 19, 5°, en 23; Sociale-zekerheidswet Werknemers 1981, art. 38, § 3, 8°.

³ Vakantiewet, artt. 12, 26 en 44.

⁴ Senaat, 1963-1964, *Gedr. St.*, nr. 60, blz. 134.

⁵ Senaat, 1964-1965, *Gedr. St.*, nr. 170, blz. 132.

⁶ A.C., 1980-81, 996.

tens artikel 38, de werkgever aan de bediende die vakantie neemt, «de normale bezoldiging in overeenkomst met de vakantiedagen» betaalt, evenals een bijslag op het loon als dubbel vakantiegeld; dat de daaropvolgende artikelen van titel III de berekening van het vakantiegeld alsmede de wijze en tijdstippen van uitbetaling door de werkgever regelen;

Overwegende dat de bediende op grond van zijn arbeids-overeenkomst van de werkgever het vakantiegeld kan vorderen waarop hij overeenkomstig de vakantiewetgeving recht heeft; dat het geschil tussen de bediende en zijn werkgever over dit recht een geschil inzake arbeidsovereenkomsten is, waarvan de arbeidsrechtbank kennis neemt met toepassing van artikel 578, 1°, van het Gerechtelijk Wetboek;

Overwegende dat, krachtens artikel 580, 2°, van dit wetboek, de arbeidsrechtbank weliswaar onder meer kennis neemt van de geschillen betreffende de rechten van de werknemers die voortvloeien uit de wetgeving inzake jaarlijkse vakantie; dat onder deze bepaling evenwel alleen vallen de geschillen betreffende de rechten die de werknemers doen gelden tegenover de Rijksdienst voor Jaarlijkse Vakantie en de bijzondere vakantiefondsen, die belast zijn met de betaling van het vakantiegeld van de handarbeiders; dat artikel 580, 2°, niet toepasselijk is op geschillen betreffende het vakantiegeld dat de werkgever aan zijn bedienden verschuldigd is;

Overwegende dat, luidens artikel 764, eerste lid, 12°, van het Gerechtelijk Wetboek, «de vorderingen voorzien door artikelen 580, 581, 582, 1° en 2°, en 583», op straffe van nietigheid, aan het openbaar ministerie worden meegegeeld; dat, nu de vordering tot betaling van vakantiegeld waarover het arrest uitspraak doet, een vordering is als bedoeld in artikel 578, 1°, mededeling aan het openbaar ministerie op grond van de voormelde bepaling niet vereist is;

(...)

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER — 30 MEI 1988

Voorzitter: de h. Soetaert
Raadsheer-rapporteur: de h. Marchal
Advocaat-generaal: de h. Lenaerts
Advocaat: mr. De Bruyn

Collectieve arbeidsovereenkomst — Binding — Neerlegging — Gevolg

Ook een niet neergelegde c.a.o. bindt de partij die ze heeft aangegaan.

N.V. S. t/ Van D.

Gelet op het bestreden arrest, op 20 maart 1987 door het Arbeidshof te Brussel gewezen;

(...)

Overwegende dat uit de bewoordingen van artikel 18 van de wet van 5 december 1968 niet kan worden afgeleid en uit de strekking van die bepaling en van de wet evenmin volgt

dat collectieve arbeidsovereenkomsten bij ontstentenis van neerlegging geen wettelijk bestaan hebben ten opzichte van degenen die ze hebben aangegaan;

Dat het arbeidshof wettig beslist dat eiseres door de niet neergelegde collectieve arbeidsovereenkomst gebonden is, nu zij deze heeft aangegaan;

(...)

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER - 16 JUNI 1988

Voorzitter: de h. Janssens
Raadsheer-rapporteur: de h. Bosly
Advocaat-generaal: mevr. Liekendael
Advocaten: mrs. Draps en Simont

1. Vennootschap — Vereffenaar — Faillissement — Curator — Boedelschuld — 2. Voorrecht — Loon, opzeggingsvergoeding, vakantiegeld — Rente

1. In geval van faillissement of vereffening van een vennootschap kan een schuld alleen dan een boedelschuld zijn, wanneer de curator of de vereffenaar q.q. verbintenissen heeft aangegaan voor het beheer van de boedel, o.m. door de handelsactiviteit van de vennootschap voort te zetten, de door haar gesloten overeenkomsten uit te voeren of nog door gebruik te maken van de roerende of onroerende goederen van de vennootschap, om een behoorlijk beheer van de vereffening te waarborgen. Alleen in zodanige omstandigheden moet de boedel ook de verbintenissen uit dat beheer nakomen en de lasten ervan dragen.

2. In art. 19, eerste lid, 3°bis en 4°, Hypotheekwet wordt geen voorrecht verleend voor de rente op de schuldvorderingen waarvoor die bepalingen een voorrecht toekennen.

A. t/ M. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 4 juni 1986 door het Hof van Beroep te Luik gewezen;

Over het eerste middel: schending van de artikelen 7, 8 van de Hypotheekwet, 184 van de bij koninklijk besluit van 30 november 1935 gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen en 39, § 1, van de wet van 3 juli 1978 betreffende de arbeidsovereenkomsten;

doordat het arrest, na te hebben vastgesteld dat de verwerende vennootschap op 31 mei 1981, bij beslissing van haar algemene vergadering van 27 mei 1981, in vereffening is gesteld, dat de op maandag 1 juni 1981 in functie getreden vereffenaars op 5 juni 1981 de arbeidsovereenkomst voor bedienden van eiser zonder opzegging hebben beëindigd en dat eisers rechtsvordering strekt om toestemming te verkrijgen voor de gedwongen tenuitvoerlegging van het op 8 juni 1982 door de Arbeidsrechtbank te Luik gewezen vonnis, waarbij hem ten laste van de verwerende vennootschap in vereffening een compensatoire opzeggingsvergoeding en de interest daarop vanaf 5 juni 1981 worden toegekend, met bevestiging van het beroepen vonnis, voor recht zegt dat die compensatoire opzeggingsvergoeding te zijnen opzichte

dient te worden beschouwd als een (schuld) «in» de boedel en niet als (een schuld) «van» de boedel; dat de gelijkheidsregel geschonden zou zijn indien eiser, bij wege van een individueel beslag, de volledige betaling van zijn schuldvordering kon verkrijgen of meer zou ontvangen dan dezelfde schuldeisers van dezelfde rang, en derhalve eiser verbiedt individuele maatregelen te treffen om het vonnis van 8 juni 1982 te doen uitvoeren ten belope van de interest tegen de wettelijke rente vanaf 5 juni 1981 op het bedrag van 4.322.633 frank, te weten het bedrag van de compensatoire opzeggingsvergoeding;

terwijl, enerzijds, krachtens het in het middel aangewezen artikel 184 van de gecoördineerde wetten, de respectieve rechten van de schuldeisers «in de boedel» onherroepelijk vanaf de in vereffeningstelling vastgesteld zijn; daaruit volgt dat de na die datum ontstane schuldvorderingen noodzakelijk schulden van de boedel zijn; anderzijds, krachtens artikel 39, § 1, van de wet van 3 juli 1978, de partij die de overeenkomst beëindigt zonder dringende reden of zonder inachtneming van de opzeggingstermijn, gehouden is aan de andere partij een vergoeding te betalen die gelijk is aan het loon dat overeenstemt met de duur van de opzeggingstermijn; het recht op die vergoeding voor de werknemer ontstaat vanaf de kennisgeving van de opzegging; het arrest, dat vaststelt dat de arbeidsovereenkomst is beëindigd na de invereffeningstelling, bijgevolg niet kon beslissen dat de compensatoire opzeggingsvergoeding en haar toebehoren een schuldvordering «in de boedel» zijn, die in aanmerking komt bij de samenloop die vanaf de invereffeningstelling bestaat tussen de voordien ontstane schuldvorderingen, en derhalve eiser niet kon verbieden individuele maatregelen te treffen om volledige betaling van die schuldvordering te verkrijgen, zonder zowel artikel 184 van de wetten op de handelsvennootschappen, als artikel 39, § 1, van de wet van 3 juli 1978, en bijgevolg, de artikelen 7 en 8 van de Hypotheekwet, waarbij in de regel aan de schuldeisers een gemeenschappelijke waarborg op de goederen van de schuldenaar wordt toegekend, te schenden:

Overwegende dat het arrest erop wijst dat de N.V. B. op 31 mei 1981 in vereffening is gesteld en dat de vereffenaars, die op 1 juni 1981 in functie zijn getreden, op 5 juni 1981 eisers arbeidsovereenkomst zonder opzegging hebben beëindigd;

Overwegende dat de artikelen 8 en 9 van de Hypotheekwet, 184 van de gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen, 451 en 561 van de Faillissementswet het beginsel van de gelijkheid tussen de schuldeisers huldigen;

Dat voormeld artikel 561 bepaalt dat het actief, zoals daarin is vermeld, zal worden verdeeld, na aftrek onder meer van de kosten en uitgaven voor het beheer van het faillissement;

Dat, met toepassing van die wetsbepalingen, een schuld alleen dan een boedelschuld kan zijn, wanneer de curator of de vereffenaar qualitate qua verbintenissen heeft aangegaan voor het beheer van de boedel, onder meer door de handelsactiviteit van de vennootschap voort te zetten, de door haar gesloten overeenkomsten uit te voeren of nog door gebruik te maken van de roerende of onroerende goederen van de vennootschap, om een behoorlijk beheer van de vereffening te waarborgen; dat alleen in zodanige omstandigheden de boedel ook de verbintenissen uit dat beheer

moet nakomen en de lasten ervan moet dragen;

Overwegende dat de vereffenaars van een vennootschap voor een schuldvordering, behoudens voorrang, niet kunnen afwijken van de gelijkheid tussen de schuldeisers in gevallen waarin een faillissementscurator zulks niet zou kunnen doen;

Overwegende dat, ten deze, de schuld in verband met de compensatoire opzeggingsvergoeding niet hieruit voortvloeit dat de vereffenaars, in het belang van de boedel, de werkzaamheden van de vennootschap in vereffening voortzetten of eisers arbeidsovereenkomst handhaven, met het oog op een behoorlijke afwikkeling van de vereffening, maar integendeel, hieruit dat de vereffenaars van bij hun benoeming geweigerd hebben die overeenkomst te handhaven;

Overwegende dat het arrest, door te beslissen dat eiser geen individuele uitvoeringsmiddelen kon aanwenden, de in het middel aangewezen wetsbepalingen niet schendt;

Dat het middel faalt naar recht;

Over het tweede middel: schending van artikel 19, 3°bis en 4°, van de Hypotheekwet;

doordat het arrest, met wijziging van het beroepen vonnis, beslist dat de interest die het vonnis van de arbeidsrechtbank van 8 juni 1982 heeft toegekend op de aan eiser betaalde bedragen, te weten 4.322.633 frank als opzeggingsvergoeding, 70.267 frank als oudejaarsgratificatie en 200.155 frank als vakantiegeld bij de beëindiging van de overeenkomst louter een niet bevoorrechte interest is, op grond «dat de interest op de krachtens artikel 19, 3°bis, van de Hypotheekwet bevoorrechte bedragen geen bevoorrechte interest is, nu de wet er in die tekst niet van spreekt»;

terwijl, eerste onderdeel, het als vakantiegeld bij vertrek toegekende bedrag geenszins krachtens artikel 19, 3°bis, maar wel krachtens artikel 19, 4°, van de Hypotheekwet bevoorrecht is; dit artikel zonder onderscheid betrekking heeft op de bedragen die als vakantiegeld voor het lopende dienstjaar verschuldigd zijn; die algemene formule noodzakelijk de interesten omvat; het arrest, volgens hetwelk de interest op het vakantiegeld op grond van artikel 19, 3°bis, van de Hypotheekwet geen bevoorrechte interest is, zowel dat artikel, waarmee het geschil niets te maken had, als artikel 19, 4°, van dezelfde wet tot vaststelling van het voorrecht op de interesten, schendt;

tweede onderdeel, de interesten op de krachtens artikel 19, 3°bis, bevoorrechte bedragen, te weten de compensatoire opzeggingsvergoeding en de oudejaarsgratificatie, evenals de hoofdschuldvordering loon zijn en bijgevolg evenzeer bevoorrecht zijn; het arrest derhalve, door te beslissen dat zij niet bevoorrecht zijn, artikel 19, 3°bis, van de Hypotheekwet schendt;

Overwegende dat noch artikel 19, 3°bis, van de Hypotheekwet waarop het arrest steunt, noch artikel 19, 4°, van diezelfde wet waarvan eiser schending aanvoert, een voorrecht verlenen op schuldvorderingen waarvoor die beide bepalingen een algemeen voorrecht op de roerende goederen toekennen;

Dat het middel faalt naar recht;

(...)

HOF VAN CASSATIE*1e KAMER — 16 JUNI 1988*

Voorzitter : de h. Janssens

Raadsheer-rapporteur : mevr. Charlier

Advocaat-generaal : mevr. Liekendael

Advocaten : mrs. Kirkpatrick en Bützler

Vereniging zonder winstoogmerk — Vereffening — Lopende contracten — Weigering ze voort te zetten

Wanneer de vereffenaar van een vereniging zonder winstoogmerk vanaf zijn benoeming geweigerd heeft de arbeidsovereenkomst van een bediende voort te zetten, vallen de opzeggingsvergoeding en het nog aan de bediende toekomende vakantiegeld niet ten laste van de boedel.

V.Z.W. E t/ H.

Gelet op het bestreden arrest, op 3 februari 1987 door het Arbeidshof te Brussel gewezen ;

Overwegende dat het arrest vaststelt dat verweerster in juni 1976 werd aangenomen en dat de vereffening van eiseres op 10 augustus 1982 werd beslist ;

Dat de vereffenaars aan verweerster hebben ter kennis gebracht dat haar arbeidsovereenkomst op 11 augustus 1982 werd beëindigd ; dat verweerster haar werkzaamheid voor rekening van de vereffenaars heeft voortgezet op grond van drie overeenkomsten voor een bepaalde tijd vanaf 11 augustus 1982 tot 21 september 1982 ;

Overwegende dat het arrest beslist dat de compensatoire opzeggingsvergoeding en het vakantiegeld bij vertrek, interest opleveren, het eerste vanaf 21 september 1982, het tweede vanaf de gedinginleidende dagvaarding, omdat de betaling van die bedragen een schuld van de boedel is ;

Overwegende dat de artikelen 8 en 9 van de Hypotheekwet, 184 van de gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen, 451 en 561 van de Faillissementswet het beginsel van de gelijkheid tussen de schuldeisers huldigen ;

Dat voormeld artikel 561 bepaalt dat het actief, zoals daarin is vermeld, zal worden verdeeld, na aftrek onder meer van de kosten en uitgaven voor het beheer van het faillissement ;

Dat, met toepassing van die wetsbepalingen, een schuld enkel ten laste van de boedel kan komen wanneer de curator of de vereffenaar qualitate qua verbintenissen heeft aangegaan voor het beheer van die boedel, onder meer door de handelsactiviteit van de vennootschap voort te zetten, de door haar gesloten overeenkomsten uit te voeren of nog door gebruik te maken van de roerende of onroerende goederen van de vennootschap, om een behoorlijk beheer van de vereffening te waarborgen ; dat alleen in zodanige omstandigheden de boedel ook de verbintenissen uit dat beheer moet nakomen en de lasten ervan moet dragen ;

Overwegende dat de vereffenaars van een vennootschap voor een schuldvordering niet mogen afzien van de gelijkheid tussen de schuldeisers, behoudens voorrang, wanneer een faillissementscurator zulks niet zou kunnen doen ;

Overwegende dat, ten deze, noch de schuld in verband met

de compensatoire opzeggingsvergoeding, noch die in verband met het vakantiegeld hieruit voortvloeiende dat de vereffenaars, voor het beheer van de boedel, de werkzaamheden van de vereniging in vereffening voortzetten of de arbeidsovereenkomst tussen de V.Z.W. E. en verweerster handhaven, maar integendeel, hieruit dat de vereffenaars van bij hun benoeming geweigerd hebben die overeenkomst te handhaven ;

Overwegende dat het arrest, door de schuld in verband met de compensatoire opzeggingsvergoeding en die in verband met het vakantiegeld ten laste van de boedel te brengen, hoofdzakelijk op grond «dat die opzegging per se pas na de invereffeningstelling kon worden ter kennis gebracht», zijn beslissing niet naar recht verantwoordt ;

(...)

HOF VAN CASSATIE*1e KAMER — 16 JUNI 1988*

Voorzitter : de h. Janssens

Raadsheer-rapporteur : de h. Sace

Advocaat-generaal : mevr. Liekendael

Advocaten : mrs. De Bruyn en Kirkpatrick

Faillissement — Inkomstenbelastingen — Onroerende voorheffing na faillietverklaring

Dat de curator vanaf de faillietverklaring tot aan de overdracht van de handelszaak niets gedaan heeft met de onroerende goederen, doet er niet aan af dat de onroerende voorheffing voor die goederen dan een boedelschuld is, nu, krachtens de artt. 7, § 1, en 155 W.I.B., de jaarlijkse belasting op de inkomsten uit onroerende goederen een schuld is die samengaat met het genot van die goederen, ongeacht of zij al dan niet in huur zijn gegeven.

Belgische Staat t/ Faillissement N.V. S.

Gelet op het bestreden arrest, op 22 mei 1987 door het Hof van Beroep te Luik gewezen ;

Over het middel : schending van de artikelen 444 en 561, eerste lid, van boek III «Faillissementen, Bankbreuk en Uitstel van Betaling», titel I van het Wetboek van Koophandel (Faillissementswet van 18 april 1851) ;

doordat het arrest, met wijziging van de beslissing van de eerste rechter, zegt dat het bedrag van 50.994 frank, zijnde het door de failliete vennootschap S. verschuldigd bedrag van de onroerende voorheffing voor het aanslagjaar 1984, een schuld in de boedel is en geen schuld van de boedel ; dat het bijgevolg aan de verweerders q.q. de opdracht geeft die schuld in het bevoorrecht passief van het faillissement op te nemen, volgens zijn eigen aard en eiser in de kosten veroordeelt ; en doordat het zulks beslist op grond dat, hoewel een bepaalde rechtspraak en rechtsleer de schulden van de boedel bovenmatig pogen uit te breiden, welke schulden voordeliger worden behandeld dan de schulden in de boedel, men toch niet inziet waarom de onroerende voorheffing, die verschuldigd is voor een periode na de faillietverklaring, als een schuld van de boedel zou moeten worden beschouwd ;

dat inderdaad, wanneer in het belang van de boedel de handelsactiviteit van de gefailleerde uitzonderlijk wordt voortgezet, de nieuwe deswege ontstane schulden als schulden van de boedel worden beschouwd, in de zin van voornoemd artikel 561, en zulks om de curator in staat te stellen het krediet te vinden dat voor de goede uitoefening van (zijn) opdracht noodzakelijk is; dat zulks ook het geval is wanneer de boedel baat heeft gehaald uit het beheer van een of ander goed door de curator; dat aldus duidelijk blijkt dat de schuld aangaande de bewuste onroerende voorheffing ten deze geen schuld van de boedel, doch alleen maar een schuld in de boedel is, zoals ook een schuld aangaande een onroerende voorheffing die eisbaar was vóór de faillietverklaring en nog niet was betaald op dat ogenblik; dat bijgevolg de argumentering van de (verweerders), qualitate qua, moet worden aangenomen en eisers schuldvordering, met haar eigen aard, in het passief van het faillissement moet worden opgenomen»;

(...)

Overwegende dat het arrest erop wijst: «dat de N.V. S. op 13 juni 1983 failliet is verklaard; dat sinds september 1983 de volledige handelszaak door de curators aan een personenvennootschap met beperkte aansprakelijkheid is overgedragen; dat echter niet wordt betwist dat de onroerende goederen (hoofdzakelijk grond) van de (failliete vennootschap) niet ten gunste van de boedel zijn gebruikt en dat de curators daarvan geen (huurgeld) hebben ontvangen; dat het aanslagbiljet voor de onroerende voorheffing (betrekking heeft) op het aanslagjaar 1984»;

Overwegende dat de artikelen 8 en 9 van de Hypotheekwet, 184 van de gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen, 451 en 561 van de Faillissementswet het beginsel van de gelijkheid tussen de schuldeisers huldigen;

Dat voormeld artikel 561 bepaalt dat het actief, zoals daarin is vermeld, zal worden verdeeld, na aftrek onder meer van de kosten en uitgaven voor het beheer van het faillissement;

Dat, met toepassing van die wetsbepalingen, een schuld enkel ten laste van de boedel kan komen wanneer de curator qualitate qua verbintenissen heeft aangegaan voor het beheer van die boedel, onder meer door de handelsactiviteit van de vennootschap voort te zetten, de door haar gesloten overeenkomsten uit te voeren of nog door gebruik te maken van de roerende of onroerende goederen van de vennootschap, om een behoorlijk beheer van de vereffening te waarborgen; dat alleen in zodanige omstandigheden de boedel ook de verbintenissen uit dat beheer moet nakomen en de lasten ervan moet dragen;

Overwegende dat ten deze, het arrest impliciet doch zeker vaststelt dat de curators tot de overdracht van de handelszaak in verband met de bedoelde onroerende goederen niets hebben gedaan; dat die vaststelling echter niet ter zake is, nu, krachtens de artikelen 7, § 1, en 155 van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen, de jaarlijkse belasting op de inkomsten uit onroerende goederen een schuld is die samengaat met het genot van die goederen, ongeacht of zij al dan niet in huur zijn gegeven;

Dat het arrest, door aldus te beslissen, de in het middel aangewezen wettelijke bepalingen schendt;

(...)

RAAD VAN STATE

7e KAMER — 28 JANUARI 1988

Voorzitter: de h. Tacq

Staatsraden: de h. De Brabandere en mevr. Vrints

Auditeur: de h. Bovin

Advocaten: mrs. Delahaye, Daenen, Van Mol, Van Riet, Vandeuren en Boes

Ruimtelijke ordening — Bijzonder plan van aanleg — Afwijking van gewestplan — Voorwaarden

Het aannemen en goedkeuren van een bijzonder plan van aanleg dat afwijkt van een vroeger vastgesteld gewestplan, is op wettige wijze slechts mogelijk wanneer tegelijk: a) aangetoond is dat de bestemming van het gewestplan achterhaald is of niet meer kan worden verwezenlijkt; b) de in het B.P.A. voorgestelde bestemming beantwoordt aan de op dat tijdstip bestaande planologische noden en mogelijkheden en er een dringende behoefte bestaat aan een daaraan aangepaste nieuwe, afwijkende ordening; c) deze planologische redenen duidelijk en goed gelokaliseerd kunnen worden en steunen op de eigen aard van het betrokken deelgebied, en de voorgestelde afwijkende ordening de algemene economie van het gewestplan niet aantast.

Vergissingen, anomalieën of onwettigheden, begaan ten tijde van de totstandkoming van een gewestplan, of de gevolgen van een door de Raad van State uitgesproken vernietiging van een gewestplan, kunnen wettig alleen door een herziening van het gewestplan worden rechtgezet.

N.V. H. t/ Gemeente Peer en Vlaams Gewest
Arrest nr. 29.254

Gezien het verzoekschrift dat de N.V.H., vertegenwoordigd door haar toenmalige raadsman, advocaat M. Denys, op 31 januari 1986 heeft ingediend om de vernietiging te vragen van het bijzonder plan van aanleg nr. 5, «Laerderheide» genaamd, van de gemeente Peer, aangenomen door de gemeenteraad van Peer bij besluit van 8 juli 1985 en goedgekeurd bij besluit van de Vlaamse gemeenschapsminister van Ruimtelijke Ordening, Landinrichting en Natuurbehoud, van 2 december 1985;

(...)

Overwegende dat de feitelijke gegevens die belang hebben voor de zaak, als volgt kunnen worden samengevat:

1. Verzoekende partij exploiteert sedert 1970 een meubelzaak te Peer (Brogel), aan de Baan naar Bree. In de gebouwen zijn de werkhuizen, de kantoren en de toonzalen gevestigd.

Het gebied waarin deze gebouwen gevestigd zijn, wordt door het bij koninklijk besluit van 22 maart 1978 vastgesteld gewestplan Neerpelt-Bree bestemd tot gebied voor milieubelastende industrieën.

2. Op 30 september 1981 verleent het college van burgemeester en schepenen, op gunstig advies van de gemachtigde ambtenaar, aan de heer G., zaakvoerder van de B.V.B.A. B., de vergunning voor het «bouwen van een distributiecentrum in meubels». Het terrein waarvoor deze vergunning wordt afgegeven, ligt naast dat waarop de meubelzaak van de verzoekende partij is gevestigd, en ligt in

hetzelfde gebied voor milieubelastende industrieën van het gewestplan Neerpelt-Bree.

Op beroep van verzoekende partij wordt die vergunning bij arrest nr. 25.858 van 14 november 1985 door de Raad van State vernietigd. De vernietiging steunt in wezen op de overweging dat een meubelzaak als die waarvoor de bestreden bouwvergunning werd afgegeven en die in hoofdzaak bestemd was voor de exploitatie van een «distributiecentrum van meubels», een dienstverlenend bedrijf is dat niet behoort tot de categorie van complementaire dienstverlenende bedrijven bedoeld in artikel 7, 2.0, tweede lid, van het koninklijk besluit van 28 december 1972 betreffende de inrichting en de toepassing van de ontwerp-gewestplannen en de gewestplannen, en bijgevolg niet thuishoort in een gebied voor milieubelastende industrieën.

Voordien had de Raad van State bij arrest nr. 24.940, van 21 december 1984 de beslissing van 15 juli 1981 van het college van burgemeester en schepenen van de gemeente Peer, houdende goedkeuring van de door tussenkomende partij aangevraagde machtiging tot handelsvestiging, op beroep van verzoekende partij, eveneens vernietigd.

3. Op 2 december 1981 richt het gemeentebestuur van Peer een brief tot het Bestuur van de Stedebouw te Hasselt, waarin het vraagt aan het koninklijk besluit van 22 maart 1978 tot vaststelling van het gewestplan Neerpelt-Bree een erratum te willen toevoegen ertoe strekkende voormeld «gebied voor milieubelastende industrieën» op te nemen als «gebied voor ambachtelijke bedrijven of gebied voor kleine en middelgrote ondernemingen», aangezien dit als dusdanig was aangeduid op het ontwerp-gewestplan, en bij de behandeling van het «definitief ontwerp» noch door het plaatselijk bestuur, noch door de hogere overheid een wijziging van de zonering werd gevraagd.

Met dezelfde post wordt een afschrift van die brief aan de raadsman van de tussenkomende partij B.V.B.A. B. meegedeeld.

Op 16 december 1981 antwoordt de directeur van het Provinciaal Bestuur dat deze aangelegenheid vermeld wordt onder punt 216 van het koninklijk besluit van 22 maart 1978: «De bestaande ambachtelijke zone wordt, omwille van de gevestigde industriële bedrijven als industriezone aangeduid», en dat er «derhalve geen sprake (is) van een missing maar van een geargumenteed besluit».

4. Op 26 november 1984 beslist de gemeenteraad van Peer, «gelet op het door de Koning vastgestelde gewestplan» en «overwegende dat, voor een goede ordening van het grondgebied van de gemeente, het nodig is een bijzonder plan van aanleg op te stellen voor Laerderheide», over te gaan «tot het opstellen van een bijzonder plan van aanleg 'Laelderheide' genaamd», waarbij «tevens de bestaande toestand zal worden weergegeven». De C.V. Intercommunale Maatschappij voor Ruimtelijke Ordening in Limburg, wordt met het opmaken van de ontwerpplannen belast.

5. Op 12 maart 1985 zendt de Intercommunale Maatschappij voor Ruimtelijke Ordening in Limburg het voorontwerp van B.P.A. over aan het gemeentebestuur van Peer. Daarin wordt voorgesteld het betrokken gebied deels in de zone voor ambachtelijke bedrijven, deels in de zone voor autonome bedrijven op te nemen. Een eraan toegevoegde «toelichtingsnota» houdt de verantwoording in van de voorgestelde bestemmingen.

6. Op 1 april 1985 deelt de gouverneur van de provincie

Limburg zijn opmerkingen over het voorontwerp aan het college van burgemeester en schepenen van de gemeente Peer mee. De gouverneur merkt o.m. het volgende op: de motivering van de afwijking van de bestemming (uiteengezet in een door de ontwerper bij het voorontwerp gevoegde toelichtingsnota) kan «worden bijgevalen, maar zou nog beter moeten worden onderbouwd»: «Duidelijk zou moeten worden geschetst hoe dit gebied op het gewestplan is gekomen en hoe dit gebied geworden is tot wat het is. Ook moet aangetoond worden dat het omplooiën van dit gebied van milieubelastende industrieën naar een ambachtelijk gebied de algemene economie van het gewest niet verstoort». «Het BPA voorziet voor het merendeel als bestemming zone voor autonome bedrijven en voor een kleiner gedeelte zone voor ambachtelijke bedrijven. Het lijkt mij meer aangewezen de zone voor autonome bedrijven te beperken tot het absoluut noodzakelijke en deze uitsluitend te situeren t.o.v. de rijksweg. Hoe dan ook, deze zone is op het gewestplan bestempeld als industriegebied waar in principe geen commerciële functies zijn toegelaten. Derhalve dient de zone voor ambachtelijke bedrijven te overwegen».

7. In een nota van 4 april 1985 stelt de Dienst Planning en Coördinatie van de Dienst Stedelijke Inrichting van het Hoofdbestuur van de Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu (A.R.O.L.) dat het ontworpen B.P.A., «in (zijn) afwijking van het gewestplan, ruimtelijk onaanvaardbaar is», o.m. omdat de bestemming van het gewestplan niet achterhaald is en de voorgestelde bestemming in tegenstrijd is met de planologische noden.

8. Op 8 mei 1985 wordt het ontwerp-B.P.A. «Laelderheide» door de gemeenteraad van Peer voorlopig aangenomen.

9. Van 20 mei tot 19 juni 1985 wordt het ontwerp-B.P.A. aan het in artikel 21 van de Stedebouwwet opgelegde openbaar onderzoek onderworpen.

10. Op 1 juli 1985 brengt de regionale commissie van advies voor de streek Limburg zonder meer een gunstig advies uit over het ontwerp-B.P.A. «Laelderheide».

11. Bij besluit van de gemeenteraad van Peer, van 8 juli 1985, wordt het B.P.A. «Laelderheide», bestaande uit een plan met de bestaande toestand en een bestemmingsplan met stedebouwkundige voorschriften, definitief aangenomen. Voor de verwerping van de bezwaren wordt enkel verwezen naar «het verslag van de ontwerper waarbij de ingediende bezwaren worden weerlegd».

12. Op 29 augustus 1985 adviseert de bestendige deputatie van de provincieraad van Limburg het B.P.A. «Laelderheide» gunstig, enkel verwijzend naar de stukken van het aanlegplan en naar het gunstig advies van de regionale commissie van advies.

13. Bij besluit van 2 december 1985 keurt de Vlaamse gemeenschapsminister van Ruimtelijke Ordening, Landinrichting en Natuurbehoud het B.P.A. nr. 5, «Laelderheide» genaamd, van de gemeente Peer goed. Dat besluit wordt bij uittreksel bekendgemaakt in het Belgisch Staatsblad van 23 april 1986.

Het B.P.A. wordt ter inzage van het publiek ten gemeentehuize van Peer neergelegd op 11 mei 1986.

14. Reeds op 31 januari 1986 heeft verzoekende partij tegen het B.P.A. annulatieberoep ingesteld.

(...)

Overwegende dat verzoekende partij o.m. doet gelden dat het bestreden bijzonder plan van aanleg artikel 16 van de Stedebouwwet schendt, doordat het de in dat wetsartikel gestelde hiërarchie van de plannen van aanleg schendt, wijl het met name geen rekening houdt met «de dominerende rol van het gewestplan ten opzichte van het bijzonder plan van aanleg, dat essentieel op aanvulling van het hogere plan is gericht», doordat het afwijkt van het gewestplan «bij afwezigheid van enig algemeen belang» en doordat het het gewestplan essentieel en grondig wijzigt, terwijl een lager plan, wanneer het van een hoger plan afwijkt, dat laatste «niet vermag te wijzigen, noch de economie ervan vermag omver te gooien»;

Overwegende dat artikel 16, vierde lid, van de Stedebouwwet bepaalt: «Wanneer een streek-, gewest- of algemeen plan van aanleg bestaat, richt het bijzonder plan zich naar de aanwijzingen en bepalingen ervan, en vult ze aan. Het kan er desnoods van afwijken»;

Overwegende dat de afdeling administratie van de Raad van State, op 20 december 1983, in een advies verstrekt aan de Vlaamse-gemeenschapsminister van Ruimtelijke Ordening, Landinrichting en Natuurbehoud, waarvan de gemeenschapsminister van Binnenlandse Aangelegenheden en Ruimtelijke Ordening een kopie bij het administratief dossier heeft gevoegd en dat alle partijen overigens aanhalen of inroepen, met betrekking tot artikel 16, vierde lid, van de Stedebouwwet en steunend op de parlementaire voorbereiding van de wetten van 29 maart 1962 en 22 december 1970, heeft gesteld dat het aannemen en goedkeuren van een bijzonder plan van aanleg, dat afwijkt van een vroeger vastgesteld gewestplan, op wettige wijze enkel mogelijk is wanneer tegelijk: 1. aangetoond is dat de bestemming in het hogere plan achterhaald is (bv. ten gevolge van de evolutie van de bevolking, van de economie), of niet meer verwezenlijkt kan worden, 2. de in het lagere plan voorgestelde bestemming beantwoordt aan de op dat ogenblik bestaande planologische noden en mogelijkheden en er dwingende behoefte bestaat aan een daaraan aangepaste nieuwe, afwijkende ordening, 3. deze planologische redenen duidelijk en goed gelokaliseerd kunnen worden en steunen op de eigen aard van het betrokken deelgebied, en de voorgestelde afwijkende ordening de algemene economie van het gewestplan niet aantast; dat in hetzelfde advies eveneens is gesteld dat een afwijking van het gewestplan door een bijzonder plan van aanleg alleszins niet op wettige wijze kan geschieden alleen om vergissingen, anomalieën of onwettigheden, begaan ten tijde van de totstandkoming van een gewestplan, goed te maken, of om de gevolgen van een door de Raad van State uitgesproken vernietiging van een gewestplan te herstellen;

Overwegende dat het vervullen van die voorwaarden moet blijken uit de formele, zoniet minstens uit het dossier af te leiden motivering van het afwijkend plan;

Overwegende dat de in het bestreden bijzonder plan van aanleg voorgestelde bestemmingswijzigingen, zoals uit de bij het voorontwerp van dat plan gevoegde «toelichtingsnota» blijkt, in wezen zijn ingegeven door de volgende beschouwingen, die tevens als hun motivering gelden:

1. De bestemming welke het gewestplan aan het betrokken gebied heeft gegeven, is het gevolg van een onjuiste beoordeling van de bestaande toestand en van een onvoldoende rekening houden met de bestemming van de omlig-

gende gebieden;

2. die bestemming vindt bovendien haar oorsprong in de resultaten van een inspraakprocedure die werd gevoerd ten tijde van de uitwerking van het voorontwerp van het gewestplan en waarbij vooral rekening werd gehouden met het bestaan van een imprigneerbedrijf en met het vooruitzicht van de vestiging van een «meubelverkooppunt met beperkte werkplaats»; sedertdien is het grootste gedeelte van het gebied bezet met ambachtelijke bedrijven, is het imprigneerbedrijf «gesaneerd» en «heeft zich langs de Peerderbaan een omschakeling voorgedaan naar autonome bedrijven», die «niet meer passen in het kader van de huidige voorschriften op industrieterrein»;

3. de toestand, ontstaan uit de vestiging in het betrokken gebied van twee bedrijven die wegens hun onverenigbaarheid met de door het gewestplan vastgestelde bestemming niet meer kunnen uitbreiden (duidelijk worden bedoeld de meubelverkoopbedrijven van verzoekende en van tussenkomende partij) dient geregulariseerd te worden;

4. de voorgestelde afwijking van het gewestplan «zet (dat laatste) niet-op-losse-schroeven»: «autonome bedrijven (met name meergenoemde meubelzaken) worden niet omschreven in de voorschriften van het gewestplan» en de wijziging van de bestemming «milieubelastende industrieën» in de bestemming «ambachtelijke bedrijven» betekent in werkelijkheid «de regularisatie van de door stedebouw vergunde bestaande toestanden», «zonder (de) omgeving te schaden»;

Overwegende dat het bij ministerieel besluit van 31 januari 1975 voorlopig vastgesteld ontwerp-gewestplan Neerpelt-Bree het door het bestreden bijzonder plan van aanleg beheerste gebied in de zone voor ambachtelijke bedrijven en voor kleine en middelgrote ondernemingen had opgenomen, en dat dit gebied bij het door het bij koninklijk besluit van 22 maart 1978 vastgesteld gewestplan Neerpelt-Bree werd bestemd tot gebied voor milieubelastende industrieën «omwille van de gevestigde industriële bedrijven», zoals in de aanhef van het koninklijk besluit is verklaard;

Overwegende dat aan de hand van de door de verschillende partijen neergelegde stukken kan worden vastgesteld dat op het tijdstip waarop het gewestplan Neerpelt-Bree in werking is getreden, binnen de grenzen van het betrokken gebied de volgende bedrijven waren gevestigd: een oud, niet meer actief imprigneerbedrijf; een bedrijf voor aanneming van openbare werken, bruggen- en wegenbouw, op grond van bouwvergunningen afgegeven op 23 april 1974, 29 juli 1977 en 3 februari 1978; het bedrijf van verzoekende partij, op grond van bouwvergunningen verleend op 17 mei 1969 en 8 mei 1973; een carrosseriebedrijf, op grond van een bouwvergunning toegekend op 13 juni 1972; een staalconstructiebedrijf (prefabwoningen) op grond van bouwvergunningen gegeven op 30 april 1974 en 9 december 1977; een garage voor bussen en vrachtwagens met auto-kerkhof, op grond van een bouwvergunning verleend op 23 januari 1976 (en 6 april 1976); een bedrijf voor aanneming van woningbouw, op grond van een bouwvergunning afgegeven op 17 oktober 1977; dat nadien, op 30 juni 1978, aan dat laatste bedrijf de vergunning werd verleend tot het bouwen van een tweede werkplaats en op 9 april 1980 aan verzoekende partij de vergunning tot het bouwen van een opslagloods, en nog later, namelijk op 28 oktober 1980, 27

december 1982 en 5 februari 1983 de vergunning werd gegeven voor het optrekken van gebouwen voor de vestiging van een bedrijf voor het vervaardigen van metalen ramen en deuren en voor de vestiging van een betoncentrale; dat al die bedrijven samen het overgrootste gedeelte van het betrokken gebied bezetten; dat op 30 september 1981 aan tussenkomende partij vergunning wordt verleend voor het bouwen van een distributiecentrum van meubelen; dat die bouwvergunning evenwel vernietigd werd bij arrest nr. 25.858 van 14 november 1985 wegens de onverenigbaarheid van de bestemming van de gebouwen, zijnde de vestiging van een dienstverlenend bedrijf, met de bestemming van het betrokken gebied, vastgesteld door het gewestplan;

Overwegende dat het bestreden bijzonder plan van aanleg het betrokken gebied opsplijst in een «zone voor ambachtelijke bedrijven» en een «zone voor autonome distributiebedrijven»; dat in eerstgenoemde zone alle hiervoren genoemde bedrijven zijn opgenomen, behoudens de bedrijven van verzoekende en van tussenkomende partij, welke in laatstgenoemde zone zijn opgenomen;

Overwegende dat uit de door verwerende partijen neergelegde stukken blijkt dat na de inwerkingtreding van het bij koninklijk besluit van 22 maart 1978 vastgestelde gewestplan Neerpelt-Bree en tot de vaststelling van het bestreden bijzonder plan van aanleg, met betrekking tot de plaatselijke aanleg en de ruimtelijke ordening van het betrokken gebied zich geen andere in aanmerking te nemen concrete feiten hebben voorgedaan dan de hiervoren aangehaalde uitbreiding van bestaande bedrijven alsmede de vestiging van twee nieuwe bedrijven in volkomen overeenstemming met de door het gewestplan vastgestelde bestemming van gebied voor milieubelastende industrieën, en de afbouw van het imprigneerbedrijf; dat inderdaad geen rekening kan worden gehouden met de vestiging van het bedrijf van tussenkomende partij, waarvan in een arrest is vastgesteld dat het strijdt met de bestemmingsvoorschriften van het gewestplan; dat evenmin rekening kan worden gehouden met de pas op 14 december 1987 aan verzoekende partij toegekende vergunning tot «het uitbreiden van de meubelcentrale door nieuwbouw»; dat uit geen van de aan de Raad van State meegedeelde gegevens blijkt dat op het tijdstip waarop het bestreden bijzonder plan van aanleg werd vastgesteld, de door het gewestplan aan het betrokken gebied gegeven bestemming was achterhaald, of niet meer verwezenlijkt kon worden, noch dat er een dwingende behoefte bestond aan een nieuwe, van het gewestplan afwijkende ordening, die steunde op het ontstaan van een nieuwe toestand welke nieuwe planologische noden had geschapen en de eisen van de goede plaatselijke aanleg, gebonden aan de eigen aard van het betrokken gebied, had gewijzigd;

Overwegende dat de voorwaarden om op grond van artikel 16, vierde lid, van de Stedebouwwet met een bijzonder plan van aanleg op een wettige wijze af te wijken van een gewestplan, niet vervuld waren; dat de redenen die de verwerende partijen inroepen voor de aanpassing of wijziging van de door het gewestplan aan het betrokken gebied gegeven bestemming, hun grondslag niet vinden in een wijziging van de toestand sedert de totstandkoming van het gewestplan, doch in een beweerd onjuiste beoordeling van de toestand op het tijdstip dat het gewestplan werd vastgesteld; dat de op grond van die redenen vastgestelde wijzi-

gingen van bestemming neerkomen op een correctie van het gewestplan, hetgeen wettelijk alleen kan door een herziening van het gewestplan en niet door het aannemen en goedkeuren van een afwijkend bijzonder plan van aanleg; dat het middel gegrond is;

Overwegende dat de andere door verzoekende partij ingeroepen middelen, mochten zij eveneens ontvankelijk en gegrond zijn, niet kunnen leiden tot een ruimere vernietiging van de bestreden handeling dan die waartoe het gegrond bevonden middel grond levert; dat er dan ook geen reden is om die middelen te onderzoeken,

(...)

NOOT—*De hiërarchie tussen de plannen van aanleg: het Heylen-arrest vult het Steeno-arrest aan.*

I. *De feiten.* — De feiten zijn in het arrest duidelijk weergegeven. Samenvatting komen ze erop neer dat de verzoeker, de N.V. H., sedert 1970 een meubelzaak exploiteert (werkhuizen, kantoren en toonzalen). Het gewestplan treedt maar in werking in 1978. Dit gewestplan omschrijft het betrokken gebied als zone voor milieubelastende industrieën.

De problemen ontstaan als in 1981 naast het bestaande bedrijf een nieuw gelijksoortig bedrijf («distributiecentrum van meubels») vergund wordt, eveneens in de zone voor milieubelastende industrieën.

De arresten 24.940 en 25.858 van respectievelijk 21 december 1984 en 14 november 1985 vernietigen de machtiging tot handelsvestiging en de bouwvergunning van de «nieuwkomer».

Het betrokken gemeentebestuur vraagt eerst om een correctief aan het gewestplan aan te brengen, maar als dat geweigerd wordt, wordt een BPA opgesteld dat afwijkt van het gewestplan. Dit BPA wordt op 2 december 1985 goedgekeurd en door het geannoteerde arrest vernietigd.

II. *Situering van het arrest.* — In het arrest nr. 23.832 van 20 december 1983, het zogenaamde Steeno-arrest, werd een ophefmakende oplossing gegeven aan het probleem van de hiërarchie tussen de plannen van aanleg. Samenvatting komt het arrest hierop neer dat een later gewestplan, dat strijdig is met een BPA dat voordien werd goedgekeurd, dit laatste, wat de strijdige elementen betreft, materieel opheft (zie ook Cass., 9 mei 1985, *R.W.*, 1985-86, 445, noot Suetens, L.P., en *Rev. 401 B*, 1985, 454, concl. Liekendaal, E.; Cass., 13 september 1985, *R.W.*, 1985-86, 1989; voor een algemeen overzicht van rechtspraak en rechtsleer zie Seutin, B. en Vande Lanotte, J., «Hiërarchie van plannen van aanleg» in Seutin, V. en Vande Lanotte, I (red.), *De recente evoluties en knelpunten in de ruimtelijke ordening en stedebouw*, Brugge, Die Keure, 1988, 71-99).

Dit Steeno-arrest wordt aangevuld met een advies van dezelfde datum, uitgebracht door de afdeling administratie van de Raad van State, waarin de vraag werd behandeld onder welke voorwaarden een lager plan van een hoger plan kan afwijken, indien het lager plan na het hoger plan wordt vastgesteld.

Bij de beoordeling van deze vraag voert de Raad eerst een vergelijking door met de term «afwijken» in de context van de andere artikelen van de Stedebouwwet waar deze term in voorkomt. Hoewel de term identiek is, meent de Raad dat geen analoge redenering mogelijk is. Daarbij

komt hij tot een eerste en belangrijke conclusie: «De wet bepaalt de normen waarvan kan worden afgeweken, doch bepaalt niet welke bepalingen van het normenstelsel voorwerp kunnen zijn van afwijking. Er is ook geen criterium naar maat of vorming. Zowel van essentiële als van bijkomstige bepalingen van het normenstelsel kan dus worden afgeweken. De verordenende bepaling waarvan aldus wordt afgeweken, blijft niet gelden; zij houdt op te gelden in het deelgebied waarop het afwijkend plan betrekking heeft» (advies R.v.St., afdeling administratie, 20 december 1983, A. 29-610/IV-9-864 en A. 29-771/IV-9-870, p. 7). De Raad legt er sterk de nadruk op dat het feit dat een afwijkend plan het vroeger (hoger) plan opheft, tot gevolg heeft dat ook van de essentie zelf (de bestemming), voor een bepaald gebied van het plan, kan worden afgeweken. Ter zake haalt de Raad een uitgebreide serie citaten uit de parlementaire behandeling aan.

Ook moet het tweede element worden ingevuld: het «desnoods» afwijken. Volgens de Raad houdt deze term in: 1) dat het gebied waarvoor afgeweken wordt geografisch duidelijk lokaliseerbaar moet zijn en 2) dat de algemene economie van het gewestplan niet mag worden aangetast.

Beide voorwaarden specificeren de voorwaarde van een detailwijziging. Bovendien moet de afwijking een vlugge oplossing bieden voor een dwingende en nieuwe behoefte.

Deze normen zijn uiteraard algemeen. Het voorbeeld dat door de gemeenschapsminister gegeven werd, acht de Raad verzoenbaar met de genoemde criteria. In dit voorbeeld werden de volgende grenzen voor de afwijkingsmogelijkheden opgegeven: 1) de bestemming van het hoger plan is achterhaald (bv. evolutie, bevolking en economie) of kan niet verwezenlijkt worden; 2) de in het lager plan voorgestelde bestemming beantwoordt wel aan de op dat tijdstip bestaande planologische noden en mogelijkheden; 3) deze planologische redenen moeten duidelijk zijn en goed lokaliseerbaar, anders zou veeleer een herziening van het hoger plan aangewezen zijn (*ibid.*, p. 16).

Bovenstaand arrest is het eerste arrest dat het advies van 20 december 1983 in de praktijk omzet. Naar het arrest werd met zeer veel aandacht uitgekeken en er mag nu reeds worden aangenomen dat het de administratieve praktijk van de gemeenten en van de toezichthoudende overheden sterk zal beïnvloeden.

III. *De «achterhaalde bestemming».* — Zoals aangegeven kan een BPA desnoods afwijken indien blijkt dat de bestemming van het gewestplan achterhaald is (niet meer verwezenlijkt kan worden).

Het is voor de beoordeling van het belang van de zaak essentieel, op te merken dat bij de voorbereiding van het BPA, om deze noodzaak aan te duiden, een uitgebreide motivering wordt opgesteld. In het verslag van auditeur Bovin is ter zake de volgende passus overgenomen.

«Op het gewestplan Neerpelt-Bree, goedgekeurd bij K.B. is het gebied bestemd voor milieubelastende industrie. Deze zonering werd beslist omwille van de *gevestigde* industrieën...: «De bestaande ambachtelijke zone wordt, omwille van de gevestigde industriële bedrijven als industriezone aangeduid».

Hierdoor werd het advies van de gemeente en het advies van de Regionale Adviescommissie *niet* gevolgd in het getroffen K.B. van het gewestplan.

De bevoegde overheid was o.i. niet in kennis van het afbouwen van het imprigneerbedrijf Labinne, dat vroeger op deze zone gevestigd was.

Rekening houdende met de bestaande gevestigde bedrijven is deze zone uitgegroeid tot een ambachtelijke zone en niet tot een milieubelastende industriezone.

Rekening houdende met de omliggende bebouwing, de aanwezigheid van het nabij gelegen weekendverblijfpark en de functie van de bestaande bedrijven is deze zonering van het gewestplan voorbijgestreefd en dringt een wijziging zich op.

In de beginperiode heeft zich op de industriezone een nieuwmeubelzaak met beperkte werkruimten gevestigd.

In de omgeving is een andere meubelzaak gegroeid. Beide autonome bedrijven kaderen momenteel niet meer in de huidige voorschriften op industrieterrein zodat een differentiatie naar autonome distributiebedrijven zich opdringt.

Het gemeentebestuur wenst de kwestieuze vestiging mits bepaalde op te leggen voorzieningen, de mogelijkheid te scheppen om hen te regulariseren.

De economie van het gewestplan wordt niet verstoord door de wijziging van de zonering naar autonome distributiebedrijven en ambachtelijke zone.

De bestaande zaken kunnen in dit geval in hun expansie verzekeren en de uitbouw kan derwijze gebeuren zodat ze geen hinder geeft aan haar omgeving.

Het gewestplan voorziet op een andere plaats een industriezone. Deze zone is momenteel in uitbouw, zodat opvang en vestigingsmogelijkheid verzekerd is voor industriegebouwen (Peer centrum).

1. *Aantonen dat de bestemming in het hogere plan achterhaald is, of niet meer verwezenlijkt kan worden*

De bestemming van dit gebied is het gevolg van een inspraakprocedure ter gelegenheid van een voorontwerp van gewestplan. Het toenmalige college van Burgemeester en Schepenen van Grote Brogel ordende de zonering bij middel van een ontwerp BPA art. 17. Op dit terrein was een imprigneerbedrijf gelegen. In die tijd werd eveneens met gunstig advies van Stedebouw een meubelverkooppunt met beperkte werkplaats goedgekeurd.

Rekening houdende met de bestaande toestand (zie kaart in bijlage) is het grootste gedeelte van het gebied gelegen langs de bestaande wegen bezet met ambachtelijke bedrijven. Het imprigneerbedrijf is gesaneerd.

Langs de Peerderbaan heeft zich in de tijd een evolutie of een omschakeling voorgedaan naar autonome bedrijven.

De bestemming van het gewestplan is voor dit gebied achterhaald, uitbouw van een milieubelastende industriezone zou schade geven aan de omgeving, aan de bestaande bedrijven, aan het in de omgeving uitgebouwde vakantiedorp, aan de landbouwvestigingen en woonnederzettingen. De economie van het gewestplan wordt niet geschaad, immers in de gemeente is op het gewestplan een industriezone in uitbouw waardoor opvang van bedrijven mogelijk is.

2. *De in het plan van lagere orde voorgestelde bestemming beantwoordt wel aan de op het ogenblik bestaande planologische noden en mogelijkheden*

De essentie van het in het BPA vervat voorstel is mogelijkheid te bieden aan de bestaande bedrijven om hun expansie te verzekeren, zonder daardoor de planologische goede uitbouw in het gedrang te brengen.

Het gemeentebestuur van Peer wenst de bestaande toestand geregulariseerd te zien en de zonering van het gewestplan conform te brengen met de huidige gegroeide toestand.

In de omschrijving van de voorschriften voor autonome bedrijven komt duidelijk tot uiting dat bedrijven, die in de bouwzone thuishoren of er enige relatie mee hebben, niet in deze zone gebouwd mogen worden waardoor geen schade te verwachten is aan het bestaande kern-winkelapparaat.

Om een goede uitbouw te garanderen schept het college een verantwoord kader om de wederrechtelijk opgerichte gebouwen te laten regulariseren mits te voldoen aan de nodige criteria 'Aanleg parkings, aanleg parallel weg langs rijksweg enz.'

3. *De planologische redenen moeten duidelijk zijn en goed gelokaliseerd kunnen worden, anders zou misschien veeleer een herziening van het hogere plan aangewezen zijn.*

Aan deze voorwaarde wordt voldaan door de opzet van het BPA zelf. De voorgestelde afwijking van het gewestplan is anderzijds niet van die aard om het gewestplan op losse schroeven te zetten. Immers autonome bedrijven worden niet omschreven in de voorschriften van het gewestplan.

De zonering heeft enkel tot doel de voorzieningen van het gewestplan aan te vullen en functies in te planten in zones waarvoor momenteel geen criteria zijn.

Voor ambachtelijke bedrijven wordt de regularisatie van de door Stedebouw vergunde bestaande toestanden beoogd, door het wijzigen van industriezones naar ambachtelijke bedrijven.

De verdere uitbouw van de zone wordt mogelijk gemaakt zonder zijn omgeving te schaden.

De voorschriften van het BPA zelf en de zoneringen van het plan dragen verder bij tot een goede ordening van het gebied.»

Dit extensief citaat geeft duidelijk aan dat de toelichtingsnota minstens op het eerste gezicht ernstig werd opgesteld. Dat de Raad van State dan toch nog — en naar mijn oordeel terecht — vernietigt kan niets anders betekenen dan dat de Raad meent dat hij m.b.t. de term «desnoods» een zeer ruime interpretatiebevoegdheid heeft en alle feitelijke en juridische argumenten uit het dossier ten gronde moet onderzoeken. *Een formele motivering van een «noodzakelijke» afwijking zal dus nooit volstaan, een motivering ten gronde zal pertinent moeten zijn en op correcte gegevens gebaseerd zijn.*

IV. *Nieuwe behoeften of nieuwe beleidsvisie?* — Het feit dat de bestemming niet achterhaald was, vormt uiteraard het belangrijkste onderdeel van het arrest. Toch stelt de Raad eveneens vast dat niet blijkt dat «er een dwingende behoefte bestond aan een nieuwe, van het gewestplan afwijkende ordening, die steunde op het ontstaan van een nieuwe toestand welke nieuwe planologische noden had geschapen en de eisen van de goede plaatselijke aanleg, gebonden aan de eigen aard van het betrokken gebied, had gewijzigd».

Het arrest spreekt dus duidelijk van nieuwe behoeften die steunen op een nieuwe toestand. Pas daarna komt de «nieuwe planologische nood» of eenvoudig gesteld, de gewijzigde beleidsopvatting. M.a.w. een afwijking van een gewestplan is niet mogelijk als de toestand gelijk gebleven is en enkel de beleidsopties veranderd zijn. Er is wel dege-

lijk een nieuwe toestand of nieuwe behoeften nodig.

In het verslag van auditeur Bovin wordt het als volgt gesteld:

«In de toelichtingsnota wordt eveneens gesteld dat de bestemming van het gewestplan voor het betrokken gebied achterhaald is, aangezien de uitbouw van een milieubelastende industriezone schadelijk zou zijn voor de omgeving uitgebouwd vakantiedorp, landbouwvestigingen en woonnederzettingen.

De nota noch enig ander stuk uit het administratief dossier bevatten evenwel enig *concreet* gegeven waaruit blijkt dat de toestand van het betrokken gebied sinds de vaststelling van het gewestplan ten gevolge van de eraan gegeven bestemming zodanig is geëvolueerd dat er een onmiddellijke bedreiging van uitgaat voor mens en milieu, waardoor er een dwingende en nieuwe behoefte aan een afwijkende ordening is ontstaan, die vlug moet tot stand kunnen gebracht worden.»

Ook hier wordt een louter beleidsoptie (impliciet) verworpen. Een dergelijke wijziging moet via een wijziging van het gewestplan gebeuren. Het feit dat het arrest vooral gebaseerd is op de constatering dat de feitelijke toestand niet in die mate is veranderd als door de gemeente verdedigd, kan niet anders geïnterpreteerd worden. Het is een belangrijke maar misschien minder opvallende precisering die in het arrest vervat is.

V. *Correcties aan het gewestplan en onfrisse praktijken.* — Het arrest bevestigt wat ook in het advies al werd gesteld, dat het BPA geen middel is om een correctie aan het gewestplan aan te brengen.

Er mag zonder meer aan toegevoegd worden dat een BPA geen middel is om twee voorgaande arresten van de Raad van State alsnog te omzeilen. Het gebruik dat op die manier — in naam van de gemeentelijke autonomie — van de wettelijk geregelde afwijkingsmogelijkheid wordt gemaakt, heeft als voornaamste gevolg dat deze mogelijkheid argwanend wordt bekeken.

Johan Vande Lanotte
Assistent R.U.G.

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

8e KAMER — 21 SEPTEMBER 1988

Voorzitter : de h. Raymaekers

Raadsheren : de hh. Vandeplas (rapporteur) en van de Velde

Advocaat-generaal : de h. De Swaef

Advocaat : mr. Vermeulen

Radio en televisie — Wet van 30 juli 1979 — Opzet

Het aanleggen of doen werken van een zend- of ontvangsttoestel voor radioberechtiging zonder schriftelijke vergunning gestraft door de artikelen 1, 3 en 15 van de wet van 30 juli 1979 betreffende de radioberechtiging in het Rijk of aan boord van een zeeschip vereist geen ander opzet dan het besef de wet te overtreden en desbewust een illegale radiozender of ontvanger aan te leggen of te laten werken.

Van C.

(...)

Overwegende dat de beklaagde vervolgd wordt wegens het houden van een zend- of ontvangsttoestel voor radioberechtiging, het aanleggen van een station of een net voor radioverbinding of het doen werken ervan zonder schriftelijke vergunning van de minister tot wiens bevoegdheid de telegrafie en de telefonie behoort;

Overwegende dat de beklaagde de feiten toegeeft en dat trouwens werd vastgesteld door de verbalisanten dat een radiostation was aangelegd zonder vergunning;

Overwegende dat de beklaagde een reeks grieven naar voren brengt in verband met de wettelijke regeling in België; dat deze grieven en klachten echter niet ter beoordeling van het hof zijn;

Overwegende dat de beklaagde ook aanvoert dat de wetgeving duister, onduidelijk en verwarrend zou zijn; dat de beklaagde echter zeer goed wist dat hij geen radiostation mocht aanleggen en doen werken tenzij hij over een vergunning beschikte; dat de onduidelijkheid of de problemen die rezen bij het opstellen van een verzoek tot erkenning en het verkrijgen van een vergunning niet wegnemen dat de beklaagde er zich van bewust was dat hij een vergunning nodig had alvorens zijn activiteit in verband met het aanleggen of het doen werken van een radiostation te beginnen;

Overwegende dat de beklaagde aanvoert dat hij geen besef had de wet te overtreden of geen strafbaar opzet koesterde; dat hij wel beseftte dat hij de wet overtrad en desbewust een illegale radiozender aanlegde en liet werken; dat er geen ander opzet vereist is om onder de toepassing van de strafwet te vallen;

Overwegende echter dat rekening dient te worden gehouden met de omstandigheden waarin de feiten werden gepleegd, met de verwarring die er bij de gebruikers heerste en die mede werd veroorzaakt door de weifelende houding van de wetgever; dat de beklaagde nooit enige veroordeling opliep en dat hij eerder op toevallige wijze de wet heeft overtreden;

(...)

ARBEIDSHOF TE GENT

5e KAMER — 17 JUNI 1988

Voorzitter: de h. De Sutter

Raadsheren in sociale zaken: de hh. Herregodts en Van der Haegen

Advocaat-generaal: de h. Kiekens

Advocaten: mrs. Cools loco Grysolle, Cottyn en Colpaert loco Storme

1. Pensioenen werknemers — Vervroegd pensioen — Vermindering — Oorlogsdiensten — Duur — 2. Pensioenen zelfstandigen — Vervroegd pensioen — Vermindering — Oorlogsdiensten — Duur

1 en 2. Voor het vaststellen van het verminderingscoëfficiënt van het vervroegd pensioen van personen die de in aanmerking komende oorlogsdiensten aanvoeren, mag geen andere duur van die diensten in aanmerking worden genomen dan die vastgesteld door de bevoegde commissie.

Rijksdienst voor Pensioenen en Rijksinstituut voor Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen t/D.

Uit de overgelegde stukken blijkt dat verweerder in hoger beroep begunstigd is met een statuut van nationale erkentelijkheid, namelijk op grond van de besluitwet van 19 september 1945 tot vaststelling van het statuut van den Gewapende Weerstand, zodat hij, (...) daar hij niet gerechtigd is op een pensioen krachtens de wetten op een vergoedings- of herstelpensioen, een vervroegd rustpensioen kan krijgen zonder vermindering (...)

Het aantal jaren van vervroegd, niet verminderd rustpensioen, waarop hij aanspraak kan maken, wordt vastgesteld naar verhouding van de erkende duur van actieve diensttijd, (...) voor een periode van (1°) ten minste zes maanden, doch minder dan achttien maanden: op 1.

Het is derhalve, in strijd met de bewering van de eisers in hoger beroep niet de «werkelijk» doorgebrachte tijd die in aanmerking komt, maar de erkende duur.

In casu werd aan D. door de Controlecommissie te Gent I de hoedanigheid van gewapend weerstander toegekend voor de bij de weerstand doorgebrachte tijd van 14 april 1944 tot 30 september 1944, zijnde «zes maanden afgerond».

Te dezen dient te worden vastgesteld dat hierbij geen andere interpretatie mogelijk is dan dat aan de heer D. de hoedanigheid van gewapend weerstander werd toegekend voor een «erkende duur van zes maanden».

Of de controlecommissie, de enige bevoegde instantie tot erkenning, de erkende duur terecht of onterecht tot zes maanden heeft afgerond, doet niet ter zake.

Het komt immers niet aan de Rijksdienst voor Pensioenen noch aan het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen, noch aan de arbeidsgerechten toe de beslissing op dit punt aan te vechten, nu alleen de bevoegde commissie «soeverein» ter zake oordeelde, ook wat de te erkennen duur betreft (artikel 1 besluitwet van 19 september 1945), en haar beslissing destijds niet werd of kon worden aangevochten (...)

De verwijzing door de Rijksdienst voor Pensioenen naar de berekening van één maand vermeld in fine, van artikel 1 van het koninklijk besluit van 26 mei 1976, heeft betrekking op de berekening in geval van «samentelling» van de periodes beoogd in het huidige statuut van nationale erkentelijkheid en die beoogd in het koninklijk besluit van 23 juni 1970 tot vaststelling van de voorwaarden waarin sommige krijgsgevangenen en sommige politieke gevangenen zich bevinden, hetgeen in casu niet aan de orde is.

(...)

NOOT — Oorlogsdiensten en vervroegd pensioen

1. Betreffende de in het geannoteerd arrest behandelde betwisting geldt, voor het pensioenstelsel der werknemers, het koninklijk besluit van 28 mei 1976 tot vaststelling van de voorwaarden waaronder sommige begunstigten met een statuut van nationale erkentelijkheid aanspraak kunnen maken op een vervroegd rustpensioen als arbeider, bediende of werknemer, en, voor het pensioenstelsel der zelfstandigen, het koninklijk besluit van 26 mei 1976 houdende vaststelling van de voorwaarden waaronder de niet-invalide begunstigten van een statuut van nationale erkentelijkheid aanspraak

kunnen maken op een vervroegd rustpensioen als zelfstandige.

Beide koninklijke besluiten staan een vervroegd rustpensioen toe aan personen met een statuut van nationale erkentelijkheid wegens hun diensten of activiteiten in de gewapende weerstand (besluitwet van 19 september 1945), als actie- en inlichtingsagent (besluitwet van 16 februari 1946), als burgerlijk weerstandster en werkweigeraar (besluitwet van 24 december 1946), als weerstandster door de sluikpers (wet van 1 september 1948), als gedeporteerde (wet van 7 juli 1953), als militair bij de Belgische strijdkrachten in Groot-Brittannië (wet van 21 juni 1960), als militair die dienst volbracht tijdens de oorlog 1940-45 (K.B. van 28 augustus 1964), als zeeman die tijdens de oorlog 1940-45 in de Belgische koopvaardij voer (K.B. van 24 januari 1968), of als weerstandster tegen het nazisme in de ingelijfde gebieden (wet van 21 november 1974).

Als algemene regel geldt dat naar gelang van de duur van de hierboven vermelde actieve diensten, de vermindering wegens vervroeging geheel of gedeeltelijk vervalt.

In het werknemersstelsel moet, naar luid van artikel 1, § 2, van het K.B. van 28 mei 1976, rekening worden gehouden met «de erkende duur» van de in aanmerking komende actieve diensten.

In het stelsel der zelfstandigen bepaalt artikel 2, eerste lid, van het K.B. van 26 mei 1976 daarentegen dat «de duur» van diezelfde diensten in aanmerking komt.

In het geval van het geannoteerde arrest heeft de bevoegde commissie in 1949 beslist dat «de bij de weerstand doorgebrachte tijd is van 14 april 1944 tot 30 september 1944, zijnde zes maanden afgerond tot de hogere maand». De pensioendiensten waren van oordeel dat de duur van de actieve dienst geen zes maanden bedroeg, wat bleek uit de door de commissie opgegeven data, zodat er geen aanleiding bestond om één jaar vervroeging zonder vermindering toe te staan.

Het arrest beslist dat de commissie bevoegd voor de gewapende weerstand souverain een duur van zes maanden heeft erkend, en dat die duur in aanmerking komt.

2. De pensioendiensten zijn niet bevoegd om de duur van de in aanmerking komende actieve diensten te bepalen.

In het pensioenstelsel der werknemers bepaalt artikel 6, tweede lid, van het K.B. nr. 50 betreffende het rust- en overlevingspensioen voor werknemers dat de Koning, bij een in ministerraad overlegd besluit, voor elke categorie van gerechtigden op een statuut van nationale erkentelijkheid de voorwaarden kan bepalen waaronder zij het vervroegd rustpensioen kunnen verkrijgen, de wijze van berekening van het pensioen en de wijze waarop de financiële last gedekt wordt welke voortvloeit uit de toepassing van de regelen die Hij bepaalt. In het stelsel der zelfstandigen bepaalt artikel 3, § 2, van het K.B. nr. 72 betreffende het rust- en overlevingspensioen der zelfstandigen dat de Koning, bij een in ministerraad overlegd besluit, de bijzondere voorwaarden kan bepalen waaronder iedere categorie begunstigden van een statuut van nationale erkentelijkheid een vervroegd rustpensioen kan verkrijgen, zomede op welke manier de financiële last zal worden gedragen van de toepassing van de regelen die Hij vaststelt.

Geen van beide bepalingen geeft aan de Koning bevoegdheid om een statuut van nationale erkentelijkheid te wijzigen of de begunstigden ervan te bepalen of de pensioendiensten

daarmee te belasten. Enkel ten aanzien van de pensioen-toekenning kan Hij voor elke categorie van begunstigden de voorwaarden bepalen. Daaruit volgt dat, wanneer als voorwaarde voor de toekenning van het vervroegd pensioen «de duur van de actieve diensten» wordt gesteld, de duur in aanmerking moet worden genomen zoals bepaald voor elke categorie van begunstigden overeenkomstig de toepasselijke wetgeving.

De zaak behandeld in het geannoteerd arrest betreft de gewapende weerstand, zoals geregeld door de besluitwet van 19 september 1945 tot vaststelling van het statuut van den Gewapenden Weerstand, en het Min. B. van 28 mei 1947 tot vervanging van dat van 5 juli 1946. Die bepalingen regelen niet de vaststelling van de duur van de tijd die bij de weerstand werd doorgebracht. Artikel 1, derde lid, van genoemde besluitwet bepaalt evenwel dat de commissie(s) «souverein» beslissen. Dit houdt de bevoegdheid in de duur van de diensten te bepalen, ook al gebeurt het bij wijze van «afronding».

Er valt op te merken dat, behalve in de besluitwet van 19 september 1945, in de wetgeving toepasselijk op de andere categorieën van begunstigden geen bepaling voorkomt die de erkennings- of controlecommissies toestaat onaantastbaar te beslissen. Waar dit is bepaald, wordt de commissie opgedragen de duur van de diensten vast te stellen na onderzoek van de aanvraag. Ook is een beroepsprocedure voorzien. Dit neemt nochtans niet weg dat, als de bevoegde instantie zich in een definitief geworden beslissing heeft uitgesproken over de duur van de diensten, die duur in aanmerking moet worden genomen. Die beslissing geldt als titel voor de belanghebbende om zijn recht op vervroegd pensioen te doen gelden.

3. Het tekstargument dat de «erkende» duur in aanmerking komt, kan slechts in het pensioenstelsel der werknemers worden aangevoerd, aangezien in het K.B. van 26 mei 1976, dat voor het pensioenstelsel der zelfstandigen geldt, enkel sprake is van «duur».

Niettemin komt in beide pensioenstelsels dezelfde duur of erkende duur, zoals vastgesteld door de bevoegde commissie, in aanmerking.

4. Het arrest merkt eveneens terecht op dat de bepaling dat «een periode van 30 dagen voor één maand (wordt) gerekend» slechts toepassing vindt wanneer periodes die in aanmerking werden genomen voor de hierboven aangehaalde categorieën, worden opgesteld of samengeteld met periodes van krijgsgevangenschap of politieke gevangenschap.

In het pensioenstelsel der werknemers blijkt dit uit artikel 1, § 2, tweede en derde lid, van het genoemd K.B. van 28 mei 1976, waarin wordt verwezen naar het K.B. van 23 juli 1970 tot vaststelling van de voorwaarden waaronder sommige krijgsgevangenen en sommige politieke gevangenen begunstigd met een statuut van nationale erkentelijkheid aanspraak kunnen maken op een vervroegd rustpensioen als werknemer.

In het pensioenstelsel der zelfstandigen geldt dienaangaande artikel 2, tweede lid, van het genoemd K.B. van 26 mei 1976 waarin wordt verwezen naar het K.B. van 8 juli 1970 tot vaststelling van de voorwaarden waaronder sommige krijgsgevangenen en sommige politieke gevangenen begunstigd met een statuut van nationale erkentelijkheid aanspraak kunnen maken op een vervroegd rustpensioen als

zelfstandige.

In zoverre periodes van gevangenschap niet samenvallen met de eerstbedoelde periodes, worden ze ermee opgeteld en wordt een periode van dertig dagen voor een maand gerekend. Het is duidelijk dat die berekeningswijze niet kan worden aangewend om een door een bevoegde commissie in een bepaald stelsel vastgestelde duur te wijzigen.

Gh. Dhaeyer

BURGERLIJKE RECHTBANK TE BRUGGE

1e KAMER — 9 MAART 1988

Voorzitter : de h. Vandorpe

Advocaten : mrs. Lievens en Brondel

Vervoer — Overeenkomst — Reizigers — Veiligheid van de reizigers — Resultaatsverbintenis

Een reiziger die in een autobus plaats wilde nemen, struikelde over een boekentas die een scholier in de middengang had neergezet; hij liep daarbij een polsbreuk op.

Art. 4 van de wet van 25 augustus 1891 houdt een resultaatsverbintenis in, te weten het verzekeren van de veiligheid van de passagiers. Van een oplettend bestuurder moet worden verwacht dat hij alle nodige maatregelen neemt om de veiligheid van de passagiers te verzekeren. Dit impliceert niet alleen het zorgvuldig besturen van de bus, maar evenzeer het ervoor waken dat de normale toegang niet belemmerd wordt.

S. t/ P.V.B.A. L.

(...)

1. Uit de door partijen verstrekte gegevens blijkt dat eiseres op 6 mei 1986 omstreeks 8 uur dertig de door een aangestelde van verweerster bestuurde lijnbus Brugge-Blankenberge nam. Nadat eiseres een vervoerbewijs had gekocht, wilde zij in de bus gaan plaats nemen doch struikelde daarbij over de boekentas van de minderjarige scholier Mike W., die op de eerste rij zat en zijn boekentas in de middengang had gezet. De getuige Monique G. bevestigde deze versie van het ongeval. Eiseres liep hierbij een rechter polsbreuk op en was van 6 mei 1986 t.e.m. 14 juni 1986 volledig arbeidsongeschikt. Uit het dossier blijkt niet dat de bus zich op het ogenblik van het ongeval reeds in beweging had gezet.

2. Aangezien het te dezen gaat om een bezoldigd vervoer, is artikel 4 van de wet van 25 augustus 1891 van toepassing. Dit artikel legt op de vervoerder een vermoeden van aansprakelijkheid waaraan hij kan ontsnappen door de vreemde oorzaak te bewijzen of ten minste het bewijs te leveren dat hem geen schuld treft. Voormeld artikel houdt een resultaatsverbintenis in, te weten het verzekeren van de veiligheid van de passagiers (*T.P.R.*, 1982, O.V.R., nr. 160, 783, met verwijzing naar Brussel, 5 december 1979, *R.W.*, 1980-81, 392).

3. Van een oplettend busbestuurder moet worden verwacht dat hij alle nodige maatregelen neemt om de veiligheid van de passagiers te verzekeren.

Dit impliceert niet enkel het zorgvuldig besturen van de bus maar evenzeer het ervoor waken dat de normale toegang niet belemmerd wordt. In concreto diende de aangestelde van verweerster erop toe te zien dat de scholier Mike W., die vooraan had plaats genomen, zijn boekentas bij zich hield in plaats van ze op het middenpad te laten staan.

Het argument van verweerster, dat het om een eenmansbus ging, is ter zake niet dienend. Elke busbestuurder beschikt over een spiegel die hem een overzicht geeft van de middengang en de gebeurlijke hindernissen.

Van eiseres mocht in redelijkheid niet geëist worden dat zij er rekening mee zou houden dat de middengang door een obstakel zou zijn versperd. Overigens is het normaal dat een passagier, na het betalen van het vervoerbewijs, uitkijkt naar een beschikbare plaats en deze zo snel mogelijk tracht te bereiken, eerder dan de busvloer af te spieden naar boekentassen of andere «struikelstenen».

De rechtbank is van oordeel dat eiseres zich als een normale busreiziger heeft gedragen en haar geen fout kan worden aangewreven. De voormelde nalatigheid van verweerster heeft tot gevolg dat zij integraal aansprakelijk moet worden gesteld voor de schadelijke gevolgen van het ongeval voor eiseres.

Over de eventuele aansprakelijkheid van de scholier dient de rechtbank zich niet uit te spreken aangezien hij niet in zake is. Het stond verweerster overigens vrij hem — al dan niet gedwongen — te laten tussenkomen.

Zodra overigens de fout een van de voorwaarden is die in concreto noodzakelijk zijn geweest voor het schadegeval, moet deze fout als een van de oorzaken van het schadegeval worden beschouwd.

De omstandigheid dat deze fout zeer licht is in vergelijking met de fout van andere bij het schadegebeuren betrokken personen, dat het schadegebeuren gemakkelijk door deze laatsten kon worden vermeden, of dat de fout slechts de aanleiding tot het schadegeval was, is irrelevant (*Cass.*, 27 maart 1980, *Pas.*, 1980, I, 931).

(...)

NOOT — Tegen bovenstaand vonnis was op 26 september 1988 geen hoger beroep ingesteld.

BOEKEN

R.J. POLAK, *Inleiding tot het wegenverkeersrecht*, Deel II, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1987, 183 p.

In de tweede druk van het boek *Inleiding tot het wegenverkeersrecht* heeft de auteur een aantal passages samengebracht en gecommenterend die in de eerste uitgave verspreid waren behandeld.

Deel II van het werk van mr. Polak handelt meer specifiek over de civielrechtelijke afwikkeling van verkeersongevallen. Opvallend hierbij is hoe de auteur erin slaagt in 140 blz. eigenlijke tekst zoveel informatie te bundelen. Hij verliest zich dan ook niet in lange bespiegelingen doch bespreekt systematisch onderdeel per onderdeel op een bondige wijze.

Het boek is ingedeeld in een aantal paragrafen die elk betrekking hebben op een aspect van de civielrechtelijke problemen die verkeersongevallen met zich meebrengen. De drie aspecten van de eigenlijke onrechtmatige daad worden elk afzonderlijk besproken : de onrechtmatigheid, de causaliteit en de schade. Bovendien wordt

de aansprakelijkheid, de kwalitatieve aansprakelijkheid en het eigen risico van de gelaedeerde uiteengezet. De auteur zet hierbij op overzichtelijke wijze met duidelijke opgave van de toepasselijke wetsbepalingen de heersende principes uiteen. Het behoorde zeker niet tot het oogmerk eindeloze passages en beschouwingen te wijden aan allerlei betwiste theorieën. Door de gevolgde werkwijze wordt integendeel de lezer de kans geboden opzoeken te verrichten over een specifiek probleem. Zo is bijvoorbeeld 6. «Schade» ingedeeld in letselschade (herstelkosten, inkomstenderving, immateriële schade, overige schadeposten), dodelijk letsel, zaakschade, rente en kosten en fiscale aspecten.

Bij elk onderdeel wordt het principe weergegeven, waarbij aan de hand van de rechtspraak voorbeelden worden aangehaald, waardoor de tekst verduidelijkt wordt.

Ook een korte bespreking van de overheidsaansprakelijkheid ontbreekt niet.

Interessant ten slotte zijn tevens de paragrafen waar de verschillende soorten verzekeringen die betrekking hebben op het wegverkeer, op een rijtje worden gezet, alsmede de processuele aspecten, zoals o.a. het bewijs, de vrijwaring en de te volgen procedure tegenover minderjarigen.

Het boek wordt afgesloten door een uitvoerige literatuurlijst (7 blz.) en door een register van wetsartikelen, een jurisprudentie-register en een register van behandelde onderwerpen.

Dirk Merckx

L.F. RÜTER en R.C.P. HAENTJENS, *Arresten strafrecht en strafprocesrecht*, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1988, 1152 p.

Recent verscheen de zesde druk van het werk *Arresten strafrecht en strafprocesrecht*. In dit lijvige boek bieden de auteurs een compilatie van meer dan 200 strafrechtelijke beslissingen. Daarbij werd vooral aandacht besteed aan de arresten van de Hoge Raad, doch interessante uitspraken van de rechtbanken en gerechtshoven ontbreken niet.

Elke opgenomen uitspraak wordt volledig weergegeven, wat vanzelfsprekend de opzoeken voor de lezer vergemakkelijkt en het hem mogelijk maakt zelf de integrale tekst te controleren en na te lezen.

De objectiviteit en representativiteit van het geheel werd nagestreefd door het systeem van samenwerking met werkgroepen strafrecht en strafprocesrecht die werkzaam zijn aan de diverse Nederlandse universiteiten. Op deze wijze werd beoogd overeenstemming te bereiken over de vraag welke beslissingen al dan niet moesten worden opgenomen. Bovendien kan op een dergelijke manier volledigheid nagestreefd worden, daar de verschillende werkgroepen de aandacht kunnen vestigen op uitspraken die als richtinggevend mogen worden beschouwd. In het werk kunnen aldus de belangrijkste rechterlijke beslissingen betreffende de meest uiteenlopende aspecten van strafrecht en strafprocesrecht geconsulteerd worden.

Het boek wordt vervolledigd door een chronologisch register, waarin ook de «roepnaam» van de beslissing is vervat, zoals daar zijn «Venlose koppelaarster», «Oude Kijk in 't Jatstraat», «Zeijense nachtbraker», «Antilliaanse Amokloper» en dergelijke.

Ten slotte zijn ook een systematisch register materieel strafrecht, een register naar wetsartikelen van het materieel strafrecht en een register naar artikelen van het formeel strafrecht in het boek opgenomen.

Dirk Merckx

Aangekondigd

A. PITLO, *Het systeem van het Nederlands privaatrecht naar het nieuwe Burgerlijk Wetboek (negende druk)*, Arnhem, Gouda Quint, 506 p., 89,50 fl.

R. FEENSTRA, M. AHSMANN, *Contract. Aspecten van de begrippen contract en contractsvrijheid in historisch perspectief (tweede druk)*, Deventer, Kluwer, 102 p., 25 fl.

A.M. Ch. KEMNA, *Source code depot. Softwaregeheimen en faillissement*, Zwolle, Tjeenk Willink, 104 p., 32,50 fl.

H. BRAECKMANS, E. WYMEERSCH (ed.), *De eenpersoonsvennootschap*, Antwerpen-Apeldoorn, Maklu, 448 p.

Vennootschap en belastingen, Antwerpen, Kluwer, 4.950 fr.

De Hoge Raad der Nederlanden, 1838-1988. Een portret, Zwolle, Tjeenk Willink, 392 p., 95 fl.

P. DE VROEDE, M. FLAMEE, *Handboek Belgisch economisch recht (derde, herziene en vermeerderde druk)*, Antwerpen, Kluwer, 1066 p.

J.A.O. ESKES, *Repressie van politieke bewegingen in Nederland*, Zwolle, Tjeenk Willink, 658 p., 85 fl.

E.H. HONDIUS e.a., *Kroniek van het privaatrecht over 1987*, Zwolle, Tjeenk Willink, 110 p., 19,50 fl.

G. FRENSEL, *Chipsbescherming (Studiepockets privaatrecht nr. 44)*, Zwolle, Tjeenk Willink, 160 p., 36,50 fl.

G. BAETEMAN, *Personen- en gezinsrecht*, Brussel, Story-Scientia, 690 p., 3.900 fr.

A.L. MOHR, *Van maatschap, vennootschap onder firma en commanditaire vennootschap (derde, herziene druk)*, Arnhem, Gouda Quint, 260 p., 55 fl.

J.P. DE JONG, *Bestuursrecht van vreemde herkomst*, Zwolle, Tjeenk Willink, 410 p., 62,50 fl.

P. LAURS, *Recht voor psychiatrische patiënten*, Arnhem, Gouda Quint, 384 p., 65 fl.

BALIE

Openingszitting van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen

Op zaterdag 15 oktober, 15 u, verklaarde voorzitter Dirk Grootjans, in de zittingszaal van het Hof van Assisen, het 104de werkingsjaar van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen geopend. Na erevoorzitter mr. Carlos De Baeck, stafhouder Willy Hendrickx en deken van de Nationale Orde mr. Raymond Andre begroet te hebben, verwelkomde hij met zichtbare trots de talrijk opgekomen politieke mandatarissen, waarbij de aanwezigheid van minister van Justitie en vice-premier Melchior Watelet bijzonder werd gewaardeerd. Ter gelegenheid van de begroeting van de hoogste gerechtelijke autoriteiten had voorzitter Grootjans een speciaal woord van lof over voor de eerste voorzitter van het Hof van Beroep te Antwerpen, mevrouw Alice De Man, in wie het Hof van Beroep te Antwerpen voor het eerst in de geschiedenis van het land een vrouw tot eerste voorzitter had gekozen. Naast de talrijk opgekomen Belgische stafhouders of hun vertegenwoordigers en voorzitters van de jonge balies, begroette voorzitter Grootjans de buitenlandse gasten waarbij vooral de aanwezigheid van Miss Henrietta Manners, Chairman of the Young Barristers Committee of the General Council of the Bar of England and Wales opviel. Vervolgens richtte mr. Grootjans het woord tot de 29 nieuwe stagiairs die dat jaar tot de Antwerpse balie waren toegetreden. Hij spoorde hen aan actief deel te nemen aan het balieleven opdat op die manier de confraterniteit, know-how van de advocatuur, voor hen zou worden geopenbaard. Naar jaarlijkse traditie werden de winnaars van de Ridder René Victor pleitwedstrijd bekendgemaakt. De tweede prijs, de prijs der oud-voorzitters van de conferentie werd ex aequo toegekend aan mr. Veronique Matthyssens en mr. Geert Van Gelder en laureaat van de Ridder René Victor prijs werd mr. Bernard Insel. Nadat hij de openingsredenaar bij het publiek had geïntroduceerd, gaf voorzitter Grootjans het woord aan mr. Jan Dyck die onder de titel «Gerecht en Glasnost» een opgemerkte en doorwrochte rede hield over de rechterlijke macht, haar noden en tekortkomingen, waarbij een poging werd gedaan om tot genezing van «La grande muette», zoals de openingsredenaar het rechterlijk korps noemde, te komen. Nadat mr. Dyck het verlies aan prestige van de rechterlijke macht, afgespiegeld in het gebrek aan eerbied van de uitvoerende macht voor rechterlijke uitspraken, nadat hij de middel-eeuwse werkomstandigheden waarin de rechterlijke macht haar

ambt moet uitoefenen, nadat hij in het algemeen de ontwaarding van het ambt had geschetst en aan de kaak gesteld, ontleedde de openingsredenaar de oorzaken daarvan. De slechte remuneratie, het gebrek aan attractiviteit daaruit voortvloeiend, het ontbreken van de objectieve benoemingscriteria en het gebrek aan visie van het Ministerie van Justitie, worden als zoveel oorzaken van de heersende malaise aangeduid. Spreker pleitte voor drastische hervormingen waarbij meer openheid dient te worden betracht over de werking van de rechterlijke macht, doch ook voor meer onafhankelijkheid van de derde grondwettelijke macht tegenover de wetgevende en de uitvoerende macht. De onmondigheid van het magistratenkorps dient te verdwijnen en vervangen te worden door respect voor de vrijheid van meningsuiting, ook voor de magistratuur. Specialisatie in de magistratuur kan niet langer taboe blijven en eerder dan toe te geven aan een zeker carriërisme dient het respect voor de rechterlijke macht hersteld te worden door gelijkheid van de magistraten op alle niveaus, ook op het financiële vlak.

Mr. Dyck pleitte voor een mensvriendelijker, doelmatiger en meer gedecentraliseerd gerecht, waarin rechtbanken en hoven autonoom zullen kunnen optreden en zelf meester worden van een bepaald deel van hun budget ten einde bv. permanente bijscholing voor de magistraten te bekostigen. De openingsredenaar pleitte onverholen voor een magistratuur die uit haar identiteitscrisis zou treden en na deelgenomen te hebben aan een breed maatschappelijk debat over haar functie en werking, een hernieuwd vertrouwen en prestige bij de bevolking zou winnen, wat tot werkelijke ontvoogding zou leiden. De steun van de balie aan een dergelijk initiatief kan volgens mr. Dyck aan de magistratuur niet worden onzegd.

Na deze rede, die langdurig werd toegejuicht, — niet in het minst door de aanwezige magistraten — gaf voorzitter Grootjans het woord aan stafhouder Willy Hendrickx voor de traditionele repliek. In de hem kenmerkende gedragen en bedachtzame stijl wenste stafhouder Hendrickx mr. Dyck geluk voor de keuze en de uitwerking van zijn openingsrede. Mr. Hendrickx stelde de vraag of inderdaad de gewraakte toestanden in verband staan met de bezoldiging van de magistratuur en of het doorbreken van de stilte van de magistratuur haar een beter imago zou bezorgen. Hij was het met de openingsredenaar eens dat het fundament van het probleem dient te worden gezocht in de illusie van de scheiding der machten waarbij de rechterlijke, een der drie pijlers van de democratie, slechts een budget krijgt van 2% van de nationale uitgaven. Maar liever dan te streven naar de zogeheten mensvriendelijke magistratuur, wat tot een ogenschijnlijke sociale rechtvaardigheid zou leiden, pleitte stafhouder Hendrickx voor een juridische rechtvaardigheid en rechtszekerheid die de rechtsonderhorigen veel meer ten goede zou komen.

Vervolgens herdacht stafhouder Hendrickx de dat jaar overleden confraters van de Antwerpse balie, te weten mr. Jean Dierckx, mr. Frans Smets, mr. Victor De Wolf, mr. Jean Koevoets en mr. Walter Schrijvers. Een bijzonder woord had stafhouder Hendrickx over voor de advocaten die pas tot de Antwerpse Balie waren toegetreden. Hij spoorde hen aan het beroep met inzet, wilskracht en bescheidenheid uit te oefenen en, wanneer twijfels of ontmoediging hen overvallen, in de vriendschap en de onafhankelijkheid die de Antwerpse Balie kenmerken, troost en volharding te vinden. In zijn slotwoord belichtte stafhouder Hendrickx enkele concrete punten. Hij wees op de taak van de advocaat bij de rechtsbedeling en klaagde de enorme achterstand in de lopende procedures aan waarbij elk zijn verantwoordelijkheid dient te nemen. Ter attentie van de magistratuur klaagde hij de gevolgen aan van onverantwoorde lekken uit het — nog steeds — geheime strafonderzoek aan, wat, zoals het verleden aangewezen had, leidde tot menselijke drama's die niet te overzien zijn. De spreiding van de gebouwen van de justitie over de stad werd voor de zoveelste maal aan de kaak gesteld en aangeduid als een element van vertraging en slecht functioneren van het gerecht. Vervolgens spoorde hij de advocaten aan het overbelichte imago van pleiter los te laten en de andere aspecten van de advocatuur te beoefenen en te belichten opdat het beroep tegen 1992 de zo noodzakelijke modernisering zou hebben doorgemaakt.

Na deze geslaagde openingszitting boden voorzitter en mevrouw Grootjans de talrijk opgekomen genodigden een uiterst verzorgde receptie aan in de schitterend gerestaureerde historische zaal van het Elzenveld aan de Lange Gasthuisstraat.

's Avonds had in de Margaux zaal van het Pullman Hotel aan

de Desguinlei het traditionele openingsbanket plaats, dat naar aloude traditie door een spetterende revue werd afgesloten.

Jan Verstraete

MEDEDELINGEN

Rechtzetting studiedagen handelspraktijken te Leuven

In het R.W. nr. 6 van 8 oktober 1988, verscheen een aankondiging over «Studiedagen Handelspraktijken, Leuven 19 en 20 november 1988». Deze mededeling berust op een vergissing. De betreffende studiedagen vonden reeds plaats op 19 en 20 november 1987 (zie R.W. 1987-1988, 272).

Inmiddels is het boek met de referaten van deze studiedagen verschenen, Balate, E. en Stuyck, J. (ed.), Handelspraktijken en voorlichting en bescherming van de consument, Brussel, Story-Scientia.

Deelnemers aan de studiedagen die hebben ingetekend zullen het boek automatisch ontvangen.

Colloquium: de wet van 28 juli 1938 na vijftig jaar

De v.z.w. Fiskofoon organiseert op 14 december 1988 in «Concert Noble», Aarlenstraat 82, 1040 Brussel, een colloquium over deze vijftig jaar oude wetgeving.

Beknopt programma:

- 9.30 u Ontvangst en inleiding
- 10.15 u Evolutie van de wetgeving in rechtspraak en rechtsleer door prof. L. Maes
- 11.30 u De aanslag op geheime commissielonen. Evolutie van wetgeving en rechtspraak in 50 jaar door mrs. L. De Broe en Ph. Hinnekens
- 14.00 u Fiskofoon-prijs
- 14.30 u Vijf regels van fiscaal onderzoek door mr. H. Dubois
- 15.30 u Kanttekeningen bij de fiscale onderzoeksmachten uit de wet van 1938 door mr. L. Vanheeswijck

Inlichtingen en inschrijving: F.K.F. v.z.w., p/a Guido Gezellelaan 24, 3550 Heusden-Zolder (tel. 011/42.77.33).

Antwerp International Congress on E.E.C. maritime regulations

Het programma van dit congres (zie R.W. 1988-89, 167), luidt:

Vrijdag 25 november 1988

voormiddag: voorzitter: Baron Mertens de Wilmars, gewezen president van het Hof van Justitie

- 9.30 u Opening address (mr. Stanly Clinton Davis)
- 10.00 u Development and prospects of the maritime transport law of the European Communities (mr. Jürgen Erdmenger)
- 11.00 u Freedom to provide services (mme Jill Aussant)
- 11.30 u Competition rules (mr. Helmut Kreis)

namiddag: voorzitter: mr. W.R.A. Birch Reynardson, vice-president C.M.I.

- 14.00 u U.N. liner code under the rules of the European Communities (mr. Lieven Vermote)
- 14.30 u Unfair practices (mr. Wolfgang Elsner)
- 16.00 u Free access to ocean trades (mr. Balt Heldring)

- 16.30 u Discussion on reports
- 18.00 u Receptie op het Stadhuis
- 19.30 u Gala dinner in het Osterrieth Huis

Zaterdag 26 november 1988

Voorzitter : mr. Ole Due, kamervoorzitter in het Hof van Justitie

- 9.00 u A critical point of view (mr. Nicholas Green)
- 9.30 u The view of Organisation for Economic Cooperation and Development (mr. Wolfgang Hübner)
- 10.30 u Forum (moderator mr. Robert Wijffels)
- 12.00 u Receptie
- 14.00 u Boottocht en lunch.

Leuvense Vennootschapsdag : De bescherming van de minderheidsaandeelhouder

In het Cultureel Centrum Oudergem, Vorstlaan 183, 1160 Brussel, wordt op vrijdag 9 december 1988 om 9 uur een Leuvense vennootschapsdag gehouden.

Programma :

- 9.00 u Ontvangst
- 9.30 u De wettelijke en jurisprudentiële bescherming van de minderheidsaandeelhouder (mr. J. Lievens)
- 10.15 u De conventionele bescherming van de minderheidsaandeelhouder (mr. M. Wyckaert)
- 11.30 u De bescherming van de minderheidsaandeelhouder in de administratieve praktijk van de Bankcommissie (prof. dr. E. Wymeersch)
- 14.00 u De bescherming van de minderheidsaandeelhouder in kort geding (prof. dr. G. Horsmans)
- 14.45 u De minderheidsaandeelhouder en de beschermingsconstructies (prof. dr. K. Geens)
- 16.00 u Panelgesprek onder voorzitterschap van prof. dr. W. Van Gerven, m.m.v. de heren J. Delen, L. Synaeghel, K. Van Hulle, J. Van Marcke en K. Van Oostveldt.

Inlichtingen : mevr. G. Liekens, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Tienestraat 41, 3000 Leuven (tel. 016/28.52.61).

Studienamiddag : Bevoegdheden van Gemeenschappen en Gewesten

In het College De Valk van de K.U. Leuven wordt op 12 december 1988 deze studienamiddag gehouden met het volgende programma :

- 14.00 u Verwelcoming en inleiding door prof. R. Blanpain
- 14.15 u De bevoegdheden van Gemeenschappen en Gewesten door prof. M. Boes
- 15.00 u De impliciete en de residuaire bevoegdheid. De rol van het Arbitragehof door prof. L.P. Suetens
- 16.00 u Samenwerkingsverbanden tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten door prof. A. Alen
- 16.30 u De internationale betrekkingen door prof. E. Suy
- 17.00 u Vraagbaak
- 17.30 u Besluiten door prof. R. Blanpain

Inlichtingen : Instituut voor Arbeidsrecht, K.U. Leuven, Tienestraat 41, 3000 Leuven (tel. 016/28.52.02).

Congres over tolken in straf- en vreemdelingenzaken — 16 december 1988

Ter gelegenheid van het 10-jarig jubileum der sectie Gerechts-tolken van het Nederlands Genootschap van Vertalers (NGV) wordt op vrijdag 16 december a.s. aan de Vrije Universiteit te Amsterdam een congres georganiseerd, van 10.00-17.00 uur.

Thema : toewijzing, kwaliteit en positie van de gerechtstolk in strafproces en in vreemdelingrechtelijke procedures. Naast een aantal uiteenlopende voordrachten vindt er een forumdiscussie plaats en wordt er een boek gepresenteerd over dit actuele onderwerp. Deelneming staat open voor allen die in praktijk of theorie te maken hebben met de (ver)taalproblematiek in de rechtspleging.

Nadere informatie over het programma, inschrijving en kosten kan worden verkregen bij de administratie van het NGV, Princessestraat 2, 2021 LR Haarlem, tel. 023-321298.

Studiedag over «Le droit et l'objet d'art»

De «Association des diplômés en droit de l'Université de Louvain» organiseert deze studiedag te Louvain-la-Neuve op vrijdag 2 december 1988.

Na een begroeting door de deken van de Rechtsfaculteit Jacques van Compernelle en inleiding door mr. Marcel Huys, voorzitter van de A.D.Lv., volgen er uiteenzettingen over : Objet d'art et mutation (Dora Vallier), Les droits sur l'oeuvre d'art (Nicole Jeanmart en Philippe Coppens), La protection du patrimoine culturel (Francis Haumont), La commercialisation de l'objet d'art (Marcel Fontaine), L'expertise scientifique des peintures. Les faux et les nouveaux faux (Hélène Verougstraete-Marco), L'assurance et la valeur de l'oeuvre d'art (Roger O. Dalcq en Paul Henry Delvaux) en L'aide à l'activité artistique : intervention des pouvoirs publics et stimulation du soutien privé (François Jongen). De studiedag wordt besloten met een conclusie door prof. François Rigaux.

Inlichtingen : mevr. Bidoul, Centre de recherches juridiques, Faculté de Droit, Louvain-la-Neuve (tel. 010/47.46.64).

Sociaal-economische prijs Stichting Camille Huysmans — 1986/88

De Stichting Camille Huysmans zal in 1989 voor de twaalfde maal haar «Sociaal-Economische Prijs» uitreiken. De prijs bedraagt 100.000 fr.

De prijs wordt toegewezen aan de door de jury met gemotiveerd advies voorgedragen en door de Raad van Beheer bekroonde studie of monografie (biografieën inbegrepen), handelend over actuele of historische aspecten op het sociale en economische vlak, betrekking hebbend op het huidige België, de Nederlanden vóór 1830, één of verschillende streken van het huidige België, in al deze gevallen wel of niet met inbegrip van het huidige Nederland, Frankrijk, Duitsland, Groot-Hertogdom Luxemburg ofwel delen van deze landen. Het werk dient in het Nederlands opgesteld te zijn.

De prijs wordt plechtig uitgereikt op 27 mei 1989 in het stadhuis van Antwerpen.

Nadere inlichtingen bij Cor Stoops, secretaris Stichting C. Huysmans, Belgiëlei 22-24, 2018 Antwerpen (tel. 03/218.80.00).

Universitair nieuws — Doctoraat rechten aan de U.I.A.

Ria Janvier zal op maandag 28 november 1988, om 17u30 in de promotiezaal van de Universitaire Instelling Antwerpen, Universiteitsplein 1, 2610 Wilrijk, haar proefschrift verdedigen ter verkrijging van de graad van doctor in de rechten. De titel van het proefschrift luidt : «Sociale bescherming van het overheidspersoneel».

Promotor is prof. dr. J. Van Steenberge en co-promotor prof. dr. W. Lambrechts.

Studiedag : Toegang van buitenlandse werknemers tot de arbeidsmarkt

Over dit onderwerp organiseert het V.O.C.O.M. (Vlaams Overlegcomité Migratie) in samenwerking met A.D.D.E. (Association

pour le Droit des Etrangers) een studiedag op vrijdag 9 december 1988 te Brussel (Vormingscentrum Assubel, Zaterdagplein 2).

Inlichtingen: Vlaams Overlegcomité Migratie, Poststraat 156, 1030 Brussel (tel. 02/217.11.14).

Studiedag over tewerkstellingsflexibiliteit in lokale besturen

Op woensdag 14 december 1988 organiseert de U.I.A. in samenwerking met het Instituut Administratie Universiteit een studiedag over tewerkstellingsflexibiliteit in lokale besturen. Daarbij zal ruime aandacht worden besteed aan de loopbaanonderbreking, de verlofregelingen voor verminderde prestaties, de deeltijdse betrekking en de daaruit voortvloeiende juridische problemen.

Inlichtingen: mevr. I. Van Look of mevr. G. Boone, U.I.A., Departement Rechten, Universiteitsplein I, 2610 Wilrijk (tel. 03/820.29.41 of 820.29.25).

24e Landelijk Notarieel Studentencongres te Nijmegen

Op 7 april 1989 wordt in Nijmegen het 24e Landelijk Notarieel Studentencongres gehouden onder de titel: «Grensgevallen. De functie van het notariaat bij grensoverschrijdende samenwerking van ondernemingen».

Inlichtingen: Stichting tot Organisatie van Landelijke Notariële Studentencongressen, Postbus 9049, 6500 KK Nijmegen (tel. 080/51.24.54).

Samenleving en criminaliteit

In september 1988 verscheen een speciaal jeugdnummer van het Nederlandse tijdschrift *Samenleving en Criminaliteit*. Deze bijzondere editie richt zich tot jongeren van 12 tot 15 jaar. Hierin wordt het frequent bij jongeren voorkomende misdrijf van vandalisme behandeld. Ook een interview met een voetballer over het voetbalvandalisme is opgenomen. Tevens wordt de werking van politie en openbaar ministerie kort uiteengezet. Ten slotte worden ook enkele anti-vandalisme projecten geschetst en worden alternatieve sanctiemogelijkheden voor jeugdige overtreders besproken.

TIJDSCHRIFTEN

Nederlands Juristenblad, 1987

nr. 38, 31 oktober

De Boer, J., De Hoge Raad en de Krankzinnigenwet III; Hammerstein-Schoonderwoerd, W., De foetus, een toekomstige patiënt?; Prakken, T., Waarom de V.S.A.A. (Vereniging voor sociale advocatuur Amsterdam) terecht geen verkrachters verdedigt; Gunning, M. en De Roos, Th., Verdediging van verkrachters: de V.S.A.A. loopt zichzelf voor de voeten; Wiersma, J.D., De mediawet is in strijd met het E.G.-Verdrag; Van Gerven, W., Verkenningcommissie rechtsgeleerdheid; Veen Th., 65 Vrouwelijke juristen? Reactie; Horninge-Jacobs, F., 65 rechtsgeleerde vrouwen en de onsterfelijkheid (met naschrift van Gunning, M.); Van Asbeck, F.D., Slachtofferhulp. Reactie; Rechtspraak Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer); X., Wetgeving; X., Nieuws: Vluchtelingenvraagstuk is verworpen tot immigratiecontrole; Snellere behandeling asielzaken; Oorlogsslachtoffers; Nevenfuncties bij openbare ambten; Onroerend-goedbelasting, X., Kort Nieuws; X., Kamervragen: Homosexualiteit bij politieagenten.

nr. 39, 7 november

Cohen Jehoram, H., De Nederlandse leenvergoedingsregeling tussen recht en cultuurbeleid; Verley, L., De Wet politieregisters; Schaminée, P. en Nieskens-Isphording, B.W.M., Kamerbewoning en feitelijk gebruik, ofwel: wie draait op voor de onroerend goedbelasting? Een kanttekening bij een vonnis van de Kantonrechter Tilburg van 14 mei 1987; Bruisma, F.J., Rector (v) gezocht; Burkens, M.C. en te Winkel, G., Non-discriminatie als barrière op weg naar gelijkheid (met naschrift van Pessers, W.J.M.); Jessurun d'Oliviera, H.U., Preventieve censuur; Fernhout, F. en Van Willigenburg, T., First International Conference on Artificial Intelligence and Law (Boston, mei 1987); Rechtspraak Europees Hof

voor de Rechten van de Mens en Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer); X., Nieuws: Medische bijstand arrestanten; Rechter en computer; Wet op de Jeugdhulpverlening; Anonieme getuigen; Vergoeding thuiscopiëren; Jeugdhulpverlening etnische groeperingen; Gemeentelijke administratie persoonsgegevens; X., Kort Nieuws; X., Kamervragen: Sociaal Rechercheurs.

nr. 40, 14 november

Fruytier, M.A.P.M., De Wet Selectieve Groei en Krimp. Enige juridisch-technische opmerkingen; Thole, E.P.M., Een failliet bedrijf kan niet meer op de kleintjes letten; Kabel, J.J.C., Het juridisch onderzoeksbedrijf; De Schipper, G.M., Een omwonende dwingt bestuursdwang af. De camera als vorm van bewijsvoering; Zoontjes, P.J.J., Verslag Jaarvergadering Vereniging voor Onderwijsrecht op 26 juni 1987; Vervolgde juristen; Yao Graham uit Ghana; Rechtspraak Hoge Raad en Afdeling Rechtspraak Raad van State; X., Wetgeving; X., Nieuws: Vreemdelingenkamers bij rechtbanken of Raden van Beroep?; Herziening van de Grondwet; Part-time-rechters; Geen noodwet vrouwelijke oorlogsslachtoffers; Asielprocedure; Uitbreiding bevoegdheden verkeersschout; Administratieve boeten en bevoegdheid tot navorderen; Aantal wetten 1986; X., Kort Nieuws; X., Kamervragen: Fusie Kluwer en Wolters Samsom.

nr. 41, 21 november

Verheij, N., Onrechtmatige overheidsdaad en beginselen van behoorlijk bestuur: de Hoge Raad toetst eindelijk rechtstreeks; Snijders, W., Schoordijks Vermogensrecht in het algemeen naar Boek 3 en de vrijheid van de exegeet; Vlaardingerbroek, P., Moet de ondertoezichtstelling met pensioen?; Buruma, Y., Bestrijding economische criminaliteit in het slop; Borgerhoff-Mulder, W.J., Civielrechtelijke rechtshandhaving van dierenbeschermende wettelijke bepalingen; Schilder, A.E., «Fictieve weigering» is nog geen manifestatieverbod (met naschrift van Bost-Habets, M.G.); Van Maarseveen, H., Naschrift bij mr. Bost-Habets, M.G.; Rechtspraak Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer) en Afdeling Rechtspraak Raad van State; X., Wetgeving; X., Nieuws: Tussenvonnis Gouderok t/ Shell; Gelijke behandeling sociale zekerheid; Vereniging sociale advocatuur; Beveiliging luchthavens; Minderjarige migrant nooit uitzetten; X., Kort Nieuws; X., Kamervragen: voortgangscntrole cassatieberoepen.

nr. 42, 28 november

Groenendijk, C.A., Uitzetting na zeer lang legaal verblijf: angst, traditie of onwetendheid?; De Vos, M.I., Het gewijzigde E.E.G.-Executieverdrag; Leijen, J.C.M., Een proces-verbaal van zwaarigheden over taal; Hageman-Smit, J., Rechtspleging in het kader van de Krankzinnigenwet; Schwanebeck, B.J.J., De schrik van de civiele griffiers; Rechtspraak Hof van Justitie E.G., Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer) en Centrale Raad van Beroep; X., Wetgeving; X., Nieuws: Commissies voor de verzoekschriften; Klachten tegen Nederland wegens schending rechten van de mens; Flexibele arbeidsrelaties; Algemene bankvoorwaarden; Clara Wichmann Instituut; Geboortegegevens van buiten Nederland geboren personen; X., Kort Nieuws, X., Kamervragen: eigen inkomensbeleid voor gemeenten.

nr. 43, 5 december: Leenen, H.J.J., Wetsontwerp over de rechten van de patiënt; Brandts-Bottema, G.W., De rechtspositie van de minderjarige in de gezondheidszorg; Naeyé, J.M., Afzien van verhoor ex artikel 280, lid 7, Sv.; Polak, J.M., Conflict en relativiteit binnen de deregulering; De Winter, R., Het ontwerp-Wet Openbare Manifestaties: politieke machinaties in een juridisch jasje; Hoefler-Van Dongen, P.T.C., Een nieuwe rol voor het Internationaal Gerechtshof? Verslag van de algemene vergadering van de Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht op 14 november 1987; Simon, H.J., Algemene Wet bestuursrecht (met naschrift van Crasborn, C.J.A. en de Waard, B.W.N.); X., Wetgeving; Rechtspraak Hoge Raad (civiele kamer en strafkamer); X., Nieuws: Administratiefrechtelijke handhaving verkeersvoorschriften; Belastingdienst onvoldoende op de hoogte met regels over binnentreden; Interimwet paspoorten; Terughoudendheid met planverplichtingen en planprocedures; Centraal justitieel incassobureau; Verkenningcommissie Rechtsgeleerdheid liet kans voorbij gaan; X., Kamervragen: Computerprogramma's bij effecten transacties.